

RECENZNÍ ČLÁNEK

Isaak Iselin: Gesammelte Schriften
2014–2018¹

MARTIN BOJDA

MARTIN BOJDA: Isaak Iselin: *Gesammelte Schriften*. 2014–2018

The review article deals with a new comprehensive edition of the works of the Swiss Enlightenment by Isaak Iselin and his contribution to the formation of Enlightenment historiography in connection with the philosophy of history and mankind. Iselin was one of the pioneers of the thematization of the “history of mankind” (the title of his main work) and its developmental conception as the history of reason, culture, and humanity.

Keywords: Isaak Iselin – History of Mankind – Enlightenment – Philosophy of History

Ačkoli to tak na první pohled nemusí vypadat, přinesla poslední dvě desetiletí naprosto mimořádnou konjunkturu výzkumu epochy osvícenství, dějin idejí, kultury i jednotlivých uměleckých a společenskovědních oborů 18. století, od

-
- 1 Florian GELZER (Hg.), *Schriften zur Politik*, Bd. 1, Basel, Schwabe Verlag 2014, L+631 s., ISBN 978-3-7965-3339-6; Lina WEBER (Hg.), *Schriften zur Ökonomie*, Bd. 2, Basel, Schwabe Verlag 2016, LVIII + 284 s., ISBN 978-3-7965-3442-3; Marcel NAAS (Hg.), *Schriften zur Pädagogik*, Bd. 3, Basel, Schwabe Verlag 2014, XLIII + 550 s., ISBN 978-3-7965-3340-2; Sundar HENNY (Hg.), *Geschichte der Menschheit*, Bd. 4, Basel, Schwabe Verlag 2018, XLVI + 559 s., ISBN 978-3-7965-3497-3.

básnictví přes filosofii až po dějepisectví. V souvislosti s rozvojem technologií a zmasověním vysokého školství lze konstatovat nebývalý přírůstek počtu badatelů a edičních, heuristických i interpretačních počinů. Došlo k digitalizaci pramených materiálů, díky níž dnes máme dostupné originální tisky i zcela zapadlých autorů či časopisů 18. století, i k badatelským výkonům, pokud jde o rozkrývání těchto pramenů. Kdo toto pole sleduje, ví, že množství edic i (kolektivních) monografií, o digitalizovaných pramenech nemluvě, už pomalu přesahuje možnost všechny je sledovat. Reprezentativních nových vydání i výkladů se dočkala řada myslitelů či literátů, kteří byli dříve známi jen podle jména, jejichž díla od 18. století již podruhé ani nevysla.

Týká se to i řady osobností německého osvícenství, které se vyvíjelo ve specifické konstelaci, vzájemném ovlivňování a pronikání krásné literatury s literaturou teoretickou, básnictví, filosofie, náboženství a dalších oborů. Právě v epoše osvícenství se kromě jiného začalo formovat moderní dějepisectví jako dějiny *vývoje* historických celků, tendencí a procesů, dějiny civilizace, lidstva, národů či kultury. Počátky tohoto formování leží v Británii a Francii a jsou úzce spojeny s osvícenskou kritikou dogmatického náboženství, s duchovně i společensky progresivními tendencemi (Pierre Bayle, Voltaire, Charles Louis de Secondat Montesquieu, Adam Ferguson, David Hume, Edward Gibbon, William Robertson ad.).

V německém prostoru se osvícenství začalo vyvíjet se zpožděním. Recepce západoevropských impulzů v něm hrála důležitou roli, již od poloviny 18. století se však Německo pomalu stávalo centrem osvícenského myšlení, totiž právě jeho teoretické a hodnotové sebereflexe. Objevují se zde autoři, kteří se kriticky vyrovnávají se západoevropským vývojem, a z nově konstituované racionalistické filosofie vyvozují teorii *dějin* člověka a společnosti, v dalším kroku i dějepisectví.

K průkopnickým postavám tohoto okruhu patří švýcarský myslitel a veřejný činitel Isaak Iselin (1728–1782), exemplární případ originálního myslitele, jehož díla však ve 20. století palčivě postrádala moderní vydání, a tak i opravdovou čtenářskou recepci. Nakladatelství Schwabe přineslo v letech 2014–2018 první komentovanou edici jeho sebraných spisů. Tu lze v tomto ohledu vidět jako významný impuls pro čtenářské objevení autora, který ustoupil do pozadí před jmény jako Herder, Schiller či Lessing, byl však pionýrem řady tematizací, jež se brzy staly standardními. Totéž nakladatelství současně vydává mj. spisy dalšího významného osvícenského myslitele, filosofa a esteta Johanna Georga Sulzera (1720–1779; od roku 2014 zatím 3 svazky). Podaří-li se vydat Sulzerovo opus

magnum, čtyřsvazkovou *Allgemeine Theorie der schönen Künste* (1771–1774), největší slovník teorie umění své doby, bude to mimořádný a dlouho chybějící počín právě uvedeného druhu.

Iselin byl průkopnickou postavou německého dějepisceví a jeho úzkého spojení s filosofií, zde dokonce s politickou angažovaností. Prokázal to zejména dvousvazkovými „Dějiny lidstva“, celým názvem *Philosophische Muthmassungen ueber die Geschichte der Menschheit* (1764). Nejznámějším autorem filosofické syntézy o dějinách lidstva se stal Johann Gottfried Herder (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 1784–1791). Aplikovanější historiografickou a etnografickou povahu měla díla Johanna Christoha Adelunga (*Versuch einer Geschichte der Cultur des menschlichen Geschlechts*, 1782) a Christoha Meinerse (*Grundriß der Geschichte der Menschheit*, 1785). V těchto spisech dochází soustavného tvaru dějepisné myšlení německého osvícenství, jeho ideové i metodické uvědomění.

Filosofickým východiskem tohoto myšlení je racionalistický výklad člověka z přirozených mohutností, jimiž je vybaven a které jsou právě mohutnostmi, které se *dějinně rozvíjejí*. Dějiny lidstva jsou konceptualizovány v sepětí s filosofickým pohledem na dějiny (ontogenezi) člověka jako bytosti, jejíž přirozenost má na jednu stranu *univerzální* určení, totiž k rozumnosti a mravnosti, na druhou stranu právě *dějinnou* povahu, jež se uskutečňuje procesuálně a vztahově, a to v konkrétním prostředí přirozeného a historického světa. Dějiny lidstva jsou vykládány jako dějiny *lidskosti*, jako dějiny uskutečňování univerzálního určení člověka, vpsal jako dějiny prosazování rozumu a morálky, tzn. dějiny *kultury*.

Samotná tato tematizace s sebou ovšem přinesla množství ideové i metodologicky nanejvýš problematických a různorodě řešených otázek. Z nich do popředí vystupuje otázka samotné definice lidské přirozenosti a (*jako*) racionality, definice kultury, společnosti, vývoje a zejména pokroku, tzn. *hodnocení* dějin. Právě s hodnotícím přístupem k dějinám bylo osvícenské historické myšlení neoddelitelně spjato a dějepisceví v užším, faktografickém či empirickém smyslu se v něm vyvíjelo v úzkém sepětí s *filosofií* dějin, s filosofií člověka. Pohled na dějiny byl otázkou pohledu na člověka a na platnost jeho statusu Božího stvoření, které své určení nese vždy již v sobě. Osvícenský racionalismus však objevil právě dynamickou povahu přirozenosti jako *organického* bytí, které je sebou (Božím stvořením) teprve a právě tím, že se samo sebou *stává*, že se uskutečňuje v dějinách, má tak vždy i zprostředkovací povahu. Nezjevuje bezprostředně Boha a prozřetelnostní plán, nýbrž zprostředkovává ho vlastní

aktivní účasti na něm. Otázka pokroku v dějinách je už proto mnohem složitější, než by se mohlo zdát ze schematických frází o „nezadržitelném pokroku“ v dějinách.

V německém osvícenství si zejména Herder uvědomil problematičnost jednostranně racionalistického přístupu, představovaného např. Voltairem, který rozumnost a mravnost ve starších či cizích (mimoevropských) kulturách posuzuje podle vlastní kultury, podle soudobé západoevropské racionality. Z jejího vytyčení jako vzoru vyplynul rozsáhlý kritický diskurs o „pověrách“, „blouznění“, „divošství“ apod. Zmíněný J. Ch. Adelung napsal kromě „Dějin kultury“ sedmisvazkové *Geschichte der menschlichen Narrheit* (1785–1789). Naproti tomu Herder přinesl důraz na to, že každou epochu je třeba vnímat z její kultury („jede Nation hat ihren Mittelpunkt der Glückseligkeit in sich, wie jede Kugel ihren Schwerpunkt“), že existuje historická a místní pluralita kulturních modelů (forem racionality), která se nedá posuzovat hierarchicky z pouze našeho hlediska.

Tomuto směru úvah dal důležitý impuls Rousseau, v jehož pesimistické filosofii dějin přispívá vývoj civilizace k *odcizení* člověka jeho přirozenému stavu a pravému určení. Otázka plurality kultur a hodnocení vývoje či zprostředkování mezi nimi byla živě promyšlena jednak z hlediska *determinant* utváření kulturních formací (Montesquieuovo paradigma určujícího vlivu geoklimatických podmínek na povahu – dějiny dané společnosti), jednak z hlediska metafyzického a hodnotového: Christoph Meiners rozvinul teorii *polygeneze* lidstva, jeho vývoje v několika rasových a civilizačních okruzích, které jsou kvalitativně odlišné (počátky rasové teorie v Německu). Oproti tomu jedním z hlavních prvků Iselinova výkladu dějin byla *jednota* lidstva, univerzalita dispozic, jimiž je člověk vybaven, a s tím i měřítek a hodnotících (hodnotových) přístupů. Důsledkem tohoto postoje byl *humanismus* Iselinovy filosofie dějin, který prostoupil i jeho politické spisy a iniciativy: dějiny lidstva jako dějiny kultury a lidskosti jsou dějinami (*svobodného*) sebezrovoje *každého* člověka. Ten je zároveň zavázán *celku*, univerzalitě svého určení a společenské kontextovosti svého historického bytí.

Společenské chápání člověka u Iselina vystoupilo neobyčejně do popředí, a to ruku v ruce s jeho osobnostním a myslitelským profilem, který nám v šíři jeho díla dokumentuje nová recenzovaná edice. Iselin se narodil a působil v Basileji, vystudoval práva a angažoval se jako filosoficky vzdělaný teoretik a publicista, ale i jako tajemník městské rady a organizátor veřejného života. Ztělesnil v době osvícenství se uvědomující étos švýcarské demokratické tradice a snažil se mu dát teoretický i praktický výraz. Filosofii humanity *uplatňoval* v politice a osvětové činnosti ve shodě s „patriotickými“ tendencemi, které se pod tímto názvem

v raném osvícenství šířily z Hamburгу (časopis „Patriot“, „Patriotické fantazie“ osnabrückého státníka a historika Justa Mösera ad.).

Iselin se ve své disertaci věnoval švýcarskému státnímu právu (*Tentamen iuris publici Helvetici*, 1751) a propojoval ho s morálně konavým, participativním pojetím společenského bytí člověka, jak vyplývalo z osvícenské filosofie, již si osvojil. V roce 1761 spoluzaložil Helvétskou společnost a stal se jedním z čelných představitelů švýcarského osvícenství, jeho filosofického i veskrze prakticky „aplikovaného“ humanismu, osvětového působení, k jehož plodům patřily ústavy pro chudé, školy apod. (Kromě Rousseaua z frankofonní oblasti, k níž dále patřil slavný přírodovědec Charles Bonnet, jmenujme z představitelů švýcarského osvícenství německojazyčné provenience u nás málo známého, již zmíněného J. G. Sulzera, curyšské „soudce vkusu“ Johanna Jakoba Breitingera a Johanna Jakoba Bodmera, Albrechta von Hallera, Johanna Caspara Lavatera či Salomona Gessnera.)

Iselin hlásal „ctnost a lásku k lidem“, a to jako hodnoty, jež si „žádá naše vlastní blaho“, „pořádek“ jako „duši lidské společnosti“ a lásku jako „velkou hnací pružinu křesťanské stejně jako občanské společnosti“. Politika je pro Iselina právě distribucí lidských potřeb a práv, samosprávou občanské společnosti, jejíž chápání je u něj v zásadě egalitářské, zaměřené především proti nezodpovědnému, bezohlednému a svévolnému uplatňování moci ze strany aristokracie. Projevy nelidskosti (*nekulturnosti*), světského i duchovního útlatku, jsou jím chápány jako projevy *iracionality* a od tohoto způsobu vidění se odvíjí také hodnocení dějin lidstva.

Některé Iselinovy tematizace působí – a to je pro hodnotové/hodnotící osvícenské dějepisectví typické – překvapivě moderně, například když dějiny středověku zkoumá jako „dějiny *svobody* ve středověku“ (způsob tematizace, jaký po druhé světové válce požadoval od historiografie např. Karl Jaspers). Způsob traktování dějin v metodologickém ohledu je tu dán *hodnotovým založením* pohledu na ně. Hodnocení podle transparentně definovaných humanistických hodnot je svorníkem a pravým určením konceptualizačních metod. Iselin v „Dějínách“ zkoumá dějiny lidstva od počátků civilizace (spíše mlhavě spojované s biblickou tradicí) přes politické a kulturní útvary starověku a středověku až po svou současnost a její filosofy. Typický je pro něj – na rozdíl od J. Mösera a samozřejmě novátorského Herdera – ostře kritický pohled na středověk jako dobu „temna“, protikladnou tendencím osvícení, o něž má jít současnému věku.

Iselinovo dílo přináší odvážnou civilizační i aktuálně politickou kritiku, která směřuje proti všem formám tmářství a barbarství. Je to společensky inkluzivní moralistický přístup, který do dějin pojímá *každého* jako rovného suveréna, kulturní

bytost, která má právo a závazek být sama sebou, tzn. svobodnou, ale i univerzálně rozumnou a mravní bytostí. Aplikaci tohoto programu do „patriotické“ iniciativy („pomoci ke svépomoci“, jak se příznačně stalo heslem Iselinem spoluzaložené a dodnes fungující basilejské „Společnosti k povzbuzování a podpoře dobrého a užitečného“) v konkrétních podmínkách tehdejšího Švýcarska představovaly na literární úrovni Iselinovy spisy *Filosofische und patriotische Träume eines Menschenfreundes* (1755), *Versuch über die Gesetzgebung* (1760), *Philosophische und politische Versuche* (1760), *Versuch über die gesellige Ordnung* (1772) či *Träume eines Menschenfreundes* (1776).

Zde recenzovaná čtyřsvazková edice je reprezentativním souborem Iselinových hlavních i menších děl, obohacených zejména ve svazku k pedagogice o řadu dosud nevydaných dopisů a konspektů. Svazky jsou opatřeny pečlivě vypracovanými úvodními studiemi, editorskými informacemi, bibliografiemi i rejstříky. Po každém díle či oddílu textů následuje komentář, dokumentující i dobovou recepci. Edice vhodně zachovává původní ortografii, navzdory odchylkám vůči dnešní němčině i vnitřním inkonsistencím. U vícekrát vydaných větších děl včetně „Dějiny lidstva“ nevolí reprodukci prvního vydání, nýbrž vydání nejúplnějšího, obsahujícího pozdější autorovy doplňky a s tím nejlépe informujícího o vývoji jeho myšlení. „Dějiny lidstva“ jsou otištěny podle čtvrtého vydání z roku 1779, „Filosofické a patriotické sny“ podle druhého vydání z roku 1758.

Tato edice přichází poté, co po roce 2000 vyšlo hned několik nových knižních publikací o Iselinovi, zčásti v samotném nakladatelství Schwabe.² Klasikem bádání o Iselinovi a švýcarských dějinách nejen epochy osvícenství byl Ulrich Im Hof,³ z jehož děl alespoň kniha *Das Europa der Aufklärung* (1993) vyšla také česky.⁴ Iselinovskou edici nakladatelství Schwabe (tak jako edici Sulzera

2 Andreas Urs SOMMER, *Geschichte als Trost. Isaak Iselins Geschichtsphilosophie*. Basel 2002; Sigrid-Ursula FOLLMANN, *Gesellschaftsbild, Bildung und Geschlechterordnung bei Isaak Iselin in der Spätaufklärung*, Münster 2002; Béla KAPOSSY, *Iselin contra Rousseau: Sociable Patriotism and the History of Mankind*, Basel 2006; Lucas Marco GISI – Wolfgang ROTHER (Hg.), *Isaak Iselin und die Geschichtsphilosophie der europäischen Aufklärung*, Basel 2011; Florian GELZER (Hg.), *Isaak Iselin (1728–1782) in neuer Perspektive*. Basel 2014.

3 Viz Im Hofovu disertaci *Isaak Iselin. Sein Leben und die Entwicklung seines Denkens bis zur Abfassung der „Geschichte der Menschheit“ von 1764* (2 sv., Basel 1947) a habilitační práci *Isaak Iselin und die Spätaufklärung* (München, Bern 1967). Dále TÝŽ, *Aufklärung in der Schweiz* (Bern 1970), *Geschichte der Schweiz* (Stuttgart 1974), *Mythos Schweiz: Identität, Nation, Geschichte 1291–1991* (Zürich 1991), *Das gesellige Jahrhundert: Gesellschaft und Gesellschaften im Zeitalter der Aufklärung* (München 1982), *Das Europa der Aufklärung* (München 1993).

4 Ulrich IM HOF, *Evropa a osvícenství*, Praha 2001.

a dalších klasiků – z moderních myslitelů zde vychází i kritická edice spisů Karla Jasperse) je třeba jednoznačně ocenit jako vynikající počín na poli objevování duchovních a společenských dějin osvícenství a doporučit ji zejména badatelům, kteří se zajímají o konceptualizace dějin a dějepisectví v době osvícenství. Spojení dějin s dějinami *kultury*, uvažování o jejích vnitřních determinantách a způsobech historické reflexe, tematizace velkých otázek vývoje, pokroku a hodnot, jimž se historický výklad *nemůže vyhnout*, činí osvícenské historické myšlení a jeho plody jako Iselinovy či Meinersovy „Dějiny lidstva“ nebo Adelungovy „Dějiny kultury“ překvapivě relevantními pro současnou metodologickou diskuse.

RECENZNÍ ČLÁNEK

Wáclav Wladiwoj Tomek

JIRÍ ŠTAIF

JIRÍ ŠTAIF: Wáclav Wladiwoj Tomek

The monograph on the historian W. W. Tomek (1818–1905) is an extensive, thorough, thoughtful and ambitious work. The author understands his personality as authoritative for the overall development of Czech historiography in the 19th century. At the same time, he considers his research and interpretation to be a stimulus to rethink the interpretive paradigm of its history, which is to be welcomed. He sees Tomek as a professional initiator of modern historiographic scientism in Czech historiography and underscores its conservative foundation as a characteristic feature of his personality. The overall concept of his monograph is based on sympathies for the personality of this historian, which prevail over the reservations.

Keywords: Biography – Czech Historiography in the 19th century – Reassessment of Historiography

Kniha Romana Pazderského¹ je dílem rozsáhlým, důkladným, promyšleným a ambiciózním. Jejímu autorovi nejde jen o monografii o W. W. Tomkovi (1818–1905), nýbrž i o to, vyložit jeho osobnost jako směřodatnou pro celkový vývoj české

1 Roman PAZDERSKÝ, *Historik Wáclav Wladiwoj Tomek a české dějepisectví 19. století* (= Documenta Pragensia Monographia, sv. 38), Praha, Archiv hlavního města Prahy 2020, 618 s., německé resumé + 29 fotografických příloh, ISBN 978-80-86852-89-8.

historiografie v druhé polovině 19. století. V této souvislosti řeší řadu otázek, jejichž zodpovídání je ovlivněno tím, že svého protagonistu považuje za pozoruhodného a stále nedoceneného historika, jenž působil ve svém oboru dlouhodobě, neúnavně a co do rozsahu a faktografické spolehlivosti shromážděných poznatků o minulosti vysoce produktivně. Tomkovy badatelské aktivity přitom pokrývaly vskutku široké časové a tematické pole českých a rakouských dějin a jeho historické myšlení vtiskovalo interpretaci minulosti řadu charakteristických, nezřídka konzervativních názorů, bez nichž si nelze vývoj české historiografie představit. Po několik desetiletí působil též jako profesor rakouských dějin na pražské univerzitě a konzervativně se projevoval jak ve staročeské politice, tak ve veřejném životě.

Pro Romana Pazderského je klíčová otázka, proč se má česká historiografie k Tomkově osobnosti nejen uznale vracet, nýbrž proč má právě díky němu znovu promýšlet paradigma výkladu svých dějin v 19. století. Rozsah archivních i vydaných historických pramenů, jež v této souvislosti probádal, svědčí o tom, jak důkladně se na svůj badatelský úkol připravoval. Ještě více imponuje jeho hluboká znalost Tomkova historiografického díla, jakož i sekundární historické literatury k dějinám českého dějepisce a společnosti v 19. století. K tomu přistupuje autorova pohotová orientace v obecnějších otázkách celkové konceptualizace historiografie. Zvláštní důraz přitom klade na její teoretickou a metodologickou výbavu, profesionalizaci jejího bádání a výkladové žánry, v nichž se pohybuje. Z konceptuálního hlediska vstupuje do jeho monografie také otázka společenského kontextu, v němž Tomkovo historiografické dílo vznikalo. Ten však měl po mém soudu na jeho přístup k dějinám výraznější vliv, než Roman Pazderský připouští.

Nepochybnou předností jeho monografie je pozoruhodná orientace v genezi úctyhodné řady historických témat, jimiž se Tomek zabýval. Zároveň je zřejmé, že Pazderskému je nejen tento historik, nýbrž i jeho pojetí českých a rakouských dějin velmi blízké. Zdůrazňuje přitom, že se při psaní monografie snažil být prost „veškerých trapně apologetických tendencí“. Zároveň však přiznává, že se nemohl vyhnout vyvracení mnohých, často i „nactiutrahácných mýtů“, jež se v české historiografii v souvislosti s Tomkem vyskytovaly, rozšiřovaly a utvrzovaly s neobyčejnou houževnatostí. Nicméně však jistou míru sofistikované apologetičnosti tohoto přístupu k zvolenému tématu nelze přehlédnout. Nejde sice o Tomkovu „patetickou heroizaci“, nýbrž o to, dát mu takové místo, jež odpovídá ve vývoji české historiografie a společnosti „reálnému přínosu jeho životního díla a myšlenkového odkazu“ (s. 14). Problém tohoto pojetí spočívá ovšem v tom, že to, co je zde nazýváno reálným přínosem je reprezentováno autorovou interpretací.

Právě ona má však svou oporu v řadě místy poněkud sugestivních otázek, jež si klade a zejména pak ve způsobech jejich zodpovídání, které s nepochybnou vnitřní logikou směřuje k vytčenému cíli.

Zakotveny jsou po mém soudu v názoru, že Tomek otevřel v české historiografii bránu „modernímu historiografickému scientismu“ (s. 108), kdežto Palacký setrval na tradičním pojetí historiografie jakožto vyprávění o minulosti. Dějiny historiografie v českých zemích v dlouhém 19. století je možno chápat i jiným způsobem, zejména pak s ohledem na již zmíněný společenský kontext, v němž tehdejší historici řešili nanejvýš složitý a přitom i více vrstevnatý vztah mezi tím, co rozuměli pod pojmem vědecká pravda, svými hodnotovými preferencemi a dalšími funkcemi, jež svému poznávání a výkladu minulosti přiřítali. Je přitom otevřenou otázkou, zda se přitom budeme řídit distinkcí mezi scientistní a nescientistní historiografií, či budeme vycházet z toho, že zejména profesní historici se v této době (a zřejmě nejen v ní) pohybovali v různých polích vědeckosti, která je možno chápat jako interakce mezi jejich teoretickou a metodologickou výbavou, typem osobnosti a mocenským, společenským a kulturním profilem doby, v níž si hledali své místo. Zvláště ambiciózní mezi nimi chtěli aktivně ovlivňovat jak pojetí historické vědy, tak tento kontext. Prostor pro diskuzi se přitom otevírá při hledání odpovědí na otázku, jak se jim to ve své době dařilo a jak je to možné vnímat z hlediska dnešních dějin dějepisců.

Text Romana Pazderského je rozdělen do tří nestejně dlouhých částí. V jeho „Úvodu“ (s. 19–128) je položen důraz na dva náměty – Tomek v české paměti a Česká historiografie 19. století jako badatelské téma: problémy a možnosti její konceptualizace. Autor vychází z opodstatněného názoru, že na hodnocení Tomka jako vlivného příslušníka české národní společnosti a čelného historika měla značný vliv jeho činnost v období Bachova absolutismu, resp. rakouského neoabsolutismu, v němž se spolu s J. E. Vocelem a několika dalšími českými vzdělanci stal oporou tehdejšího ministra kultu a vyučování hraběte Lva Thuna na pražské univerzitě. Bylo to v době, v níž byl František Palacký nucen se pod protirevolučním tlakem uchýlit do soukromí a Tomkův nedávný přítel Karel Havlíček Borovský byl za svou opoziční žurnalistickou aktivitu přímo pronásledován.

Citlivost této změny v české národní společnosti spočívala v tom, že se tak názorově rozcházelí lidé, kteří k sobě měli předtím velmi blízko. Tomek byl totiž hlavním spolupracovníkem Palackého jakožto českého stavovského historika a domácím učitelem jeho syna. Styky s jeho otcem začal obnovovat na konci padesátých let 19. století, kdy se postavil na obranu pravosti *Rukopisu zelenohorského*,

později začal spolupracovat s redakcí Riegerova *Naučného slovníku* a 6. ledna 1860 zprostředkoval ve svém bytě Riegerovu schůzku s hrabětem Jindřichem Jaroslavem Clam-Martinicem, jež se stala počátkem politického spojení staročechů s českou konzervativní šlechtou (s. 186–189).

Roman Pazderský připouští, že to bylo v době, v níž začal porevoluční neoabsolutismus již ztrácet půdu pod nohama. Tomkův příklon k hraběti Thunovi vysvětluje konzistentním vývojem jeho vnitřního konzervatismu, což je jedno z nejdůležitějších konceptuálních východisek a svým způsobem i mantra jeho monografie. Nezakrývá však, že šlo rovněž o Tomkovu racionální volbu, protože mu Thunova reforma univerzitního studia dávala možnost profesionálně pěstovat historiografii v roli profesora rakouských dějin na filozofické fakultě pražské univerzity. Lákavé bylo i to, že přednášet mohl též česky. V této souvislosti bere autor rovněž v úvahu, že Thun na počátku porevoluční doby usiloval o vytvoření české konzervativní politické strany, což mu však zhatilo definitivní nastolení nového absolutismu silvestrovskými patenty (1851).

Nepochybně přitom je, že Tomek byl vděčen za svoji univerzitní kariéru právě jemu, a to i proto, že mu byla prominuta jinak obligátní habilitace. Do jisté míry ji měla zřejmě nahradit jeho studijní cesta do Paříže a po německých univerzitách, kde se měl seznámit s pokročilými metodami kritické práce s historickými prameny, jež byla financována Thunovým ministerstvem. Pokud se nemýlím, byl to ostatně jediný Tomkův studijní pobyt mimo habsburskou monarchii. Z těchto i jiných důvodů, jimiž se tu již nemohu zabývat, se v 50. letech 19. století začalo profilovat Tomkovo historické myšlení jakožto alternativa vůči Palackého pohledu na české dějiny. Domnívám se totiž, že obezřetnému a co do svých postojů i velmi opatrnému Tomkovi šlo v tomto směru více o alternativu než o přímou opozici. Nejsem si však jist tím, jak daleko by šel v tomto směru, kdyby revoluci 1848–1849 nevystřídal zároveň protirevoluční i reformní neoabsolutismus.

Argumentační těžiště *Úvodu* spočívá v názoru Romana Pazderského, že ve vývoji české historiografie byl dosud příliš nadhodnocován, resp. heroizován význam Františka Palackého a Jaroslava Golla (s. 84–90). Z jeho přístupu k věci je dostatečně zřejmé, že právě toto nadhodnocování je třeba relativizovat, aby tak více vyniklo období padesátých až sedmdesátých let 19. století, v němž začal výšku latky profesionálního historického bádání stále více určovat W. W. Tomek. V této interpretační linii autor navazuje na biografický historiografický výzkum Bohumila Jirouška i na své vlastní bádání. Ponechme přitom stranou problém, že něco relativizujeme nezřídka proto, abychom něco jiného zase vyzvedávali. V zásadě jde

totiž po mém soudu o to, že vývoj české historiografie v dlouhém 19. století je možno vykládat i méně konfrontačním způsobem, než je takto chápané relativizování, a to v kontextu vícevrstevnaté kulturní modernizace českých zemí, která se po mém soudu nepromítla do české historiografie až univerzitním působením W. W. Tomka, rozhojňováním historických pracovišť a zvyšováním nároků na badatelský výkon, jež bylo uplatňováno zejména vůči profesionálním historikům.

Snad by stálo v této souvislosti za to vzít v úvahu, že i modernizace na poli historického bádání mohla mít více podob, jež se vůči sobě na jedné straně kriticky vymezovaly a na druhé straně na sebe mohly též navazovat. Z hlediska společenského kontextu je, jak si myslím, důležité, že Palackého pojetí historiografie si nelze představit bez fenoménu evropských národních hnutí, která se začala prosazovat v období napoleonských válek, Tomkovo bez porážky revoluce 1848–1849 a Gollovo bez sebevědomí univerzitního intelektuála, jenž vidí význam historické vědy především v ní samé. Každý z nich přitom měl své pojetí vědeckosti historického bádání, názor na svět, politické přesvědčení a osobní ambice. Stejně tak si museli hledat svůj vztah k fenoménu české národní identity i podobu své loajality vůči habsburské monarchii, resp. dynastii. Nedomnívám se však, že by bylo možno spolehlivě posoudit, kdo z nich je představitelem vyšší vědeckosti než ten druhý, avšak lze analyzovat, proč se v daném společenském kontextu prosazovali jako směřodatní historici, kteří po jistou dobu určovali takříkajíc oborová pravidla hry. Názory na to, zda a čím přežilo jejich pojetí historiografie svou dobu, se zřejmě budou lišit a myslím, že je tomu tak dobře.

Za autorův zvláštní přínos k historiografickému výzkumu považuji jeho vymezení šesti faktorů diverzifikace českého dějepiscectví v období mezi „Palackým a Gollem“, jemuž v textu věnoval značnou pozornost (s. 97–128). Má tím na mysli faktory: 1. světonázorové, 2. institucionální, 3. metodologické a koncepční, 4. osobní, 5. nacionální a 6. zemské. Jejich vnitřní vymezení otevírá ovšem otázku, jaká byla vlastně Tomkova pozice v akademickém prostředí na pražské univerzitě a nakolik se metoda jeho bádání odlišovala či shodovala s kolegy, kteří tam působili. Zda měl Tomek potřebu aktivně se vyrovnávat s neuniverzitní německou historiografií v českých zemích, zejména pak s její koncepcí kulturních dějin. V této souvislosti jde i o to, do jaké míry se právě on podílel na intenzivnějším sledování vývojových tendencí v německé, francouzské, anglické, polské a ruské historiografii v druhé polovině 19. století, jež Roman Pazderský v této části svého textu rovněž připomíná (s. 106). Na druhé straně je nepochybné, že Tomek díky své synchronické metodě zařazoval české dějiny do středoevropské perspektivy,

a že byl v této době nejtýpčtějším představitelem popisného faktografického objektivismu, v němž je hodnocení klíčových okamžiků české historie nezřídka obsaženo jen implicitně či dokonce skrytě (s. 109–110).

Pro pojetí vlastní Tomkovy biografie, která tvoří druhou část recenzované knihy, je charakteristický již její název *„Dlouhý život v krátkém nástinu“* (s. 129–216), jenž dobře odpovídá jejímu pojetí. Nacházíme v ní všechna podstatná fakta životního běhu jeho protagonisty, jehož leitmotivem byla již zmíněná vnitřní konzistence Tomkova konzervatismu, kterou Pazderský vysvětluje též situace, v nichž Tomek splácel na počátku padesátých let 19. století Thunovu vstřícnost svými protislužbami. Lze se tedy ptát, nakolik byl v těchto i jiných případech konzervatismus výrazem jeho bytostného založení a do jaké míry jej profilovalo nanejvýš obezřetné poučení, které vyvodil z revoluce 1848–1849. Nepřehlédnutelnou roli v této souvislosti nepochybně sehrávalo též hledání osobních jistot člověka, jemuž jde o profesní uplatnění ve zlomové době. Přitom je třeba zaznamenat, že autorovi se v této i jiných částech monografie daří poukazovat na způsoby, jimiž se Tomek snažil jako člověk i jako historik řešit svízelné problémy, před něž byl postaven a zároveň si přitom uměl zachovat jistý manévrovací prostor. V jiných situacích zase vynikal schopností autocenzury (s. 149), či se projevoval jako „mistr kompromisu“ (s. 190 a 193). Zdá se tedy, že i jeho konzervatismus byl do jisté míry flexibilní v závislosti na okolnostech, na něž reagoval a v nichž zvažoval svá „pro“ a „proti“.

Zvláštní uznání si zaslouží autorův výklad v třetí části knihy, která je ze všech nejdelší a má charakter dílčí monografie. Podtrhuje to i její název *„Tomkovo historické myšlení“* (s. 217–515). Skládá se z osmi argumentačně bohatých kapitol, z nichž ta nejobsáhlejší analyzuje *Tomkovo pojetí českých dějin* (s. 267–416). Roman Pazderský v ní řeší řadu problémů, které přesahují možnosti jedné recenze, proto se budu věnovat jen některým z nich. Klíčové inspirační zdroje Tomkova historického myšlení spatřuje u Františka Martina Pelcla, Františka Palackého a Josefa Alexandra Helferta (s. 221–234). Zvrat v jeho historickém myšlení způsobila četba Palackého zhodnocení starých českých dějepisců, resp. kronikářů (*Würdigung der alten böhmischen Geschichtsschreiber*, 1830), s nímž se mladý Tomek seznámil roku 1838. Na jejím základě pochopil, že pravou metodou historikova přístupu k minulosti je práce s původními historickými prameny. Charakterizovat bychom ji mohli jako kritické posouzení jejich věrohodnosti a závažnosti informací, které obsahují. K tomu ještě dodejme, že praktickému použití metod kritiky historických pramenů se Tomek učil právě od Palackého.

Domnívám se proto, že právě v těchto impulzech je možno již v době předbřeznové spatřovat důležité inspirační zdroje Tomkova faktografického scientismu, který autor spolu s konzervatismem pokládá za základ jeho historického myšlení. Tento pojem vykládá jako jeho hodnotící úsudky o studiu a výkladu minulosti a opět přiznává, že v případě jeho protagonisty mají vesměs stručnou podobu. Snáze je lze ovšem nalézt v jeho univerzitních přednáškách než v Tomkových vydaných textech. Myslím si však, že v této souvislosti Pazderský poněkud přeceňuje originalitu Tomkových teoretických a metodologických postulátů. Mám totiž za to, že obsahovaly obecněji platná východiska tehdejší profesionální historiografie rozvíjející se v německém prostředí střední Evropy. V obecnější rovině je lze vyjádřit jako genetické dějepisectví založené na představě, že směr dějin určují kauzální vztahy mezi následnými fakty v kombinaci s faktory, které takto chápanou časovou genezi ovlivňují synchronně. Historik musí rozhodnout, která z po sobě následujících fakt jsou v příčinném vztahu a která ne. Historická fakta přitom zjišťuje při kritickém posouzení důvěryhodnosti svých pramenů. Dále je to hermeneutický potenciál tzv. „rozumějící historie“, jež je historiky pěstována proto, aby lidé adekvátně porozuměli své současnosti (s. 240–249).

Řadu pozoruhodných podnětů pro dějiny české historiografie obsahuje autorův rozbor již zmíněného Tomkova pojetí českých dějin. Opírá se především o jeho přehledovou a často vydávanou syntézu *Děje království českého* (1850, 1864, 1876, 1885, 1891, 1898), monumentální *Dějepis města Prahy I–XII* (1855–1901), monografii o Janu Žižkovi (1879) a rozsáhlou studii *O nepokojích stavovských v zemi mocnářství rakouského za panování Rudolfa II. a Matyáše*, která byla napsána na žádost Thunova ministerstva a vycházela v Časopise Českého muzea v letech 1854–1856. Tento reprezentativní výběr je potom doplňován o další díla z Tomkovy vskutku rozsáhlé bibliografie. Výklad této kapitoly je uvozen charakteristikou Tomkovy periodizace českých dějin. Potom následují v chronologickém pořádku jednotlivá témata od přemyslovské epochy, přes Lucemburky, husitství, Jagellonce, nástup Habsburků na český trůn, Bílou horu, vládu osvěcenského absolutismu až po počátek ústavní éry roku 1860. Pokud má k tomu autor příležitost, srovnává jejich interpretaci v době předbřeznové s pohledem porevolučním, který nabývá na konzervativně orientované propracovanosti.

Charakteristický rys Tomkova historického myšlení Pazderský shledává v důrazu na státní, resp. panovnickou autoritu, která je schopna účinně řešit situace, v nichž je ohrožována konkurenčními zájmy. Dále je to po mém soudu více teleologická než genetická představa, že prostor střední Evropy prozřetelně

směřoval k vytváření větších státních celků. Odvodit ji však nelze, jak si myslím, z Tomkova faktografického scientismu vzhledem k tomu, že její východiska je vhodné hledat mnohem spíše v jeho hodnotových preferencích. Z tohoto hlediska ostatně vyzvedával již vládu posledních Přemyslovců. Jeho hodnocení Karla IV. lze chápat téměř jako manifest jeho konzervatismu vzhledem k tomu, že byl přesvědčen o tom, že právě tento panovník dokázal skvělým způsobem spojit nutné reformy, resp. opravy dosavadních poměrů se stabilitou českého státu a jeho rostoucím významem ve střední Evropě. Zvláštní důraz přitom kladl na Karlovu schopnost zdárně provést času přiměřené změny, aniž by přitom úzkostlivě ulpíval „na starém“ nebo si počínal násilnický (s. 297–298).

Nejen z tohoto výkladu Romana Pazderského je patrné, že Tomek v případech, v nichž si byl jist svými vnitřními sympatiemi, uměl uplatňovat svůj konzervatismus kreativně. Pokud byl ovšem nucen zvažovat historické fenomény, které byly z tohoto hlediska rozpornější, pak se v něm začaly více projevovat oportunní črty. Domnívám se, že kreativní pojetí jeho konzervatismu se projevuje především v Pazderského interpretaci Tomkových názorů o Janu Husovi jakožto nezištném, lidsky příkladném a národně uvědomělém náboženském reformátorovi, jemuž nešlo ani o osobní ctižádostivost ani o rozvrat katolické církve, nýbrž o upřímné nalezení společenské a duchovní stability (s. 313nn.). Ještě větší důraz je v recenzované knize položen na stabilizační roli Jana Žižky v době, v níž chyběla panovnická autorita a do popředí začali vystupovat husitští radikálové, kteří se nechťeli nikomu podřizovat. Pazderský podobně jako již dříve Petr Čornej a Kamil Činátl soudí, že apologie tohoto úspěšného vojevůdce šla tak daleko, že „Tomkův Žižka je v jistém smyslu mnohem více Tomkem než Žižkou“ (s. 326). K tomu pak ještě dodejme, že Tomek si rovněž vážil snah o společenskou stabilizaci za vlády Jiřího z Poděbrad.

Celkově však Tomek v husitství spatřuje hlavní důvod dlouhodobého úpadku panovnické moci v českých zemích, přinášející krok za krokem společenský chaos, provázený neustálým růstem mocichtivých choutek šlechty a náboženského napětí, jež bylo podle něj spjaté především s luteránským protestantismem. Východisko z tohoto neblahého stavu nacházel ve svých univerzitních přednáškách (1852/1853) v nástupu Habsburků na český trůn, jenž byl spojen s panováním Ferdinanda I., o němž ve stejné době píše, že od dob „Karla IV. neměly Čechy tak rázného, obezřetného a přitom šťastného opravce“ (s. 359). Pozoruhodné přitom však je, že roku 1848 zastával opačný názor, zdůrazňující, že tento panovník byl stoupencem italského a španělského machiavellismu, jehož cílem byla zhoub

životních sil těch národů, jimž vládl. Pazderský vysvětluje tento odsudek zpřítomňujícím kontextem revoluční doby, avšak stejným způsobem by se daly objasnit Tomkovy porevoluční snahy o revizi těchto názorů. Z dlouhodobějšího hlediska se v nich projevoval stále pozitivnější obraz této historické osobnosti, který nebyl podle Romana Pazderského ve své genezi nijak účelový, neboť byl založen na prohlubování Tomkových vědeckých znalostí o vládě Habsburků v českých zemích (s. 358–361).

Vskutku „zapeklitou“ přitom však zůstává otázka, které aspekty historikova myšlení o dějinách lze vysvětlit jen snahou o objektivní vědeckost jeho badatelské práce, které tím, co autor nazval zpřítomňujícím kontextem, a které role, již přitom v daném případě hrál Tomkův nanejvýš obezřetný konzervatismus provázený specifickou kombinací českého národního uvědomění a loajality vůči vládnoucí habsburské dynastii. Tento problém vystupuje do popředí zvláště zřetelně v jeho pojetí českého stavovského povstání roku 1618 stejně tak jako historického vývoje, jenž po něm v českých zemích následoval (s. 365–399). Dospěl přitom k názoru, že bezprostřední dopady bělohorské porážky českých stavů znamenaly největší neštěstí, které kdy český národ vůbec potkalo, avšak z dlouhodobého hlediska šlo o řešení, jež mělo blahodárné důsledky (s. 368–372, 398–399, 499 aj.). Nepokrytě přitom odsuzoval nevybíravé prostředky, jichž bylo k ráznému prosazení autority habsburské vlády použito, zejména pak rozsah majetkových konfiskací, nucenou emigraci a násilnou rekatolizaci. V této souvislosti rovněž uvádí velký pokles počtu obyvatelstva a utužování poddanských poměrů v českých zemích. „Nejhlubší snížení národu českého“ Tomek spatřoval v době od roku 1648 až po druhou polovinu vlády Marie Terezie (s. 394).

Zároveň míní, že blahodárné důsledky bělohorské porážky se projeví až v době osvíceného absolutismu v reformách této panovnice a jejího syna Josefa II. Jejich hlavní přínos shledává v dobře zřízené veřejné správě a duchovním „rozbřesku“ po „dlouhé tmě“ doby pobělohorské (s. 399). Domnívám se však, že Tomek se v tomto případě snažil příliš voluntaristicky spojovat reformní úsilí habsburského osvíceného absolutismu s tradicí habsburského rekatolizačního absolutismu v jeden organický celek. Navíc se zdá, že je pro něj nepřijatelné vysvětlení osvícenských reforem v habsburské monarchii jako odpovědi na vojenské porážky Pruskem a jeho spojenci za vlády Marie Terezie i to, že tato reakce byla nezbytná proto, aby si tento stát zachoval své velmocenské postavení. V této souvislosti si lze proto položit legitimní otázku, kdy a v jaké podobě by došlo k jeho modernizaci, kdyby nebyl vystaven tak robustnímu vnějšímu tlaku. Jsem si dobře vědom toho, že na

způsob Tomkovy interpretace reformní kapacity habsburské monarchie byly, jsou a budou různé názory. Nicméně si myslím, že i v tomto případě jde mnohem více o jeho teleologickou politiku dějin, než o příkladnou aplikaci genetického dějepisu a faktografického scientismu.

V líčení historického myšlení svého protagonisty se autor zabývá ještě dalšími tématy, z nichž zde připomínám Tomkovy výzkumy na poli kulturních dějin. Poněkud překvapující pro mě však bylo, že samostatné analýze jeho *Dějepis města Prahy* věnoval jen několik stran (s. 421–425). Mnohem větší pozornost soustředil na pojetí regionálních dějin a historického místopisu a přinesl přesvědčivé důkazy o vlivu, jenž měl Tomek v tomto ohledu na řadu dalších badatelů.

Právem vyzvedává jeho neúnavnou práci na několikavazkových *Základech starého místopisu pražského* (1865–1875), který byl nezbytnou podmínkou kompletace intenzivního bádání soustředěného v Tomkově životním díle o dějinách Prahy (s. 445–469). Při výzkumu těchto témat mohl tento historik navíc nejvíce uplatnit typické vlastnosti svého historického bádání: obdivuhodnou pracovitost, pečlivost, vytrvalost a systematickosti, jež lze spolu s důrazem na spolehlivou faktografii považovat za charakteristické črty jeho historiografického scientismu.

Roman Pazderský bere rovněž v úvahu, že Tomkova synchronická metoda výkladu rakouských dějin je neoddelitelná od politických kalkulů hraběte Lva Thuna, jež se však v rámci neoabsolutistického centralismu nebyly schopny prosadit jako určující základ oficiální politiky dějin. I proto mohla Tomkova stať na toto téma vyjít po jistých průtazích až roku 1854 v českém muzejním časopise. Za koncepční přínos synchronické metody autor považuje to, že rovnoměrně přihlíží k dějinám rakouských, uherských a českých zemí, v nichž Tomek spatřoval výchozí územní základ habsburské monarchie. Je přitom opět otázkou, zda by si takto chápaná interpretace rakouských dějin, zahrnující v sobě konzervativní historický federalismus *sui generis*, byla schopna získat větší vliv za příznivějších okolností, neboť její vědecký i mimovědecký koaliční potenciál byl z celostátního hlediska, jak si myslím, poměrně omezený. Na možnosti a meze uplatnění takto chápané synchronické metody poukazovalo Tomkovo pojetí dějin habsburské monarchie, které reprezentovala především jeho kniha *Děje mocnářství rakouského* (1845, 1851, 1852, 1874, 1881).

V závěru publikace (s. 515–524) autor zdůrazňuje, že W. W. Tomek měl zásadní vliv na české dějepisce, a to jak za svého života, jak i později, což podpořil v předchozím výkladu řadou přesvědčivých argumentů. Zároveň je si však dobře vědom toho, že se tak děje v době, kdy se v české národní společnosti začínají

objevovat tendence k větší demokratičnosti a zvýšenému národnímu sebevědomí, jež byly s Tomkovým pojetím konzervatismu a loajalismu v jistém rozporu. Přivítat je třeba názor Romana Pazderského, že Tomek přes veškerý svůj vliv na profesionalizaci české historiografie a řadu studentů, jež na pražské univerzitě vychoval, nevytvořil vlastní badatelskou školu, a to nepochybně i proto, že nebyl dostatečně charismatickou osobností (s. 521). Navíc mu zřejmě o něco takového ani nešlo.

Přitom však dal řadu podnětů k tomu, aby české dějepisce hledalo nové interpretační cesty, jež by korigovaly Palackého chápání dějin. K tomu bych však dodal, že zatímco Palackého interpretační horizont spočíval v akcentu na české národní dějiny, Tomkův byl zase vázán na existenci habsburské monarchie, což, jak si myslím, výchozím způsobem ovlivňovalo v obou případech chápání objektivitu historického bádání. S Palackým sdílel Tomek podle mého názoru víru v pravost podvržených Rukopisů, primordiální pojetí českého národa i představu, že se má poučit ze svých dějin, i když toto poučení nazírali z různých úhlů pohledu. Monografii Romana Pazderského považuji za vítaný podnět k diskuzi o interpretaci dějin české historiografie, zejména pak k hledání jak jejích společných charakteristik, tak i rozdílů v době, v níž se Tomek dostával stále více do jejího popředí. Připomínám rovněž, že obsahuje mnohem větší množství konceptuálních podnětů než těch, k nimž jsem se zde místy i kriticky vyjádřil. Očekávám však, že se rovněž stanou předmětem diskuse.

RECENZE

Florin CURTA

Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300)

(= Brill's Companions to European History, vol. 19)

Leiden – Boston 2019, 1398 s. (2 díly), ISBN 978-90-04-34257-6.

Podle propagační anotace, kterou nakladatelství Brill nechalo vložit na zadní desku publikace, středověká východní Evropa není zastoupena v historickém diskurzu způsobem odpovídajícím jejímu dějinnému významu. Přirozenému šíření poznatků prý bránila železná opona a poté v „malých jazycích“ zpřístupňované vědecké studie. A protože angličtina stále pokrývá sotva devítinu výstupů, měla vážnoucí dialog oživit komplexní, do dvousvazkové příručky vtělená reflexe stavu poznání.

Hutný, množstvím odkazů na prameny a literaturu proložený výklad se přidržuje časové osy, která je z jedné strany sevřena koncem 5. století, z druhé víceméně formálně rokem 1300.¹ Úvodní kapitola definuje konceptuální a zeměpisné souřadnice, ve druhé pak autor, profesor středověké historie a archeologie na floridské univerzitě v Gainesville, upozornil, že bude pracovat hlavně s prameny písemnými a archeologickými.

Od prvních stránek je zřejmé autorovo přesvědčení, že dějiny evropského Východu se začaly psát na Balkáně. Proto vložil do záhlaví svých úvah jakési bilanční ohlédnutí za uspořádáním evropské části východořímské/byzantské říše (*The Last Century of Roman Power*, s. 31–40). Jak pozdně-antickou římskou civilizaci ovlivnily vpády Avarů a Slovanů, probral ve čtvrté kapitole, následovalo krátké zastavení u příchodu Chorvatů, Srbů a kočovných Bulharů a čtyřlístek dějově propletených částí uzavřel pojednáním o vzniku první bulharské říše.

Florin Curta opustil Bulhary za vlády knížete Borise (852–889) s úmyslem vydat se proti toku času do středního Podunají v závěru 8. století, kdy se pod franským tlakem rozpadl avarský kaganát a Panonie byla začleněna do karolínské říše. Ve svižné zkratce shrnul rovněž události v Istrii spolu s osudy velmože Pribiny a jeho syna Kocela. Odtud autor zamířil na Velkou Moravu (*Great Moravia*, s. 113–127), a přestože by se mohl elegantně přesunout do Čech a mezi Slovany v dolním Polabí, dal přednost Chazarům a Volžským Bulharům, tedy evropskému jihovýchodu 7.–10. století.

Rozlehlým pláním v severním předpolí Kavkazu zachoval autor věrnost i v kapitole věnované turkickým Oguzům, Pečeněhům a Kumánům. Zároveň se ale rozpomněl na nedovypřávený příběh Moravanů a Bulharů a dovysvětlil jejich cestu ke křesťanské víře. V případě Bulharů bylo nutno objasnit ještě příčiny vzestupu a pádu prvního císařství. Po zániku Bulharska se autorův zájem opět stočil k Východu, k nájezdům Maďarů a Seveřanů. Dědictví Vikingů a Varjagů se Florin Curta samostatně dotkl v poznámkách ke vstupu Staré

1 Ke koncepci a struktuře díla viz <https://brill.com/view/title/34623> (16. května 2021).

Rusi do dějin. Uprostřed sporů rurikovských knížat však utekl na Balkán, aby mohl popsat poměry ve zdejších byzantských provinciích, jakož i dění v kulturně a politicky spřízněné Dalmácii a Chorvatsku.

V polovině práce se poprvé a naposledy dostaly ke slovu tři nové mocnosti (New Powers I–III, s. 341–408), kterými Curta rozuměl dědičné državy Piastovců, Arpádovců a Přemyslovců. Po šedesáti stranách ale naznal, že více si ani jedna monarchie nezaslouží, neboť vzápětí se v jediném smělém rozmachu vypořádal s demografickým vývojem celého Východu, hospodařením na venkově i ve městech a sociálními strukturami.

Za přehledný lze označit rovněž komentář k pojetí feudalismu, kterým se řídila marxistická, přesněji východoevropská medievistika do roku 1989 (*The Construct of a Tyrant: Feudalism in Eastern Europe*, s. 463–469). Velkorysost neschází ani glosám k proměnám církevní správy, životu v klášterech, podobám křesťanské a tradiční víry, učenosti a písemné kultuře.

Kompaktní blok obecných sentencí narušily dva příspěvky, v nichž se Florin Curta zmínil o vlivu křížových výprav na Balkán a Pobaltí. Poslední stránky vyhradil Srbsku, obnovenému bulharskému císařství a mongolským zásahům ve 13. století.

Řazení dílčích témat dokazuje, že Florin Curta nepovažoval východní Evropu za prostor, který by spojovaly sdílené hodnoty a, pomineme-li druhou polovinu 20. století, také minulost. Nutno však zdůraznit, že se nic jiného ani nepokoušel předstírat. V první kapitole výslovně zaznělo, že sousloví „východní Evropa“, „jihovýchodní Evropa“ či „Evropa středovýchodní“ nebudou užívána v politickém, nýbrž výlučně v geografickém smyslu, a v souladu s proklamací byla pracovní plocha vymezena zeměpisnými souřadnicemi (s. 9–11). Přiznejme si rovněž, že od příruček dohromady nikdo neočekává, že by byly něčím jiným než pokud možno spolehlivým průvodcem po vybraných problémech a nutno ocenit, že v tomto smyslu autor vedl s uživatelem otevřený dialog.

Srozumitelnost je vůbec příjemnou přidanou hodnotou a shodně můžeme pohlížet na všechny balkánské kapitoly, které dokládají, že si nadhled a sečtělост podaly ruce s porozuměním dobové mentalitě a souvislostem. Snad nepochybíme v dohadu, že jejich ideovou předlohou byla autorova práce o středověké jihovýchodní Evropě.² Obvyklému profilu tradičních příruček se vymyká také autorův pohled na etnogenezi Slovanů, v němž oprávil jiný svůj postřeh, že výpověď pramenů protirečí silným závěrům a že bychom měli být opatrnější v kladení rovnítka mezi slovanskou Evropu a příchod jazykově a kulturně homogenních skupin z jednoho jádra. S odvoláním na své nápadité, v českých zemích bohužel namnoze zlehčované utváření Slovanů,³ které je dostupné v českém výtahu,⁴ Florin Curta zopakoval, že bychom měli přemýšlet nad postupnou slavizací etnicky i jazykově rozrůzněných společenství (s. 41–51).

Vnímavé postřehy k nám promlouvají z řady míst. Chválu si určitě zaslouží podkapitola, v níž autor rozebral příčiny návratu normanské teorie do ideových souřadnic

2 Florin CURTA, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*, Cambridge – New York 2006.

3 TÝŽ, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*, Cambridge – New York 2001.

4 TÝŽ, *Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechům a Moravě)*, Archeologické rozhledy 60, 2008, s. 643–694.

putinovského Ruska (s. 274–277). S přečtenými stránkami se však dostavily rovněž první rozpaky. Velkého uznání se po zásluze průběžně dostávalo byzantské říši, ale nemělo by zaznít, že střední Evropu utvářel spíše stolec svatého Petra a že neméně zásadním vkladem přispěla říše franská, později římsko-německá?

Za historický obzor velkoryse sklenuté východní Evropy byli nadto vykázáni Slované v dolním Polabí a do struktur evropského Východu se nevešla ani Východní marka, bez níž není možno objasnit komplikované sousedské vztahy ve středním Podunají. Dlouhý stín byzantského kulturního dědictví překryl dokonce i velkou změnu 13. století, která střední Evropě vtiskla její podobu. Pokud tedy autor vytýkal Robertu Bartlettovi, že východní Evropu degradoval na pasivního příjemce západoevropských inovací (s. 5),⁵ via facti se dopustil chyby obdobné, když si za univerzální vzor a měřítko bezděky (?) vybral Byzanc.

Svébytný přístup k předmětu zkoumání je však výsostným právem autora a vleklému zápolení Bulharů s Byzancí může být v jižní perspektivě přikládána větší důležitost než europeizaci střední Evropy a Pobaltí. S vědomím nakladatelského záměru se přesto nelze ubránit mírnému údivu nad pouze letmým zhodnocením složité diskuse, která hledá odpověď na otázku, zda dědičné monarchie střední a východní Evropy vyrostly na obchodu s otroky (s. 452–455). Do takto sklenuté názorové výměny zasáhl svého času i autor,⁶ jehož poučený rozklad k depotům arabského stříbra v Pomoranech a na Rusi (s. 270–273) napovídá, že problematiku sleduje s opravdovým zaujetím. Proto je malou záhadou, proč se v příslušné podkapitole spokojil s úkrokem do sociálních poměrů v přemyslovských Čechách 11. a 12. století⁷ a povšechným konstatováním, že středověká společnost znala vedle otroků i závislé osoby.

V nečekaných souvislostech Florin Curta vyložil christianizaci Moravanů, jejíž věčný rámec odvodil z moravsko-panonských legend (s. 180–198). Z pečlivé četby Maddaleny Betti přitom musel vědět, že by se interpretační klíč měl hledat v kanonickém právu a dobově aktuálních zájmech svatopetrského stolce.⁸ Dostáváme se tak kruhem k zadání, které chtělo přiblížit výzkum středověké východní Evropy jazykově nedostatečně vybaveným zájemcům. Koncepční rozvržení vřazuje dílo mezi zasvěcené příručky k dějinám Balkánu, k nimž se adresně vztahuje třetina kapitol, a cenné údaje lze najít i v sociálně a kulturně tematizovaných kapitolách, jež představují druhou třetinu práce.

Se smíšenými pocity však asi bude práce odkládána po četbě pasáží k Evropě středovýchodní. Pokud se přemyslovské Čechy vešly na dvacet stran (s. 389–408), plus několik roztroušených vsuvek obecné povahy, lze důvodně předpokládat, že autor mohl přihlédnout jen k nejzákladnějšímu ze základního. Na století posledních Přemyslovců

5 Robert BARTLETT, *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change 950–1350*, London 1993.

6 F. CURTA, *Origins of the European Economy: a debate with Michael McCormick. East central Europe, Early Medieval Europe* 12 (3), 2003, s. 283–291.

7 Tomáš PETRÁČEK, *Power and Exploitation in the Czech Lands in the 10th–12th Centuries. A Central European Perspective*, Leiden – Boston 2017.

8 Maddalena BETTI, *The Making of Christian Moravia (852–882). Papal Power and Political Reality*, Leiden – Boston 2014.

zbyly kupříkladu dvě stránky (s. 407–408), ale především, sevřený prostor zaplevelily povážlivé nepřesnosti. Přesto bych neměl Florinu Curtovi za zlé, že z vraždění Slavníkovců vinil Přemyslovce (s. 348), že markrabský titul spojil s Moravou, a nikoliv s nástupnictvím v Praze (s. 404), že nedokázal pojmenovat status českých králů ve veřejném prostoru nebo že tápal v přejímání městských práv, jakkoliv měl po ruce přesného rádce.⁹ Ptejme se raději, proč se při svém nevšedním rozhledu dopustil tolika přešlapů.

Nápověda by se mohla skrývat na stranách 634 a 635. K freskám ve znojenské rotundě Panny Marie a svaté Kateřiny autor uvádí, že si je objednal brněnský kníže Konrád na konci 11. století, popisek pod fotografií na protější straně ale prohlašuje, že kaple byla vyzdobena roku 1134 na přání Konráda Znojemského. Dodejme rovnou, že jedna i druhá verze mají své místo v české odborné literatuře, podstatné je však něco jiného. Mimoběžná datace přemyslovského cyklu prozrazuje, že Florin Curta začal v záplavě protichůdných informací tonout, což je při rozsahu citované literatury (s. 729–1356) více než pochopitelné. Není vyloučeno, že ze stejných příčin se text občas mívá s obsahem poznámek pod čarou. K sečtělosti autora lze doplnit, že se snažil vést dialog s aktuálním stavem poznání a že rozsahem sotva uvěřitelná bibliografie upřednostňuje práce mladší třiceti let. Specifická je přitom struktura citované literatury, která si snad na doporučení konzultantů (s. IX) všímá i méně známých, či výrazných děl.

Můžeme tedy dobře míněný projekt nakladatelství Brill prohlásit za nepovedený? Zčásti snad, ale připustíme, že není v silách jedince zprostředkovat druhým přesný, do hloubky jdoucí návod ke čtení minulosti prostoru, který byl v raném a vrcholném středověku spojen vlákny spíše nahodilými. Vadná, či přinejmenším sporná je dle mého i sama výchozí premisa, že východní Evropa zůstává zakleta v překladu. Respektovaná ediční řada East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 vydává odlišné svědectví a možná bychom měli dopřát sluchu Chrisi Wickhamovi, který neobešel svět Slovanů proto, že by neměl k dispozici dostatek anglicky vydané literatury (s. 5), nýbrž proto, že historikům evropského Východu prostě nerozuměl.¹⁰

Martin Wihoda

János M. BAK – Pavlína RYCHTEROVÁ

Cosmas of Prague. The Chronicle of the Czechs

Budapest – New York, Central European University (CEU) Press 2020, 564 s.,

ISBN 978-963-386-300-8.

Stredoeurópska univerzita v Budapešti (v súčasnosti už primárne vo Viedni) nepoľavuje vo vydávaní kritických bilingválnych edícií. Čitateľom najnovšie ponúka zásadný prameň pre staršie dejiny strednej Európy, najmä však pre české pomery – Kosmovu kroniku Čechov. Tento známy prameň sa doteraz dočkal už početných prekladov a vydání. V historickej obci

9 Jan KLÁPŠTĚ, *The Czech Lands in Medieval Transformation*, Leiden – Boston 2012.

10 Chris WICKHAM, *Framing the Early Middle Ages. Europe and the Mediterranean, 400–800*, Oxford 2005, s. 5.

sa dodnes za takmer klasické dielo pokladá kritická edícia od Bertolda Bretholza z roku 1923. Keďže toto kronikárske dielo predstavuje základný prameň pre stredoveké české dejiny, bola mu už pochopiteľne venovaná značná pozornosť predovšetkým českých historikov.

Predmetná edícia venovaná pamiatke Dušana Třeštíka, je osobitne naplnením dlhoročných snáh popredného maďarského medievistu Jánosa M. Baka (1929–2020), ktorý sa podieľal na príprave predošlých edícií z tejto série. Samotné dielo vychádza ako výsledok spolupráce českých, britských, rakúskych a maďarských medievistov pod taktovkou Jánosa M. Baka a Pavlíny Rychterovej (Rakúska akadémia vied). Vydanie obsahuje rozsiahlu úvodnú štúdiu, mapové prílohy, genealogické tabuľky a zoznam citácií. Kroniku doprevádza aj text o založení Sázavského kláštora (*Fundatio monasterii Sazaviensis*), ktorý sa pokladá za jej pokračovanie.

Úvodná štúdiá analyzuje viaceré problémy späté s touto kronikou. Na škodu veci je pomerne malý priestor venovaný rukopisným zachovaniam. Autori za najstarší pokladajú rukopis z prelomu 12. a 13. storočia označený ako *Budyšínský*, hoci rovnako starobylé sú aj rukopisy *Lipský* či *Drážďanský*.¹ Bretholz v skutočnosti popísal 15 rukopisných zachovaní a ďalšie fragmenty, nie 14 ako je udávané (s. XVI).² Rozoberané sú tu aj aspekty spojené s životným príbehom autora kroniky († 21. október 1125), konkrétne jeho neraz sporný vek, pôvod či vzdelanie, čo je podrobne analyzované. Pevným bodom v chronológii Kosmovho života sa stala jeho kňazská vysviacka v Ostrihome v júni 1099. Kanonikom a dekanom sa tak stal až v neskorom veku (s. XIX). Celkovo sa jeho kronikárske rozprávanie pomerne často týka Poľska či Uhorska. S podivom však napríklad vôbec nespomína prvého uhorského kráľa Štefana.

Autori sa taktiež zamýšľajú objasniť Kosmovo príbuzenstvo s olomouckým biskupom Jindřichom Zdíkom a dodávajú, že historická obec v súčasnosti ich príbuznosť odmieta (s. XXI). Tu bolo najmä vhodné poukázať na zásadnú štúdiu Zdenka Fialu.³ Kosmovo dlhoročné vzdelanie v zahraničí, v Lutychu (Liège), výstižne pokladajú za determinant jeho špecifického kronikárskeho štýlu spočívajúceho aj vo využití mnohých klasických diel. Tu sa však nachádza omyl, autori hovoria o katedrálnej škole svätého Vavrinca v Liège, v prípade katedrály sa jednalo o zasvätenie svätému Lampertovi.⁴ Zaujímavé je, že istý Franco z Liège posobil v Uhorsku v 70. a 80. rokoch 11. storočia ako biskup v Alba Iulii, išlo však zrejme

1 Martin WIHODA – Magdaléna MORAVOVÁ – Marie BLÁHOVÁ – Karel HRDINA (eds.), *Kosmas. Kronika Čechů*, Praha 2011, s. 21–22.

2 Bertold BRETHOLZ (ed.), *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, in: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series II. Berolini 1923, s. XLV – LXXXV.

3 Zdeněk FIALA, *Jindřich Zdík a Kosmas. O původu Jindřicha Zdíka*, in: Zápisky katedry československých dějin a archivního studia, 1963, č. 7, s. 7–19.

4 V Liège (in suburbio) existoval benediktínsky kláštor svätého Vavrinca, ktorý rovnako pôsobil ako vzdelávacia inštitúcia. Majster Franco však pôsobil v katedrálnej škole. Jay DIEHL, *Master and Schools at St Laurent: Rupert of Deutz and the Scholastic Culture of Liègeois Monastery*, in: Steven Vanderputten – Tjamke Sniderse – Jay Diehl (eds.), *Medieval Liège at the Crossroads of Europe. Monastic Society and Culture, 1000–1300*, Turnhout 2017, s. 156; Filibertus Petrus Cornelis DE JUNG, *A Comparative Study of Schoolmasters in Eleventh-Century Normandy and the Southern Low Countries*, Cambridge 2018, s. 43–44.

o inú osobu.⁵ Priestor je venovaný aj koncepcii kroniky a vzájomnému vzťahu jednotlivých kníh. Taktiež aj tzv. Kosmovým pokračovateľom – *Vyšehradskému kanonikovi* a *Sázavskému mníchovi*, hoci moderný výskum odhalil, že konvenčné pomenovania týchto kronikárov nemusia zodpovedať realite.⁶

Kosmas sa však nepochybné stal zakladateľom českej kronikárskej tradície, kde dovtedy v písomníctve českého kniežatstva dominovali texty hagiografického charakteru. Kosmas ako aj ďalší kronikári starších dejín (Gal Anonym, Anonymný notár Bela III.) predovšetkým akcentovali *origo gentis*, prípadne sa snažili sakralizovať počiatky lokálnych dynastií pomocou tunajších svätcov. Ako autori poznamenávajú, s vymretím Přemyslovcov v roku 1306 tak muselo logicky prísť aj k zmene kronikárskeho naratívu. V 14. storočí bolo žiadúce a prakticky aj nutné odvodzovať svoj pôvod od svätých predkov, ktorí poslúžili ako legitimizačný nástroj pri nástupe novej dynastie.⁷ Či už to boli Luxemburgovci v Čechách alebo Anjouovci v Uhorsku.

Autori edície zároveň hovoria aj o tom ako bola Kosmova kronika vnímaná v minulosti a potom neskôr optikou modernej historiografie. V priebehu času sa pochopiteľne menila aj otázka hodnovernosti kroniky. Je nepochybné, že Kosmas využil a zapracoval aj ľudové povesti či folklórne motívy. Na niekoľkých miestach vnáša prvky výraznej subjektivity pri hodnotení jednotlivých Přemyslovcov (napr. pri sobáší Dúbravky s poľským kniežatom Meškom) alebo používa naratív dodnes nejasnej kredibility (životný príbeh Strachkvasa, syna Boleslava I.), prípadne zrejme sám vytvára historickú fabuláciu (sobáš Břetislavovej vdovy Jitky za vyhnaného uhorského kráľa Petra). Textu samotnej kroniky ešte predchádza poznámka týkajúca sa terminologického problému prekladania niektorých latinských výrazov, menovite napr. comes, dux, urbs, castrum a pod.

Ako je známe, kronika sa delí na tri približne rovnako dlhé knihy. Ich vzájomný vzťah nie je úplne zrejмый. Kronika však vznikla postupne s tým, že autor dopísal aj ďalšie knihy, hoci to nebolo jeho prvotným zámerom. Kosmas venoval úvod svojho diela (zrejme však len prvej knihy) mēlnickému prepoštolvi Šebířovi (Severus), o ktorom a rovnako ako o Mēlnickej kapitule neexistujú pre toto staršie obdobie pramene. Počiatok tejto cirkevnej inštitúcie sa však spájal s kráľovnou resp. českou kňažnou Emmou.⁸

Autori svedomito upozorňujú na citácie z klasických diel, z Vergília či Homéra. Prvých 13 kapitol kronikár venuje českému *origo gentis*. Kosmas tu hovorí aj o mýtickom pôvode Čechov a výstupe na horu Říp. Taktiež rozpráva príbeh sudcu Kroka a jeho troch dcér, z ktorých najmúdrejšia bola Libuše. Ako editori podotýkajú, pôvod týchto mýtov nebol objasnený. Kronikár však aj do týchto zrejme pôvodných ľudových povesti vložil

5 *Chronicon Andaginensis monasterii*, in: Albinus Franciscus Gombos ed. *Catalogus fontium historiae Hungaricae I.*, Budapestini 1937, s. 493.

6 Tak napríklad: Lukáš REITINGER, *Psal tzv. Kanovník vyšehradský opravdu na Vyšehradě? První Kosmův pokračovatel v kontextu dějepisectví přemyslovského věku*, ČČH 113, 2015, s. 635–668.

7 Gábor KLANICZAY, *Holy Rulers and Blessed Princesses. Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, New York 2002, s. 295.

8 Už napr. František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě dle původních pramenů I/2*. Praha 1854, s. 349.

antické motívy. Autori upozorňujú na Kosmovu literárnu prax, podobne ako uhorský Anonym, z hradov a hradísk vytváral postavy svojho naratívu. Priestor je pochopiteľne venovaný aj analýze kňaznej Libuše, kde autori hojne odkazujú na doterajší výskum. Tu, ako aj na iných miestach však čitateľ občas narazí na nejasnosti, ktoré však mohli byť spôsobené aj chybou neskorších kopistov (napr. možná zámena slova „tolutarius“ s „thalitarium“).

Piata až deviata kapitola sa venujú Přemyslovi Oráčovi. Pri rozoberaní tohto mýtu bolo vhodné poukázať na prácu Dušana Třeštíka.⁹ Kosmas vo svojom diele akcentuje Přemyslovu voľbu českými veľmožmi. Voľba českých kniežat bola pre kronikára základným kameňom českého stredovekého štátu. I v tomto prípade Vratislavovu korunováciu chápal ako narušenie poriadku a právneho systému. Kosmas i sám hovorí, že s nástupom Přemysla začína v Čechách právny poriadok. Deviata kapitola hovorí aj o devách, ktoré žili ako Amazonky a vystavili si hradisko, ktoré sa potom nazývalo Devín. Editori v poznámke uvádzajú, že sa mohlo jednať o miesto spojené s ženskými obeťami pri stavbách. Taktiež dodávajú, že existuje maďarská balada s podobným motívom (žena majstra Klementa), v tomto prípade sa však správne jedná o baladu či ľudovú povesť rozšírenú po celom Balkáne.¹⁰ Mladíci potom na opačnej strane Vltavy založil hrad Chrasten, neskôr zvaný Vyšehrad. Dušan Třeštík upozornil však na to, že môže ísť iba o rituál, nie o reálny konflikt.¹¹ Ako Kosmas hovorí v závere trinástej kapitole, pravdivosť týchto príbehov necháva na posúdení čitateľa.

Štrnástá kapitola už prechádza z mýtického do faktografického naratívu. Táto kapitola, v minulosti často rozoberaná, referuje o Bořivojovom krste z rúk Metoda (editormi kladený do rokov 882–885) a taktiež o zmiznutí veľkomoravského panovníka Svätopluka. Ako zistil Dušan Třeštík a po ňom aj slovenskí historici, najmä Martin Homza, Kosmas tu rozlišuje ľudovú povesť (zmiznutie uprostred vojska) a pravdivú reláciu (uchýlenie sa do Zoborského kláštora).¹² Táto relácia býva zároveň braná i ako doklad starobylosti Zoborského kláštora.¹³ Editori správne podotýkajú, že okrem Svätopluka takto „zmizli“ aj uhorský kráľ Šalamún a poľský kráľ Boleslav II.

Nasledujúce kapitoly sa už týkajú Bořivojových potomkov a tým pádom sa osudy Přemyslovcov stávajú nosnou líniou kroniky. Kosmas teda v určitých momentoch prechádza do žánru gest. Príbeh Ludmily a jej vnuka Václava podrobne ilustrujú i početné legendy. Editori sa však rozhodli, ako sami hovoria, nevstupovať do tejto zložitej problematiky.

9 Dušan TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů: (7.–10. století). Tři studie ke „starým pověstem českým“*. Praha 2003, s. 103–106.

10 Mircea ELIADE, *Od Zalmoxida k Čingischánovi. Srovnávací studie o náboženstvích a folkloru Dácie a východní Evropy*. Praha 1997, s. 138–165

11 Dušan TŘEŠTÍK, *Přemyslovský mýtus a první čeští světci*, in: Petr Sommer – Josef Žemlička – Dušan Třeštík eds. *Přemyslovci. Budování českého státu*. Praha 2009, s. 152–153.

12 Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepísectví a politického myšlení*. Praha 1968, s. 105; Martin HOMZA, *Středověké kořene svätoplukovskej tradície u Slovákov (čierna a biela svätoplukovská legenda)*, In: Martin Homza et al. *Svätopluk v európskom písomníctve*, Bratislava 2013, s. 89–101.

13 Richard MARSINA, *Benediktínske opátstvo (kláštor) sv. Hypolita na Zobore (Čas vzniku, patronát, diplomatická činnosť)*. In: Miloš Marek – Zuzana Lopatková eds. *Studia historica Tyrnaviensia XIV–XV*. Trnava 2012, s. 23–24

Kosmas tu okrem iného odkazuje na iné texty (s. 64), napr. *Privilegium cirkvi moravskej* alebo *Život alebo umučenie nášho najsvätejšieho patróna a mučeníka Václava*. Dodnes samozrejme nie je jasné, aké texty Kosmas presne myslel. V minulosti sa uvažovalo, že by sa mohlo jednať napr. o pápežský list *Industriae Tue* a v prípade Václavovej hagiografie o Kristiánovu legendu. Tu bolo vhodné zmieniť analýzu Lukáša Reitingera ohľadom tohto privilegia.¹⁴ V tejto pasáži resp. v anglickom preklade (s. 65) sa nachádza pomerne mäťuca veta, kde sa editori dokonca ani nedržali latinského textu. Sedemnásť kapitola hovorí o Václavovej smrti a narodení Boleslavovho syna Strachkvasa v deň vraždy. Podobne tak preklad nie je úplne zrozumiteľný i v tejto kapitole, kde Kosmas znova odkazuje na Václavovu legendu („in passionis eiusdem sancti viri“), čo však v anglickom preklade (s. 67) nie je zjavné.

Sám Kosmas venuje značný priestor v tejto a v ďalších kapitolách práve Strachkvasovi. Editori tu dodávajú v poznámke, že žiadne diéta by nedostalo takéto meno. Nie je teda jasné v akom rozsahu je Kosmov naratív hodnoverný. Okrem Dušana Třeštíka sa však problematike tejto rozporuplnej osobe venovali aj Jaroslav Ludvíkovský, Josef Šrámek, David Kalhous či Petr Kubín.¹⁵ Kosmas v týchto aj v iných miestach upravuje chronológiu podľa svojej optiky. To sa pravdepodobne týka aj vysvätenia rotundy svätého Víta na Pražskom hrade a takisto vzniku Pražského biskupstva. Práve devätnásť kapitola môže naznačovať ako chcel Boleslav I. využiť Václavov kult k založeniu biskupstva.

Ďalšie Kosmove záznamy sú v podstate analistického charakteru. Zlom prichádza v kapitole 21 a 22. Tu kronikár hovorí o smrti Boleslava I. a nástupe Boleslava II., pri ktorom nešetrí slovami chvály. Tu podľa všetkého znova deformuje chronológiu kladením smrti Boleslava I. do roku 967. Editori na to neupozorňujú, je však pravdepodobnejšie, že Boleslav I. zomrel až v roku 972. Kosmas teda nechcel vrahovi svätého Václava pririeknuť založenie Pražského biskupstva.¹⁶ Kosmas ponúka aj podstatné informácie o Mladinej misii do Ríma, čo napokon vyústilo až k založeniu biskupstva. Kronikár tu taktiež cituje list pápeža Jána XIII., ktorým schvaľuje vznik Pražského biskupstva. List sa pokladá za falzum z konca 11. storočia (s. 82). Pápež podľa tejto listiny žiada od Čechov nasledovať apoštolské nariadenia a nie obrady bulharského či ruského národa alebo podľa slovanského jazyka. I to podľa editorov svedčí o Kosmovej antipatii voči slovanskej liturgii.

Kosmas samozrejme značnú pozornosť venoval aj pražským biskupom počnúc Dětmarom, hoci niekedy udáva časovo nesprávne údaje (napr. Vojtechov nástup na pražský biskupský stolec). Poznámka pod čiarou informuje, že Vojtech bol pražským biskupom v rokoch 982–997, úrad však nezastával tento celý čas. Značná pozornosť je pochopiteľne venovaná práve Vojtechovi. Podľa kronikára sa Vojtech pred svojou cestou rozprával so Strachkvasom, ktorého chcel napokon určiť za svojho biskupského nástupcu. Tu mohli editori upozorniť na neskoršie české posolstvo pod vedením Kristiána (pravdepodobne

14 Lukáš REITINGER, *Vratislav. První král Čechů*, Praha 2017, s. 135–136.

15 Viď napr. Josef ŠRÁMEK, *Osobnost procházející dějinami: stále záhadný Kristián (mnich kláštera sv. Emmerama v Řezně nebo sv. Benedikta, Bonifacia a Alexia v Břevnově?)*, in: *Studia Theologica* 10, 2007, č. 1, s. 32–40; Najnovšie zhnutie problematiky: Petr KUBÍN, *Kult svatě Ludmily v době přemyslovské*, in: Jakub Izdný (ed.), *Ludmila. Kněžna a světice*. Praha 2021, s. 295–319.

16 Petr KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů*. Praha 2011, s. 147.

teda brata Boleslava II.), ktoré mala presvedčiť Vojtecha, aby sa vrátil do Prahy, ktoré je doložené v Brunovej legende.¹⁷ Kosmas zároveň ako jediný udáva Strachkvasovo vysvetlenie za pražského biskupa a posadnutie diablom pri tomto obrade. Editori tu z bližšie nejasných príčin odkazujú na listinu pražského biskupa Daniela z roku 1165 ohľadom umiestnenia relikvií do kostola svätého Ondreja (s. 102).

Kronikár, odhliadnuc od pražských biskupov, sleduje predovšetkým osudy Přemyslovcov. Spomína taktiež osoby, ktorých pôvod nie je úplne jasný. To sa týka napr. kráľovnej–kňažnej Emmy, kde bolo vhodné odkázať na práce venujúce sa jej možnému franskému pôvodu¹⁸. Kronikár takisto uvádza reč Boleslava II. na smrteľnej posteli a následné politicko-dynastické problémy, ktoré nastali po roku 999. Kronikár tu akcentuje rozsah přemyslovskej ríše siahajúcej po Krakov a Tatry. Nie úplne šťastné je prekladať „urbs“ ako mesto, najmä keď je v kontexte jasné, že jedná o Pražský hrad – tak napríklad v kapitole 36, kde sa spomína kopec Žiži.

Kosmas ukončuje svoju prvú knihu nástupom Břetislava na kniežací trón. Druhá kniha sa venuje najmä tomuto kniežati, ktorého nazýva novým Achillom. Značný priestor je venovaný aj prenosu Vojtechových relikvií do Prahy. Druhá polovica 11. storočia je už bohatá na podrobnosti, ktoré sa kronikár dozvedel z autopsie. Tu sa taktiež dozvedáme o pražskom biskupovi Jaromírovi, bratovi kniežaťa Vratislava, ktorý mal zrejme v úmysle spojiť pražskú a moravskú diecézu, ako svojho času Vojtech. Kosmas ako jediný udáva spor Jaromíra s moravským biskupom Jánom, ktorý prerástol až do osobnej roviny v podobe fyzického útoku. Kronikár hovorí aj o Vratislavovom povýšení do kráľovskej hodnosti a taktiež o cisárskom privilégii pre Pražské biskupstvo z roku 1086, ktorého autenticita je i dnes nejasná. Zarážajúci je extenzívny rozsah diecézy siahajúcej až po Tatry, Krakov a provinciu Váh. Tu bolo vhodné spomenúť, že sa jedná o rozsah diecézy v čase Vojtecha.¹⁹ Taktiež, ako sme už konštatovali, Kosmas, hoci mierne zašifrované, bol zástancom starého *ordo*, teda kniežacej nie kráľovskej vlády, dokonca ani nehovorí o založení Vyšehradskej kapituly.

Tretia kniha prináša aj cenné informácie o Kosmovej vysviacke v Ostrihome. Rovnako však o počiatkoch kultu svätej Ludmily (relácia o závoji), kde editori poukazujú na zložitú problematiku spätú s Kristiánovou legendou. Táto kniha zároveň výrazne podrobnejšie ilustruje dynastické konflikty medzi Přemyslovcami. Čitateľ sa samozrejme dozvedá aj o vzťahoch Přemyslovcov k Uhorsku. Tak napríklad aj kapitola 25 hovorí o útoku kniežaťa Svatopluka na územie dnešného Slovenska v čase kráľa Kolomana, čo súviselo aj s uhorskou dynastickou roztržkou. Sám kronikár do istej miery komparuje tieto dynastické spory (s. 391).

Kapitola 45 zasa prekvapivo hovorí o nájdení pozostatkov Podivena, služobníka svätého Václava, čo znova poukazuje na nejasnú spojitosť s václavskými legendami, nie len na Kristiána (poznámka 967). Dodatočná poznámka potom udáva dátum Kosmovej smrti, tak ako je doložený aj v nekrológiach. Textovú prílohu ku kronike ešte tvorí *Fundatio*

17 Marie KYRALOVÁ – Jiří SLÁMA (eds.), *Život svätého Vojtecha. Bruno z Querfurtu*. Praha 2017, s. 43–44.

18 Napr. Joanna Aleksandra SOBIESAK, *Boleslav II.* České Budějovice 2014, s. 106–126.

19 Joanna Aleksandra SOBIESAK, *Boleslav II.* České Budějovice 2014, s. 82–85.

monasterii Sazaviensis, ktoré do edície zaradil už Bretholz. Tu sa nachádza napríklad známa príhoda o položení koruny na Vratislavovu hlavu (tu chybné v poznámke ako Vladislav II.) rukami sázavského opáta.

Hoci Kosmova kronika predstavuje priam notoricky známy a mnohokrát rozoberaný prameň, predložená edícia dobre poukazuje na rozsah výskumu ako aj na niektoré stále nezodpovedané otázky. Editori výstižne upozorňujú na podstatné momenty priemyslovskej politickej imaginácie a taktiež na spleť hagiografickú problematiku. Edícia, hoci s drobnými nedostatkami, sa tak stáva vydareným náhľadom do priemyslovskeho sveta.

Peter Bučko

Joachim von FIORE

Expositio super Apocalypsim et opuscula adiacentia. Teil 1

Hrsg. von Alexander PATSCHOVSKY und Kurt-Viktor SELGE.

(= Monumenta Germaniae Historica – Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters, Band 31)

Wiesbaden, Harrasowitz Verlag 2020, 874 s., ISBN 978-3-447-11376-2.

Nejen knihy, ale i edice mají své osudy. Vydání stěžejního díla Jáchyma z Fiore věnovaného výkladu Apokalypsy sv. Jana zamýšlel již Herbert Grundmann. Zůstalo jen u přípravných prací, proto se počátkem devadesátých let minulého století ujal úkolu Kurt-Viktor Selge. Ani jemu se nepodařilo edici dokončit, vyslovil však souhlas s tím, aby vydavatelské grémium Mezinárodního centra pro jáchymovská studia světilo její dokončení koncem roku 2017 osvědčenému znalci Alexandru Patschovskému. Dokončovat rozpracované edice není příliš vděčné, v tomto případě však šlo o dva specialisty, kteří již na edici Jáchymových spisů spolupracovali.¹

Vzhledem k rozsahu Jáchymova Komentáře na Apokalypsu bylo třeba rozdělit edici do více svazků. Úvodem k prvnímu z nich Alexander Patschovsky vyličil komplikovaný vznik edice a upřesnil vlastní podíl. Dva krátké traktáty (*Expositio super Bilibris tritici etc.* a *De septem sigillis*) vydal sám, tři další společně s Kurtem Viktorem Selgem. Již z názvu všech tří děl je zřejmé, že Jáchym usilovně hledal svůj vlastní přístup k Janově Apokalypse, neboť předpokládal, že jeho pojetí vybudí kritiku jeho protivníků. Rozhodl se proto předeslat vlastnímu komentáři jednak úvodní poznámky (*Praefatio super Apocalypsim*), jednak rozsáhlejší a myšlenkově hlubší *Enchiridion super Apocalypsim*. Do třetice Jáchym připojil další vstupní text (*Liber introductorius in Expositionem Apocalypsis*), který lze již považovat za integrální součást Komentáře a jeho skutečný úvod. Autorství všech tří opusů je podle vydavatele nesporné, na rozdíl od časového určení jejich vzniku ve více než desetiletém období let 1187–1199.

1 Srovnej moji anotaci: Lorenzo BRACA – Matthias KAUP – Alexander PATSCHOVSKY – Gian Luca POTESTÀ – Kurt-Viktor SELGE (edd.), *Joachim abbas Florentis, Scripta breviora* (Opera omnia IV, 6), Roma 2014, in ČČH 113, 2015, s. 225–226.

Oč Jáchymovi v tomto souboru spisů šlo? Snadněji to lze vysledovat *pars pro toto* u prvních dvou krátkých textů. V první exegetické skice (*Bilibris tritici*) Jáchym přirovnal čtveřici významů Písma svatého ke čtyřem pokrmům. Prvenství v této čtveřici zaujímá alegorický smysl Písma, jehož zvláštní kvalitou symbolizuje plevou obalené pšeničné zrno. Za viditelným obalem se skrývá vlastní neviditelný obsah. Tři další výklady, totiž historický, morální a anagogický, jež symbolicky zastupuje ječmen, víno a olej, tuto zvláštnost nevykazují. Vnitřní hodnotu alegorického výkladu Písma Jáchym dále vztáhl ke dvoulibře jako jednotce váhy, symbolizující duální formu Zjevení Starého a Nového Zákona. Jejich jednotu a vzájemnou rovnocennost se navíc pokusil doložit analogickým váhovým vztahem libry a unce, tj. 1:12, respektive 2:24. To není náhodné, neboť 12 praotců Starého a 12 apoštolů Nového Zákona tvoří dohromady pospolitost 24 bělostně oděných starců (*seniores*) podle Apokalypsy 4, 4.

Na sedm pečeti podle Apokalypsy 5-7 odkazuje druhý text *De septem sigillis*. Každá pečeť představuje jeden ze sedmi věků Starého a Nového zákona, a to v návaznosti na konkordanci systém s dějinnými paralelami, který Jáchym obšírně vyložil ve spise *Concordia Novi ac Veteris Testamenti*.² Tolik pro ilustraci Jáchymových exegetických úvah. Jelikož výklady tří úvodních textů ke Komentáři by bylo velmi obtížné stručně postihnout, upustil jsem od jejich parafráze.

Každý z pěti textů má vlastní úvod pojednávající nejen o průkaznosti autorství a dataci, ale i o všech dochovaných rukopisných textech a jejich zvlátnostech. Zvláště u tří úvodů ke Komentáři je třeba uvítat, že Alexander Patschovsky podává i jejich podrobný obsah, jež napomáhá pochopit předivo Jáchymových náročných exegetických exhibicí. Další vítanou pomoc čtenářům přinášejí podrobné věcné poznámky, v nichž jsou často naznačeny i odlišné výklady předchozích badatelů.

Závěrečná část přináší rejstříky biblických citací, jmen autorů i jejich děl, dále rejstříky jmen i věcí a v neposlední řadě též rejstřík slov a čísel. Není divu, že jen tato část má rozsah téměř tří set stran. I z této kvantifikace je zřejmé, jak náročného úkolu se Alexander Patschovsky ujal. Uznání ovšem v první řadě patří samotnému Jáchymovi z Fiore, který v nuzném prostředí a bez pomůcek běžných v typografickém a elektronickém věku sepsal díla, jež po osmi staletích stále vzbuzují pozornost.

František Šmahel

František GRAUS

Mor, flagelanti a vraždění Židů. 14. století jako období krize

Z německého originálu přeložil Jan Dobeš.

Praha, Argo 2020, 712 s., ISBN 978-80-257-3380-6.

Dvakrát vstoupit do stejné řeky nelze, proto ani recenze jedné a téže knihy po třiceti letech nemohou být zcela shodné. Když jsem v roce 1990 na stránkách tohoto časopisu otiskl

2 Srovnej moji recenzi: Alexander PATSCHOVSKY (ed.), *Joachim von Fiore, Concordia Novi et Veteris Testamenti* (= Monumenta Germaniae Historica – Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters, Bd. 28, 1–4), Wiesbaden 2017, in ČČH 111, 2013, s. 644–646

recenzi německého vydání Grausovy knihy, která se nyní dočkala českého překladu, snažil jsem se v ní především přiblížit badatelské proměny autora po jeho odchodu do emigrace. Vlastní obsah knihy přišel tehdy zkrátka. Nyní se to pokusím napravit, nikoli však z úhlu pohledu tehdejšího, nýbrž současného bádání.

Ponechám-li zatím stranou Předmluvu, obsah čtenáři nabízí pět různých dlouhých částí: I. Mor a průvody flagelantů (30 s.), II. Církev (61 s.), III. Židé a vlna pogromů v letech 1348-1350 (158 s.), IV. Sociální neklid a povstání ve 14. století (91 s.), V. Krize (28 s.). Samostatné poznámky v českém vydání (274 s.) by na tomto ukazateli nic nezměnily. Na první pohled se tato kompoziční osnova může jevit nevyváženou. Zčásti tomu tak skutečně je, neboť první a třetí kapitola by mohly tvořit samostatnou monografii o moru a židovských pogromech v letech 1348-1350. Tomuto problémovému okruhu se František Graus během svého pražského působení věnoval jen okrajově, teprve roku 1971 publikoval znamenitou stať o pražském pogromu 1379, kterou ku podivu ve své knize nevyužil. Naopak druhému okruhu spjatému s krizí pozdně středověké (v Grausově starším slovníku „feudální“) společnosti zasvětil značnou část svého výzkumného úsilí počínaje Městskou chudinou v době předhusitské (1949), přes studie ke krizi feudalismu (1953, 1955) a druhý svazek Dějin venkovského lidu v době předhusitské (1957) až po stále užitečný přehled bádání o fenoménu středověké krize z roku 1969. Odpověď na otázku, proč se František Graus nevěnoval židovským pogromům dříve, nechávám pro jeho příští životopisce.

Mory 14. století spolu s nájezdy kobylek a zemětřesením autor, na rozdíl od hladomorů a válek, nepovažoval za jevy s trvalými důsledky. O pár stránek dále však přesto ve spojitosti se stále se vracějícími vlnami dýmějového moru mluví o dlouhodobých důsledcích tzv. Černé smrti, a to zejména z hlediska demografických a hospodářských ukazatelů. Ty František Graus sice samy o sobě nezpochybnil, podrobně se jimi však nezabýval, stejně tak jako proměnami mentalit, neboť jejich krizové projevy se podle jeho mínění vyskytovaly již před dobou velkého moru z let 1348–1350. Tu i na jiných místech knihy vystupuje do popředí Grausova nedůvěra k obecně koncipovaným teoriím a k aprioristickým konstrukcím, všude se snažil hledat pro i proti, čímž si sám ztížil programové vyústění svého zkoumání, tj. dospět k preciznějším hypotézám, s jejichž pomocí by „vyšel od vytvoření homogenních jednotlivých součástí, tzv. vztahových komplexů“ (s. 12).

Co tím v této dosti podivné formulaci míní? Nahlédneme-li do německého textu, zjistíme, že zamýšlel naopak vyjít ze strukturalisticky pojímaného spletnosti vztahů, aby dospěl k přesnějším domněnkám. V popředí jeho tázání nebyly tudíž jednotlivé události, modely nebo tendence, „nýbrž zkoumání součástí událostí, které se opakovaně vynořují ve válkách této doby, v ostré kritice církve, právě tak jak v pogromech nebo v povstáních, k nimž docházelo ve městech i na venkově.“ Aby bylo možné vysledovat, jak se jednotlivé prameny vztahového komplexu spřádají, je zapotřebí vystopovat i jejich částečné vzory (*patterns*). Graus tak svůj starší pokus hledat v minulosti „struktury“ zamýšlel programově rozvinout a nastoupit tím jinou cestu: nejprve shrnout podobnosti o zkoumaných jevech ve svědectví pramenů a teprve následně určit charakter jejich zdánlivých nebo skutečných analogií.

Bez přihlédnutí k autorovu záměru by nám jeho výklad o flagelantech (sebemrskáčích) mohl připomínat kulturněhistorické líčení starého typu. Ke chronologii

samotného hnutí se nic nedovíme, pouze v jedné z poznámek se dočteme, že prvními flagelanty nejspíše byli Němci a že jejich průvody dorazily také do Čech. Přitom text pro badatele přináší poutavý popis ritualizovaného jednání flagelantů včetně jejich černého oděvu připomínajícího řeholníky, dále líčení jejich procesí a chrámových exhibic, jež byly částečně převzaty z církevních vzorů a vykazovaly spektakulární podobnosti s tzv. taneční epidemií z roku 1374. Hnutí mělo převážně laický ráz, ženy z něho byly zprvu vyloučeny, početní převahu chudiny nebo spodiny nelze doložit. Sociální motivy byly ve flagelantském hnutí takřka neznatelné, rovněž antiklerikální tendence byly spíše skryté než otevřené povahy. Přesto jejich hnutí shodně zakazovali papežové i králové, včetně Karla IV. Represe proti nim řídili z papežova příkazu především biskupové, v jejichž výčtu nalezneme i aktivního pražského primase Arnošta z Pardubic.

Církev v pozdním středověku byla podle autora natolik všudypřítomná, že považoval za potřebné analyzovat všechny významné oblasti její působnosti. Pokud jde o kritiku církevního systému a rozbor jeho funkcí i rozporů, nezdá se mi, že by se tu historik středověku dočetl něco zvláště překvapivého, což však nemusí platit pro obhájce zaslých časů. Tak jako v předchozí kapitole se i v této setkáme s neobyčejným množstvím cenných, často zapadlých údajů, nemluvě o dalších podrobnostech v poznámkovém aparátu. Obranu detailních poznámek není třeba autorovi zazlívát, i když některé jejich údaje by mohly přejít přímo do textu. Celkově vzato se kapitola o církvi jen nepřímou dotýká ústřední části knihy o vlně pogromů z let 1348–1350 a vnitřně více souzní se souběžným tématem krize středověké společnosti ve 14. století.

Když historik hledá cesty k novému poznání, jak tomu bylo v případě Františka Grause, nemuselo ani jemu být hned zřejmé, zda narazil na zlatou žílu. Zřejmě i proto své zkoumání považoval jen za příspěvek k posouzení otázky, nakolik existují „autonomní židovské dějiny“. Na rozdíl od předchozí analýzy vztahů tu na autora čekala nezodpovědná otázka, „co se skutečně dělo“. Z tohoto důvodu svůj výklad započal tak, jak by si počínal i jiný historik, tj. sestavením chronologie a rozsahu pogromové vlny od dubna 1348 do února 1451. Průběh pogromů František Graus zkoumal zejména ve městech, kde k tomu měl dostatek pramenů. První přišla na řadu Basilej, neboť právě v jeho posledním univerzitním působišti shodou okolností zabíjení Židů započalo. Teprve po upálení velkého množství, snad dokonce několika set Židů, se ve městě objevily zástupy flagelantů.

Nejinak tomu bylo i v jiných alsaských městech včetně Štrasburku, tehdy jednom z největších říšských měst. Podnětem někde bylo údajné travičství studní, jinde vnitřní napětí, přičemž podle některých okolností pogromová vlna v Alsasku nevzešla od sedláků či měšťanů, nýbrž původně od šlechticů. Nápadné shody s událostmi ve Štrasburku vykazuje pogrom v durynském Erfurtu, zatímco ve Frankfurtu nad Mohanem měli podle pozdějších pramenů vyvolat zabíjení Židů flagelanti. Ve skutečnosti však tato legenda měla zbavit obyvatele města zodpovědnosti, což hrálo roli při následném přetahování města, římského krále Karla IV. i mohučského arcibiskupa o tzv. židovské „dědictví“, tj. využití majetku po obětech pogromu.

Průběhu vraždění, jeho iniciátorům, pachatelům, divákům a v neposlední řadě i obětím autor věnoval další kapitoly tohoto úseku. Mezi nejběžnější soudobá zdůvodnění pogromů, na jejichž šíření se často podíleli služebníci církve, náležely fámy o rituálních

vraždách, znesvěcování hostií, zmíněné již trávení studní nebo židovské spikleneckví. Naproti tomu pozdější historici hledali roznětku v hluboce zakořeněných ekonomických důvodech a jejich sociálních důsledcích. Nový rozměr diskusi dodaly zkušenosti let 1933–1945, i když snaha vést dělicí čáru mezi středověkými pogromy a moderním antisemitismem Františka Grause nepřesvědčila. Také z tohoto důvodu považoval za potřebné podrobně se věnovat jak postavení Židů a jejich lichevním obchodům, tak i stereotypům s nimi spojenými. V dílčím shrnutí této ústřední části knihy autor mimo jiné pojednal o protižidovských opatřeních vyžadovaných církví na světské moci a o jednotlivých fázích pogromů.

Přestože dějištěm flagelantských excesů i pogromů byla zejména města, nemá následující část o sociálním neklidu a povstáních ve 14. století přímou návaznost k předchozímu výkladu. Časové rozpětí se náhle rozevřelo, těžiště sice zůstalo ve 14. století, avšak s častými přesahy do staršího i mladšího období. Geografické jeviště při tom zůstalo zhruba stejné, převážně jím bylo území říše, zatímco povstáním v Anglii, Francii či Itálii se dostalo pozornosti jen okrajově. Průběh povstání ve městech větší velikosti František Graus rozdělil do tří klasifikačních typů, aniž by tím vyloučil jiné modalitty. Zvláště menší lokality měly přitom blíže k vesnickému zázemí. Na řadě míst autor přihlédl též k sociálním nepokojům v Brně (1378) a v Jihlavě (1391), stranou nezůstala ani defenestrace konšelů na Novém Městě pražském 30. července 1419. František Graus sice na jednom místě označil tzv. totální nebo globální historii v pojetí školy Annales za nenaplnitelnou představu, sám však vzal v potaz takový rozsah údajů, činitelů i vztahů, že se nepřímo k celistvému pohledu přiblížil. Navíc studentům i badatelům v této části své knihy poskytl a kriticky utřídil takové množství poznatků, že tu i dnes mohou nalézt oporu k vlastním výzkumům

Zvolený způsob vztahové, místy spíše typologické analýzy setřel podstatné rysy mezi revoltami velkého rozsahu, jakými byly Jacquerie a selská válka v Anglii na straně jedné a povstání florentských Ciompi na straně druhé. Tento nerovnovážený pohled zčásti vyznačuje i závěrečnou část knihy o krizových fenoménech pozdního středověku. Ekonomické a sociální komponenty v ní sice přišly ke slovu, avšak v míře, jež se znalcům může jevit nedostatečnou. O vlastním období krize se podle Františka Grause dá hovořit od počátku 14. století, za horní hraniční mez pak považoval dvacátá léta 16. století, která již náležela k epoše renesance a reformace. To však, jak dodávám, může platit jen globálně, neboť je obtížné si představit, že by pozdní středověk byl jen dobou krize.

Co říci závěrem? Ani v českém překladu, který lze až na drobnosti považovat za zdařilý, není Grausova poslední kniha snadnou četbou. Autorova erudice a vzorná práce s prameny i s literaturou jsou zjevné téměř z každé řádky, přičemž zahuštění údajů s vyhraněnými kritickými názory vyžaduje od čtenáře neustálou pozornost. Četbu neusnadňuje ani samostatně tištěný poznámkový aparát bez záhlavních údajů o stranách nebo kapitolách. Také vypuštění místního, v tomto případě velmi potřebného rejstříku nebylo na místě. To však nic nemění na záslužném, byť opožděném vydání českého překladu. Od 31. ledna 1985, kdy František Graus v Basileji připojil datum k předmluvě své poslední knihy, sice uplynulo několik desetiletí, ve zkoušce času však jeho dílo obstálo a zůstalo cennou oporou dalšímu bádání.

František Šmahel

Marek BUDAJ – Luboš POLANSKÝ

Uherské středověké dukáty ze sbírky Národního muzea.

Zlaté ražby od Karla I. Roberta z Anjou po Jana I. Zápolského (1325–1540)

Praha, Národní muzeum – Abalon 2020, 400 s., ISBN 978-80-7036-617-2 (NM),

ISBN 978-80-270-8850-8 (Ab.).

Název publikace by mohl čtenáře poněkud zmást: implikuje totiž daleko nejspíše katalog muzejní sbírky (dodal-li bych adjektivum „pouhý“, mohlo by se zdát, že bych význam děl tohoto typu nedoceňoval), což je vhodné hned v první větě uvést na pravou míru: jde totiž nejen o katalog, ale současně o zamýšlení nad výpovědní hodnotou a badatelským potenciálem mincovních depotů, který výrazně přesahuje rovinu čistě numismatickou, a to směrem ke kulturním dějinám. Ať máme na mysli svědectví jednotlivých depotů z hlediska doby jejich uložení, nálezové okolnosti v moderní době anebo prostý fakt, že uherský zlatý byl, spolu se zlatým rýnským, jediným zlatým platidlem, uplatňujícím se u nás paralelně s domácí grošovou měnou.

Uherské mince tvoří jednu z nejobsažnějších nebohemikálních součástí numismatické sbírky Národního muzea; její středověká část v úplnosti pokrývá období vlády všech dvanácti uherských králů ve vymezeném období let 1325–1540. V úvodních částech je publikace strukturována hierarchicky: přináší stručný přehled vzniku numismatické sbírky a návazně pak bližší pohled na vývoj kolekce uherských mincí, resp. původ jednotlivých částí muzejního souboru uherských dukátů, včetně zařazení souboru do širšího kontextu srovnatelných numismatických sbírek uložených ve středoevropských muzeích.

Meritum knihy, tedy představení kolekce středověkých uherských zlatých ražeb z muzejních sbírek, je uvozeno důkladným celkovým přehledem jejich vývoje (s. 36–81). Strukturován je chronologicky, dle období vlády jednotlivých panovníků – text tím však není neorganicky fragmentarizován, naopak: (dis)kontinuita mincovní politiky v období jednotlivých králů je důsledně sledována, stejně jako hospodářské pozadí a kulturní vlivy, které na vývoj uherských zlatých mincí měly dopad, resp. nacházely odraz i v jejich vnější podobě (opisy, mincovní značky, ikonografie). Paralelní rovinu, která textem logicky prolíná, představují dějiny šesti uherských mincoven, mezi nimiž je českému uživateli nejpovědomější mincovna kremnická, a stranou zájmu ovšem nezůstává ani řemeslná (umělecko-řemeslná) stránka uherských zlatých mincí.

Samotná kolekce středověkých uherských zlatých mincí ve fondech Národního muzea je prezentována ve dvou rovinách: Představeny jsou jednotlivé soubory (depoty), z nichž sestává, a návazně katalog, uspořádaný podobně jako přehled vývoje uherských zlatých mincí chronologicky, dle období vlády jednotlivých panovníků a v tomto rámci pak ještě sekundárně dle mincoven – jsou-li identifikovatelné (s. 187–344). Katalogové části je předeslán širší kontext v podobě nálezů zlatých mincí (všech typů) na českém území a zhodnocení ryzosti mincí evidovaných v katalogu (XRF analýzy; s. 182–186).

Sbírka uherských zlatých mincí sestává velkou měrou z depotů, uložených v 15. století, v některých případech ale i později (rané 17. století), odkrytých v prvních desetiletích 20. století (přesněji mezi lety 1899–1934), přičemž i později byla sbírka

doplňována koupěmi jednotlivých mincí (jejichž nálezové okolnosti se ovšem zpravidla nepodaří blíže osvětlit); geograficky postihuje celé Čechy (vyjma západních). Osudy některých depotů mezi objevením a okamžikem, kdy se staly součástí muzejních sbírek, nemají daleko k detektivnímu čtení (bližší pohled zaměřený tímto směrem ozřejmil i očekávatelný fakt, že v mezidobí byly soubory částečně rozchváceny).

Struktura katalogových hesel odpovídá standardům v daném směru (identifikace mince a její datace, panovník, z jehož doby ražba pochází a mincovna, v níž byla vyražena, popis aversu i reversu, hmotnost a rozměry mince, její rysoz, závěrem literatura a inventární číslo v rámci muzejní sbírky); všechny položky jsou doprovázeny kvalitními barevnými fotografiemi obou stran mince (o rozměrech 170 % velikosti originálu). Katalog doprovázejí tabulky XRF analýzy (rysoz) a hmotnosti mincí a konkordance inventárních a katalogových čísel souboru. Knihu uzavírá bibliografie a obsažné resumé v angličtině.

Výpravná publikace primárně poslouží specializovanému numismatickému bádání – na shrnující pasáže týkající se uherských zlatých mincí ve středověku navazuje obsáhlý katalog. Kulturněhistorická výpověď jednotlivých mincovních depotů je sice limitována z hlediska možností rekonstrukce jejich osudů a zčásti poznamenána také jejich neúplností, i tak ovšem zasahuje široké tematické spektrum od otázek hospodářských až po dějiny muzejnictví.

Robert Šimůnek

Eva CHODĚJOVSKÁ a kol.

Krajina v rukou barokního člověka. Lidé a krajina v 16.–18. století na východě Čech

Josefov, Národní památkový ústav 2020, 425 s., ISBN 978-80-88226-23-9.

Výzkum historické krajiny patří k tématům, která mají vysoký potenciál oslovit širší veřejnost. Potvrzuje to i přednáškový cyklus zaměřený na šlechtické rody východních Čech a jejich vztah ke krajině 17. a 18. století, proběhnulší jako součást prezentačního tématu „Krajina. Kulturní i přírodní dědictví“ vyhlášeného Národním památkovým ústavem¹ (NPÚ) v roce 2017. Do jisté míry tak lze knihu vnímat v kontextu dalších prací NPÚ o historické krajině,² autoři a autorky však pocházejí z různých výzkumných pracovišť a historické krajině se věnují dlouhodobě. Odráží se to v serióznosti příspěvků, doprovázených bohatým mapovým a obrazovým materiálem.

1 S ohledem na současné snahy o komplexní pojetí přírodních a kulturních fenoménů v krajině připomeňme, že v letech 1958–1990 existoval jako předchůdce současného NPÚ Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, jehož působnost odkazuje ke společným poválečným kořenům péče o přírodní a kulturní dědictví.

2 Ludmila OURODOVÁ-HRONKOVÁ (ed.), *Schwarzenberská krajina Hlubocka a Třeboňsko. Proměna krajiny na vybraných schwarzenberských panstvích v letech 1660–1930. Katalog výstavy*, České Budějovice 2017; David TUMA, *Zlatý věk obor. Z historie obornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Plzeň 2018; Renata TIŠEROVÁ (ed.), *Hraběcí obory. Odkaz Clam-Gallasů v krajině Jizerských hor*, Liberec 2019.

Knihu rámuji dvě studie Evy Chodějovské, ostatní příspěvky (kapitoly) jsou rozděleny do čtyř tematických okruhů (oddílů). Jsou přitom rozlišeny dvě kategorie: první tvoří příspěvky obecnější povahy (avšak s důrazem na vymezené území), v druhé najdeme „pohledy zblízka“, tedy konkrétní případové studie k jednotlivým rodům, jejich panstvím a projevům péče o krajinu.

Úvod z pera Eva Chodějovské, „Cesty ke krajině“, vymezuje pozici autorského kolektivu v dosavadním bádání o barokní krajině. Tu autoři chápou především jako krajinu s kulturním otiskem člověka, s časovým zařazením do 17. a 18. století. (Šestnácté století, avizované v názvu knihy je zastoupeno vsutku marginálně.) Zohledňují přitom zejména užívání barokního slohu (především v architektuře) a fenomén barokní zbožnosti. Uvědomují si ovšem, že takto vymezený časový rámec není kulturně homogenním obdobím. Upozorňují tedy na dvě odlišné, nesterjné dlouhé etapy (předělem je pozdní doba vlády Marie Terezie a počátek vlády Josefa II.), během nichž lze hovořit o barokní krajině.

Zahrnutí celého 18. století je zdůvodněno faktem, že krajina se „neproměňuje v rychlém tempu“ (s. 16), a nástup nových nábožensko-filozofických, hospodářských či estetických trendů se v krajině projevil se zpožděním. Zároveň je charakterizováno a vymezeno zkoumané území, jež se do jisté míry opírá o hranice královéhradecké diecéze z roku 1784 (s. 23). Pro uplatňovaný pohled jsou také důležité jednotliví vlastníci východočeských dominií, kteří ovlivňovali podobu krajiny v roli stavebníků a hospodářů.

Druhá stať Chodějovské tvoří první oddíl s názvem „Krajina zvěčněná“ a věnuje se záznamům krajiny na starých mapách a dalších typech vyobrazení. Tomuto tématu se nedávno v obsáhlé monografii věnoval Robert Šimůnek,³ nicméně Chodějovská zde prezentuje problematiku tvorby a dobového využití map v kontextu východních Čech a také v trochu jinak pojatém časovém vymezení. Její studie upozorňuje na to, co doboví aktéři – ať již objednavatelé nebo zhotovitelé jednotlivých děl – považovali v krajině za důležité a hodné zaznamenání. Vnitřní členění kapitoly bere v potaz, jakému účelu mapy historicky sloužily, kde byly uchovávány a pro koho byly určeny. Pro větší názornost se autorka formou sondy zaměřila na relativně bohatý a známý mapový a obrazový materiál k majetkům Colloredů, Šliků a Šporků.

Druhý oddíl („Krajina kultivovaná“, věnovaný hospodářství, je tvořen příspěvky více autorů. Za výjimečný, a to nejen v kontextu této publikace, lze považovat text Jiřího Hrbka o hospodářském využití krajiny. Dluh současného bádání hospodářským dějinám raného novověku (čest výjimkám) vychází najevo již při letmém pohledu do poznámkového aparátu, kde dominují práce z padesátých až sedmdesátých let 20. století. Hrbkova studie přístupně seznamuje čtenáře se základní charakteristikou a vývojem šlechtického velkostatku, a to včetně lesnictví nebo postupného prosazování nových ekonomických názorů a jejich zavádění do praxe. Díky tomuto textu by zvýšený zájem o krajinu mohl vést (mimo jiné) k určité rehabilitaci témat z hospodářských dějin.

Trochu neintuitivně je do tohoto oddílu zařazena i kapitola „Typologie a hierarchie raně novověkých šlechtických sídel“ Radky Nokkala Miltové. Sídla představovala mj.

3 Robert ŠIMŮNEK, *Obraz šlechtického panství v Čechách 1500–1750*, Praha 2018.

i správní a ekonomické centrum domény. Bohužel tato studie nepodává příliš plastický obraz typologie sídel na příkladu východních Čech. Drží se velmi obecné roviny. Očekával bych také více pozornosti, věnované krátkodobě využívaným vedlejším sídlům, drobným letohrádkům a lusthauzům. Autorka se tohoto fenoménu dotkla jen letmou zmínkou několika loveckých zámečků (s. 96). Předslala, že zaměří pozornost na rezidence Ottavia Piccolominiho, Matyáše Gallase a Waltera Leslieho (s. 97), nicméně o Gallasovi již není do konce textu ani zmínka. Více nás autorka seznamuje jen s interiéry zámků v Náchodě a Novém Městě nad Metují.

Nezpochybnitelný znalec hospodářských dvorů Jan Žižka dokazuje své renomé příspěvkem o barokních hospodářských dvorech v krajině východních Čech, v textu doslova nabitým příklady ze zkoumaného území. S tím však souvisí i určitý nedostatek, spočívající v absenci komplexnějšího pojetí, vyzdvihnutí případných regionálních specifik východních Čech nebo možných odlišností dvorů v Polabí od těch, které se nacházely ve vyšších nadmořských výškách. Pokud jde však o partikulární pohledy na uvedené příklady z mnoha východočeských panství, je čtenáři detailně představena základní stavební dispozice dvora, jeho situování v krajině (okolní pozemky, návaznost na síť cest apod.) i případné zachycení na starých mapách.

Hospodářsky zaměřený oddíl pokračuje třemi kapitolami o doménách jednotlivých rodů. Jiří Hrbek představil panství valdštejnská, přičemž jeho text lze chápat jako komplementární k obecněji pojaté studii na úvod oddílu. Jan Luštinec se zaměřil na Harrachy a jejich hospodářské reformy, jejichž provedením byl pověřen František Karel Swéerts-Sporck. Ty se soustřeďovaly na rozvoj řemesel, raných forem průmyslu (především sklářství, železářství a plátenictví) a s tím souvisejícího lesnictví. Oddíl uzavírají Jiří Louda s Evou Chodějovskou textem o Morzinovských državách s důrazem na budní hospodářství, lesnictví, hornictví a hutnictví. Autoři neopomenuli ani fenomén vzniku nových vesnic na konci sledovaného období a jejich pojmenování po šlechtických majitelích či vrchnostenských úřednících (s. 162). Ostatně i jména vnímáme jako součást krajiny.

Třetí oddíl („Krajina utvářená“) se zabývá odrazem estetického a duchovního cítění barokního člověka v krajině. První ze dvou obecnějších studií je věnována krajině duchovní (někdy též označované jako sakrální). Markéta Holubová zde představuje jednak obecné prostorové uspořádání sídel a jejich okolí s ohledem na duchovní význam jednotlivých míst. Upozorňuje na roli drobných sakrálních památek, ale také na rytmus cyklického času, v jehož plynutí docházelo k pravidelným rituálním úkonům spjatým s konkrétními místy. V druhé polovině textu pojednala o poutích, přičemž podala základní topografii poutních míst ve východních Čechách.

V následující kapitole nabízí Eva Chodějovská pohled na tzv. českou barokní komponovanou krajinu, již autorka charakterizuje jako *Gesamtkunstwerk*. Byť krajinu formovala díla architektů, zahradních architektů, sochařů a dalších umělců (s. 192), zůstává podle mého mínění otázkou, nakolik je tento pojem přiléhavý, když se jedná výhradně o umění výtvarné, vnímané očima. Např. zvuková složka a čichové vjemy působily pouze při vybraných příležitostech (navíc jen pro privilegované) a těžko je považovat za integrální součást barokní kulturní krajiny. Autorka dále poukazuje na základní principy, které

stály za komponovanou krajinou, a jejich aplikaci v českém prostředí. Kromě představení tradičních kompozic Valdštejnova Jičina a benediktinského Broumova upozorňuje autorka také na fenomén imitace (zpřítomnění biblických míst, např. Golgota, Tábor, Santa Casa). Ten výrazně přispěl nejen k formování mentální mapy obyvatel, ale vedl i k vytváření fyzických dominant výrazně viditelných v krajině.

V případových studiích se Jindřich Kolda věnoval krajině barokních poutníků mezi Kuksem a Žirčí, Lucie Rychnová pak šlikovským panstvím. Koldova studie vyváženě pojednává jak o Šporkových, tak o jezuitských záměrech v prostoru Kalvárie v Novém lese. Zatímco původně mělo jít o de facto společný projekt, výsledkem byl spor, v němž krajinotvorba sehrála zásadní úlohu (s. 212). Za důležité lze považovat autorovo konstatování o cílení stavebníků na různé publikum.⁴ V závěru Kolda kriticky pojednává i o současné umělecké instalaci, která je příznačnou ukázkou novodobé dezinterpretace dobového záměru (s. 217). Následující text Lucie Rychnové – jakkoliv funguje samostatně – představuje prakticky jen výtah z její nedávné zdařilé monografie.⁵

Poslední oddíl („Krajina přetvářena“) pojednává o vymezených částech krajiny, které byly podrobeny regulaci, aby zde mohly vzniknout obory a zahrady. Markéta Šantrůčková se zaměřila na obory. V nich byly plochy a průseky komponovány tak, aby navazovaly na své okolí a zároveň aby odpovídaly potřebám lovu. Oproti hospodářským lesům v nich rostlo více listnatých dřevin a zalesněné plochy byly doplněny o volnější prostranství s loukami a vodními plochami. Autorka upozorňuje na význam obor a bažantnic z pohledu památkové péče a ochrany přírody (s. 265).

Pozoruhodná je stat Šárky Steinové o barokních zahradách, která v závěru tematizuje tvorbu Františka Thomayera a dalších zahradních architektů přelomu 19. a 20. století, inspirovanou právě barokními zahradami. Promyšlený text směřuje od zahrad jakožto fenoménu evropského baroka a dobových teoretických prací přes typické kompoziční a vegetační prvky až k jednotlivým barokním zahradám ve východních Čechách. Důraz autorka kladla také na druhy květin, keřů a stromů, které se v zahradách objevovaly. Poslední část studie (s. 276–280) je věnována moderní době a zdůrazňuje, že baroko a jeho principy zůstaly živé i po skončení „barokní“ epochy.

Oddíl uzavírá studie Jiřího Balského o kolowratské oboře v Černíkovcích. Autor i díky spektru metod stavebně-historického průzkumu upozorňuje na reliktů některých kompozičních prvků (např. úpravy ostrovů a poloostrovů rybníka), stejně jako na druhy v oboře chované a lovené zvěře. Komparační závěr textu se šířeji dotýká obornictví v první půli 19. století.

Závěr knihy, opět z pera Evy Chodějovské, sumarizuje výsledky autorského kolektivu a ukazuje zásadní proměny východočeské krajiny ve sledovaném období. Poučný je bodově podaný přehled impaktů jednotlivých období před i po baroku (s. 307–308). Čtenář, kterým v případě této publikace pravděpodobně nebude jen poučený badatel, tak

4 Zatímco Šporkovy realizace měly sloužit početnému publiku, převážně poutníkům odjinud (s. 209), jezuité výstavbou i doprovodnými akcemi cílili především na vlastní poddané (s. 211).

5 Lucie RYCHNOVÁ, *František Josef Šlik a česká barokní krajina. Život šlechtice na východočeském venkově*, Praha 2020.

získá přehled o nejvýznamnějších zásazích do krajiny před sledovaným obdobím, ale také po něm – tedy o tom, jakým proměnám byla vystavena barokní krajina a její relikty.

V příloze následuje historická mapa vrchnostenské, krajské a církevní správy. Jde o vítaný počín, který bohužel v knize, v níž je mapa rozdělena na devět stran, nevynikne tolik, jako v internetovém prohlížeči, kam je naštěstí čtenář odkázán pomocí linku.⁶ Přesto by však bylo vhodné doplnit vlastní mapu o text popisující metodiku, na jejímž základě bylo dílo vytvořeno. Mapový rejstřík je také poměrně chudý: obsahuje jen názvy jednotlivých domén, nikoliv např. vlastníky. Nicméně na tomto poli – historické mapy panství – lze očekávat další vývoj a k jeho prezentaci bude, spíše než kniha, vhodnější právě zmíněné prostředí on-line aplikací.

Publikace *Krajina v rukou barokního člověka* představuje důležitý mezník v bádání o historické krajině (nejen té barokní). Alespoň v rámci regionu se podařilo získat příspěvky širokého okruhu badatelů k mnoha významným aspektům barokní krajiny. Při četbě je trochu patrná nestejná míra propracovanosti jednotlivých příspěvků, případně nevyváženost mezi obecným a konkrétním. Díváme-li se však na knihu jako celek, řada z těchto nedostatků zaniká, neboť texty se namnoze dobře doplňují. Vhodné je i zarámování studiemi editorky, které dokresluje kontext sídelní sítě či vývoje církevní správy. Kniha je vybavena řadou vyobrazení a celkově kvalitním grafickým zpracováním. To také přispěje k odborně podložené popularizaci tak komplexního tématu, jakým je barokní krajina.

Michal Vokurka

Karel STANĚK – Michal WANNER

Císařský orel a vábení Orientu. Zámorská obchodní expanze habsburské monarchie (1715–1789)

Dolní Břežany, Scriptorium 2021, 527 s., ISBN 978-80-7649-010-9.

Dlhodobý záujem oboch autorov o problematiku koloniálnej expanzie európskych krajín sa prejavil aj v monografii venovanej zámorskému dobrodružstvu ríše Habsburgovcov z XVIII. storočia. V českej i slovenskej historiografii sa tak prvý krát stretávame s komplexným popisom jediného koloniálneho počínu podunajskej monarchie počas jej stáročného vývoja. Publikáciu tvorí po úvode šesť častí rozdelených do sedemnástich kapitol, venujúcich sa jednotlivým aspektom habsburskej snahy o uchytenie sa na africkom i ázijskom kontinente v dobe boja európskych štátov o exploatáciu zdrojov z iných kontinentov.

V úvode približuje Michal Wanner svoje zámery, ktoré ho iniciovali pri rozhodnutí o jej napísaní. Zdrojmi monografie vznikajúcej niekoľko rokov boli archívne pramene prevažne zahraničnej proveniencie a to z Talianska, Veľkej Británie, Rakúska, Holandska či Belgicka.

Prvá časť „*Otvorenie samoru*“ je uvedená kapitolou „Od ríše k ríši“, ktorá vnesie čitateľa do impéria Habsburgovcov začiatkom XVIII. storočia. V roku 1711 sa vládcom viacerých

6 <https://npu.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=72d1162afa3f447d9da4d864aa8aebcf> (30.3.2021).

území stal cisár Karol VI., jedným z nich bola pritom kolónia Cabelon nachádzajúca sa pobreží Indie. Predovšetkým s jeho menom sa spája epizóda zámorskej expanzie habsburskej dynastie, už v dobe vojny o španielske dedičstvo sa exponoval v konflikte ako španielsky protikráľ Karol III. Práve podpis Rastattského mieru z roku 1714 umožnil vznik Rakúskeho Nizozemska ako základne budúcich zámorských výprav podporovaných týmto panovníkom. Výstižne charakterizovali autori aj podunajskú monarchiu z doby jeho vládnutia pomenovaním jednej podkapitoly Stredoeurópska baroková veľmoc.

Kapitola „Sen o mori a vôňach Orientu“ približuje snahy cisára i šľachty o uchytenie sa v zámorí počiatkom XVIII. storočia, ako aj diaľkový obchod po vzniku Hlavného obchodného kolégia vo Viedni. Požarevacký mier uzatvorený v roku 1718 s porazenou Osmanskou ríšou zase umožnil intenzívnejší obchod i plavbu po Dunaji. Na týchto aktivitách však participovali aj obchodníci gréckeho, arménskeho či židovského pôvodu. Habsburská monarchia však podporovala aj adriatické prímorské mestá ako Terst či Rijeka, ktoré sa stali v roku 1719 slobodnými prístavmi. Zatiaľ čo Terst mal spájať Jadran s rakúskymi dedičnými krajinami, Rijeka pod vtedajším menom Fiume s Uhorským kráľovstvom. Autori zaujímavo uvádzajú aj vznik námornej flotily monarchie budovanej od roku 1719, ktorá pozostávala z 3 radových lodí, 1 fregaty a 7 galér na čele s dánskym viceadmirálom Eduardom Deighamom veliacim 8 000 námorníkom. Už v roku 1738 sa však cisár Karol VI. rozhodol vybudované vojnové loďstvo zrušiť pre jeho neefektívitu.

Samotnému zámorskému obchodu sa už venuje kapitola „Orientálna spoločnosť“, ktorou sa mieni oficiálne Cisárska privilegovaná orientálna spoločnosť založená patentom panovníka z 27. 5. 1719. Monopolné právo mala na obchod s Balkánom, Osmanskou ríšou a ďalšími krajinami Východu. Sídlo spoločnosti bolo umiestnené vo Viedni, avšak v roku 1734 bol na jej majetok vyhlásený konkurz.

Kapitola „Ostende a Rakúske Nizozemsko“ sa bezprostredne týka kontaktov so vzdialenými krajinami Afriky a Ázie, kedy sa centrom týchto aktivít podunajskej monarchie stalo namiesto jadranského Prímoria bývalé Španielske Nizozemsko, ktoré rakúski Habsburgovci získali v roku 1713 po utrechtskom mieri na konci vojny o španielske dedičstvo. Jediným významným prístavom Rakúskeho Nizozemska sa stalo práve Ostende, autori uvádzajú, že samotná provincia predstavovala pre cisára Karla VI. istý resentment ako časť jeho bývalého španielskeho dedičstva, ktorému kedysi vládol ako protikráľ. Jej prvým miestodržiteľom a generálnym kapitánom sa stal vojvodca princ Eugen Savojský.

Úvodnou kapitolou druhej časti „*Vzostup a pád ostendskej spoločnosti*“ je „Obdobie jednotlivých výprav“. Skúma výpravy námorných kapitánov, dobrodruhov i zástupcov obchodných konzorcií do blízkeho aj vzdialeného zámoria. Objektom záujmu námorníkov boli africké osady, ale i pobrežia Indie a Číny. V máji 1719 bola získaná prvá rakúska kolónia Cabelon v Indii nachádzajúca sa blízko francúzskej faktórie Pondichéry. Africké výpravy sa z prístavu Ostende realizovali na guinejské pobrežia, komplikovali ich však spory s inými mocnosťami najmä s Republikou spojených nizozemských provincií.

Ďalšie state knihy pojednávajú o lodiach a ich posádkach, ktoré sa plavili z pobrežia Rakúskeho Nizozemska, pričom nevynechávajú ani značné množstvo cudzozemských námorníkov prijatých na službu v zámorí. Najväčšími nepriateľmi súkromných výprav

z Ostende boli okrem pirátov loďstvá tradičných námorných mocností teda Veľkej Británie a Nizozemska, ktoré v nich videli konkurentov pri exploatacii zdrojov z oblastí susediacich s ich kolóniami. Celkovo sa uskutočnilo 32 súkromných námorných výprav, tieto potvrdili ich opodstatnenosť výrazným ziskom z predaja indického a čínskeho tovaru.

Kapitola „Vznik ostendskej spoločnosti a jej spoločenské ukotvenie“ sa už priamo týka existencie *Všeobecnej cisárskej indickej spoločnosti* (GIC) založenej cisárskym patentom z decembra 1722 so základným imaním 6 000 000 zlatých. Právo na obchodovanie získala táto spoločnosť v oblasti Afriky, Východnej aj Západnej Indie na dobu 30 rokov. Jej oficiálnym jazykom bola francúzština ako dobový jazyk medzinárodných vzťahov i diplomacie.

O vývoji GIC viac napovedá kapitola „Prax ostendskej spoločnosti“, ktorá približuje fungovanie jej administratívy v Antverpách, odkiaľ pri upísaní základného imania pochádzalo aj najviac vstupného kapitálu. Počas jej existencie pritom došlo aj k zmene v osobe miestodržiteľa Rakúskeho Nizozemska, keď v roku 1725 vystriedala k ostendskej spoločnosti skeptického Eugena Savojského sestra cisára Karola VI. arcivojvodkyňa Mária Alžbeta. Spoločnosť disponovala kvôli menšiemu kotvisku v Ostende loďami s menším výtlakom, jej námorní kapitáni prevažne pochádzali z Flámska. Plavby smerovali do portugalskej Brazílie, na Arabský polostrov, indický subkontinent, ale i do Holandskej východnej Indie aj Číny.

V kapitole „Ostendské faktórie a obchod ostendskej spoločnosti v Ázii“ sa možno oboznámiť s destináciami, do ktorých sa uskutočnili plavby lodí GIC. Už názov najzápadnejšieho mesta Mokka, v ktorej sa lode s cisárskym orlom na vlajke objavili, napovedá o významnej komodite v námornom obchode. Lode s kávou z Arabského polostrova mierili často na indické pobrežie, kde boli predmetom obchodu zase látky, japonský porcelán, indigo, diamanty i korenie. Práve tam bola založená prvá rakúska osada Cobelon v roku 1719 teda ešte pred založením spoločnosti. Ďalšími kolóniami ostendskej spoločnosti sa stali bengálske faktórie Bankíabázár a Hydsiápur. Najdôležitejšie pre GIC však boli hospodárske vzťahy s juhočínskym Kantonom a to s ohľadom na výnosnosť predovšetkým obchodu s čajom privázaným z Ríše stredu.

Vzťahy s inými participantmi na zámorskej expanzii približuje kapitola „Reakcia veľmocí a medzinárodné súvislosti zániku ostendskej spoločnosti“. Okrem negatívneho postoja k existencii GIC zo strany tradičných maritímnych mocností s pôsobením spoločnosti prejavovalo nesúhlas aj Francúzsko, ktoré malo v Indii viacero faktórií už od XVII. storočia. Keďže jediným spojencom cisára Karla VI. spomedzi európskych štátov bolo Španielsko a za dôležité panovník pokladal predovšetkým uznanie Pragmatickej sankcie zo strany veľmocí, rozhodol o zrušení Ostendskej spoločnosti v roku 1731.

Ďalšie aspekty zámorského obchodu predstavuje kapitola „Ostendský obchod pod kryciami vlajkami“. Ako prístavy na vyplávanie lodí sa využívali Hamburg, či španielsky Cádiz, pričom plavby sa odohrávali často pod „exotickými vlajkami“ Poľsko-litovskej únie, alebo Pruského kráľovstva.

Existenciu závislých území pod nadvládou Habsburgovcov rozoberá kapitola „Cisárske kolónie a nasledovníci ostendskej spoločnosti“. Vlastníkom faktórií na indickom polostrove sa po GIC stal cisár Karol VI. Jednotlivé state popisujú praktický život kolónií

Cobelon do roku 1735 a Bankibázár do roku 1744. Na koloniálnych výbojoch sa v tejto dobe zúčastnili aj slobodné mesto Hamburg, dánska Kodaň či švédsky Göteborg.

Tretia časť monografie: „*Vzostup Rakúskeho Prímoria*“ je uvedená kapitolou „Terst-staronové centrum obchodu s Orientom“. Autori v nej popisujú správu tohto starobylého mesta v období stredoveku, aktivity dvorského kancelára Rudolfa Choteka z Chotkova a Vojnína, či používanie tereziánskeho toliara ako menovej jednotky. Venujú sa aj plavbe po Dunaji, obchodu s Osmanskou ríšou a budovaniu rakúskych konzulátov na jej území. Dnes chorváckym mestom Rijeka ako druhým jadranským prístavom sa zaoberá kapitola „Fiume a obchodná spoločnosť Urbain Arnoldt et Compagnie“. Táto súkromná firma založená v roku 1750 prispela k rozvoju mesta, ktoré sa neskôr stalo sídlom Uhorského prímoria ako jedinej zalitavskej časti pobrežia Jadranu.

Štvrtá časť knihy „*Vzostup a pád Cisárskej ázijskej spoločnosti v Terste a Antverpách*“ sa týka snahy o obnovenie obchodu habsburskej ríše s ázijským kontinentom. Kapitola „William Bolts a jeho plány“ rozoberá aktivity tohto obchodníka pôvodom z Amsterdamu, kde sa narodil v roku 1739. Po vstupe do služieb Habsburgovcov zorganizoval v roku 1776 výpravu lode Joseph und Theresia do Indie, pričom Rakúšanovia v zátok Delagoa na území dnešného Mozambiku prevádzkovali v období 1777–1781 aj faktóriu.

Kapitola „Cisárska ázijská spoločnosť v Terste a Antverpách“ opisuje jej existenciu v rokoch 1781–1785. Táto spoločnosť, založená cisárom Jozefom II. a sídliaca oficiálne v Terste, mala fakticky svoje pôsobisko v Livorne a jej lode sa plavili do východnej Afriky, Indie aj Číny. Kapitola „Nový vzostup habsburského námorného obchodu“ sa týka hospodárskych vzťahov monarchie od osemdesiatych rokov XVIII. storočia vrátane prieniku do Čiernomoria a obchodu s Osmanskou ríšou. Nevynecháva ani nové obchodné aktivity v Ostende v predvečer okupácie Rakúskeho Nizozemska francúzskou revolučnou armádou, či kontrakty s Indiou, Čínou, Amerikou a kontroverzné obchodovanie s otrokmi pod habsburskou vlajkou.

„*Záver*“ pojednávajú súhrnne o zámorských obchodoch habsburskej ríše. K „*Prílohám*“ patrí zoznam plavidiel vyslaných z Ostende z rokov 1715–1732 a použité pramene. Publikácia *Cisársky orel a vábení Orientu* je významným príspevkom k štúdiu dejín podunajskej monarchie XVIII. storočia, pričom poskytuje takmer úplný záber zámorského obchodu habsburskej ríše z obdobia „veku rozumu“. Je výsledkom podrobného záujmu autorov o skúmanú problematiku a jej kvalitu vystihuje aj použitie veľkého penza materiálov najmä zahraničnej proveniencie zo západoeurópskych archívov.

Rudolf Manik

Christopher Alan BAYLY

Zrod moderního světa 1780–1914. Globální spojitosti a srovnání

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2020, 570 s., ISBN 978-80-7325-497-1.

Ve 21. století patří globální dějiny již nejen k etablovaným, ale také velmi progresivním proudům historické vědy. Tento přístup, který si klade za cíl postihnout dějiny lidstva

v širších souvislostech a současně oprostít se od přehnaného důrazu na vliv Západní civilizace na vývoj zbytku světa, byl českým čtenářům prezentován doposud jen okrajově. To se změnilo s vydáním obsáhlého komparativního opusu Ch. A. Baylyho o *Zrodu moderního světa let 1780–1914*.

I když práce tohoto britského historika spatřila světlo světa již v roce 2004, tedy ještě o pět let dříve než podobně zaměřená syntéza německého historika Jürgena Osterhammela,¹ stále má českému publiku co nabídnout. A to i přesto, že Bayly s ohledem na svůj celoživotní zájem o dějiny Britského impéria a Indie věnuje v knize jen velmi omezený prostor střední Evropě a soustřeďuje se převážně na anglosaský svět, Indii, Čínu a Japonsko. Právě ty slouží jako hlavní pilíře pečlivě budovaného příběhu epochálních změn od technologických po ideové, které v relativně krátkém časovém úseku zásadním způsobem posunuly vývoj lidské společnosti, respektive společností v různých částech světa. Bayly tento úsek klade mezi roky 1780 až 1914, kdy tyto změny byly natolik rychlé a vzájemně propojené, že o tomto období lze hovořit jako o zrodu moderního světa.

Bayly vysvětluje tento komplikovaný a komplexní proces ve třinácti kapitolách, v nichž se pohybuje napříč prostorem, časem a velmi různorodými tématy od světových revolucí, národních hnutí, mezinárodních vztahů a ideologií po industrializaci, náboženství, umění či ekologii. Jednoznačným pozitivem je skutečnost, že se opírá o – v době vydání knihy nejnovější – odbornou produkci renomovaných historiků a historiček, případně dalších vědců, zejména z oblasti antropologie. Za všechny jmenujme skvělé práce Johna A. Davise pro dějiny italského Risorgimenta a Timothy Charlese Williama Blanninga pro pruské dějiny. Kladně je třeba hodnotit i přítomnost mnohdy trefných ilustrací a užitečných map.

Je nutné přiznat, že se kniha nečte snadno a místy je lehké ztratit se v přemíře detailních informací. Na druhou stranu hlavní teze tohoto na svoji dobu bezpochyby originálního díla jsou jasné od prvních stránek. Je to důraz, kladený na vzestup národních států, které v průběhu 19. století umožnily rychlý rozvoj industrializace a urbanizace a v neposlední řadě i nacionalismu. Právě posilování role státu v mnoha oblastech lidské činnosti napomohlo západní civilizaci získat náskok před zbytkem světa a ten si pak prostřednictvím efektivně organizovaného násilí podrobit či značnou měrou ovlivnit. Právě období kolem roku 1780 považuje Bayly za počátek této velké divergence, a to zejména v narůstajících rozdílech v ekonomické výkonnosti mezi západní Evropou, která stojí v centru autorova zájmu, a zámořskými regiony.

Stát konsolidoval od přelomu 18. a 19. století své síly a čím dál tím více se angažoval napříč kontinenty. Se svými byrokraty a vojáky se stal doslova hyperaktivní a společně s moderními vymoženky typu parního stroje a elektrického telegrafu získal konkurenční výhodu na úkor ostatních. Do druhé poloviny 19. století pak došlo v evropských státech a USA k takovým ideovým, hospodářským a technologickým posunům, že si upevnily dominantní postavení ve světě. Z krize poloviny 19. století, která se v Evropě projevila vlnou revolucí, vzešla většina těchto států silnější a schopnější projektovat svou moc do

1 Jürgen OSTERHAMMEL, *Die Verwandlung der Welt: Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*, München 2009.

zámoří efektivněji než kdy dříve. Díky státům také mohlo dojít k rychlému rozvoji železnic, telegrafu, válečného průmyslu či plánování měst, neboť právě od poloviny 19. století tyto aktivity evropské vlády aktivně podporovaly. Bylo to také v této době, kdy lidé na Západě uvěřili, že jednou provždy učinili rozhodný krok vpřed k modernímu věku; symbolickou událostí v tomto ohledu byla světová výstava v Londýně roku 1851.

Od poloviny 19. století čím dál tím silnější západní státy umožnily transformaci agresivního nacionalismu, který se na počátku projevoval v jejich vzájemném soupeření v Evropě, v „nový imperialismus“. V jeho důsledku došlo nejen k expanzi v zámoří a destrukci domorodých populací a plenění životního prostředí, ale také k ještě větší globální uniformitě pod vlivem evropského umění a ideologií: ve sledovaném období se významně zredukovala rozmanitost společenských, ekonomických a ideových systémů po celém světě a začala se projevovat mnohem větší jednotvárnost. Jako nejkřiklavější příklad uvádí Bayly sjednocování způsobu odívání a vzorců chování, například v politických a diplomatických kruzích.

Další klíčovou tezí je Baylyho tvrzení, že globalizace neprobíhala pouze pod jednosměrným vlivem západní Evropy, ale měla od počátku více center. K jejich vzájemnému působení je proto nutné přihlížet větší měrou, neboť nejen mocenské zájmy, ale i ideje a politická hnutí přeskakovaly mezi zeměmi a kontinenty. A třebaže vliv Evropy postupně sílil, stále platilo, že vývoj v různých částech světa podléhal vzájemné interakci, což dle Baylyho platilo i pro události starého kontinentu v době jeho globální dominance. Jako příklad globální kauzality událostí uvádí autor snahu o posílení moci ve Francii Ludvíkem Napoleonem po roce 1850, která vedla k vypuknutí krymské války o tři roky později, ta pak k modernizaci britské armády, která v Indii vyvolala rozsáhlé povstání v roce 1857. Problémy, které tato vzpoura způsobila vládě v Londýně, pak zase stimulovaly irský radikalismus v Irsku i Severní Americe, neboť někteří Irové viděli v indické vzpouře analogii ke svému politickému boji.

Vícestranný původ trendů ve světové historii a propojenost krizí a reakcí na tyto krize po celém světě jsou reflektovány napříč celou knihou. Jako další významný příklad je možné uvést odpor obyvatel v některých zámořských oblastech, například v Egyptě, vůči nadvládě evropských velmocí. Ten přibližně od sedmdesátých let 19. století stimuloval jejich vzájemné soupeření o nadvládu nad světem, což mimo jiné vedlo i k intenzivnější modernizaci válečné mašinérie a závodům ve zbrojení. Tento efekt bumerangu se pak dle Baylyho projevil i na takzvaném „Velkém zrychlení“ po roce 1890, kdy zhoršení vztahů mezi státy zvýšilo počet lokálních konfliktů a nakonec vyústilo v první světovou válku.

Bayly v neposlední řadě upozorňuje na skutečnost, že mimoevropské oblasti nebyly vždy pouze oběťmi západního imperialismu, ale že se mu někdy dokázaly postavit. I toto je důvod, proč věnuje velkou pozornost dějinám Japonska, které v reakci na tlak USA a evropských velmocí rychle nastoupilo cestu modernizace a záhy se stalo velmocí Dálného východu. Jeho vzestup, stejně jako mocenský rozmach Německa a Spojených států, pak zpětně vyvolával obavy v Británii a Francii o vlastní postavení ve světě a současně západní civilizace z toho, že převaha Západu nemusí být věčná. Tento strach pak celkově přispíval k soupeření všech a nárůstu napětí v Africe a na Blízkém, Středním i Dálném východě.

Je zajímavé, že tato „interakce“ neprobíhala pouze mezi Evropou a okolním světem, ale i mezi dalšími regiony nespokojenými s agresivitou Západu: po vítězství Japonců nad

Ruskem ve válce z let 1904–1905 dostávala novorozenáta v indických vesnicích daleko od bojišť u Mukdenu a Cušimy jména po japonských admirálech a v Habeši se ozývaly hlasy po následování japonské modernosti (s. 485). Tento fyzický a ideový odpor v Asii a Africe pak umožnil vytvoření vlastních národů a vznik vlastní intelektuální modernosti.

V takto tematicky široce pojaté monografii je nanejvýš obtížné vyvarovat se některých faktografických nepřesností, zvláště když její autor v zájmu obhajoby svých tezí odkazuje na mnoho velmi detailních událostí a procesů. V některých případech je však obtížné s Baylym souhlasit, například s tím, že se Napoleon I. v letech 1806 až 1809 „zoufale snažil přiženit se do rakouského královského domu“, neboť ve skutečnosti tehdy snoubenku hledal v Petrohradě (s. 154). Velmoci také neuznaly nezávislost Řecka ve dvacátých letech 19. století, ale až v roce 1830, respektive 1832 (s. 155). Dle Baylyho Velká Británie a Francie zmařily plány egyptského místodržícího Muhammada Alího na expanzi do Palestiny, ovšem toto tvrzení je pravdivé pouze pro Velkou Británii, Francie jej naopak podporovala (s. 144). Rakouští vojáci také nevstoupili do Bosny v roce 1879, ale již o rok dříve (s. 383). A když Victor Hurno v roce 1885 zemřel, nemohly po něm být „pojmenovány bulváry a ulice po celém Francouzském císařství“, neboť Francie již byla opět republikou (s. 388).

Pochopitelně s ohledem na charakter celého díla nejsou tyto faktografické chyby podstatné a nijak nesnižují jeho vysokou kvalitu, zvláště když i v jednotlivostech Bayly nabízí velmi trefné postřehy. Za všechny je možné zmínit jeho závěry v souvislosti s rozmachem globálního soupeření evropských států v průběhu 19. století, které Bayly nespatřuje primárně v rovině bezprostředních ekonomických potřeb (s. 249), ale jako rozmach agresivnějšího „militarizovaného nacionalismu“ (s. 220), který byl výrazně stimulován zkušenostmi s válkami a současně i vzpomínkami na ně (s. 261).

S tím, jak mezi evropskými státy došlo k omezeným válečným konfliktům ve třetí čtvrtině 19. století a jak si čím dál tím více vlády všímaly konkurentů nejen v Evropě, ale i v zámorí, bylo snadné přetavit tento nacionalismus v imperialismus a přenést vzájemné soupeření i na další kontinenty. Zde si pak státy nárokovaly území primárně nikoliv z aktuálních ekonomických pohnutek, ale kvůli jejich možnému hospodářskému a také strategickému významu v budoucnu. Důležitý tak nebyl okamžitý zisk, ale zájem, aby tato území neobsadil někdo jiný. Proto například rozdělení Afriky Bayly považuje za jakési „preventivní cvičení“ (s. 247). Na druhé straně se evropský imperialismus vracel jako bumerang, a to nejen na konci 19. století, ale již v jeho první polovině, kdy například v roce 1840 Britové přenesli imperialismus svobodného obchodu z První opiové války s Čínou do svého sporu s Královstvím obojí Sicílie kvůli exportu sicilské síry (s. 152).

Závěrem lze konstatovat, že Bayly ve své velkolepé fresce historie světa na prahu moderní doby přesvědčivě dokládá víceřetědnou povahu změn ve světových dějinách, zvyšující se rychlost mezinárodních spojení a tím i uniformity, současně pak vzestup západní dominance s různými odezvami. Pod tíhou jeho argumentů se stává zřejmým nejen to, jak Evropa ovlivňovala vývoj jiných společností, ale také jak tento proces zpětně působil na vývoj evropských států a národů, neboť ten byl mnohdy výsledkem vlivu nejen regionálních, ale také globálních sil. Právě toto je užitečné uvědomit si rovněž při studiu dějin střední Evropy.

Miroslav Šedivý

Marian HOCHÉL – Ondřej HANIČÁK – Jiří ŠÍL (ed.) – Romana ROSOVÁ a kol.
1820 – Opavský kongres. Křížovatka evropské diplomacie
Opava, Statutární město Opava 2020, 261 s., ISBN 978-80-7572-025-2.

V roce 2020 uběhlo 200 let od Opavského kongresu. Město Opava ve spolupráci se Slezskou univerzitou, Slezským zemským muzeem, Zemským archivem, Opavskou kulturní organizací, Slezským divadlem a Národním památkovým ústavem připravilo monografii, která připomněla zmíněné výročí. Opavskému kongresu věnovala česká historiografie pozornost v několika pracích,¹ žádná z nich však nepřinesla komplexní obraz události, kdy se metropole rakouského Slezska stala centrem mezinárodněpolitického dění. Autorský kolektiv odborníků opavských kulturně-historických institucí tak snad poprvé zachytil reflexi Opavského kongresu v umění, kultuře a každodennosti stejně podrobně jako jeho politický a diplomatický rozměr.

Mezi autory dominují Marian Hochel (Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity), Jiří Šil a Ondřej Haničák (Slezské zemské muzeum). Publikace vykazuje atributy odborného pojednání, ovšem díky zdařilému grafickému pojetí může oslovit širší čtenářské publikum.² Za resumé v anglickém a německém jazyce následuje seznam použitých zdrojů. Vedle pramenů z českých i zahraničních archivů a knihoven³ a literatury tu figurují rovněž internetové zdroje včetně digitální edice pramenů *Mächtkongresse 1818–1822*, zveřejněné v roce 2018 Ústavem pro výzkum novověkých a soudobých dějin Rakouské akademie věd ve Vídni.

Ačkoliv název knihy odkazuje na rok 1820, její chronologický záběr pokrývá období 1815–1821, tj. od Vídeňského kongresu po kongres v Lublani, vojenskou intervenci v Neapolsku a smrt Napoleona. Každou z pěti kapitol uvozuje úvodní text, nastiňující průběh událostí, klíčové aktéry a prostředí, v němž se pohybovali. Na něj vždy navazuje katalogová část, členěná do hesel. Ta jsou opatřena záhlavím a v textu odkazy na jiné části knihy. Popsaný systém je nutný, protože jednotlivé části se tematicky prolínají, na druhé straně poněkud odvádí pozornost od právě čteného textu a vede k opakování některých informací.

Záměrem první kapitoly je uvést čtenáře do širších souvislostí Opavského kongresu, což se daří výborně. Výklad začíná v roce 1815, kdy u Waterloo definitivně zhasly Napoleonovy snahy o získání nadvlády v Evropě. Nezachází do příliš velkých detailů a je přehledný. Zjišťujeme, že nový systém mezinárodní politiky po Vídeňském kongresu

- 1 Např.: Josef POLIŠENSKÝ, *Opavský kongres roku 1820 a evropská politika let 1820–1822*, Ostrava 1962; Eva SLADKOVSKÁ, *Kongresy Svaté aliance*, Historický obzor 9, 1998, č. 11–12, s. 242–249; Milan MYŠKA, *Opavský kongres 1820*, Vlastivědné listy 26, 2000, č. 1, s. 9–12; Dušan UHLÍŘ, *Čas kongresů a tajných společností*, Praha 2017.
- 2 Na přední straně obálky se nachází výřez ve tvaru trojlistku s portréty panovníků Svaté aliance (rakouského císaře Františka I., ruského cara Alexandra I. a pruského krále Fridricha Viléma III.). Motiv jetelového trojlistku byl znám účastníkům i pořadatelům Opavského kongresu jako výraz božského povolání těchto panovníků k vládě. V křesťanském kontextu totiž symbolizoval Svatou trojici.
- 3 Např.: Albertina Museum Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Österreichisches Staatsarchiv Wien – oddělení Haus-, Hof- und Staatsarchiv, The Trustees of the British Museum, Vorarlberger Landesarchiv Bregenz.

vycházel ze dvou dokumentů. Prvním byla smlouva tzv. Aliance čtyř (Quadruple Alliance) z roku 1815, jež předpokládala projednávání důležitých otázek mezinárodní politiky na kongresech zástupců čtyř signatářských velmocí: Velké Británie, Rakouska, Ruska a Pruska. Druhý dokument, Svatá aliance, uzavřená téhož roku v Paříži, vešel do rétoriky evropských panovníků a diplomatů coby charta protirevoluční bezpečnosti. K proklamaci se postupně připojili všichni panovníci v Evropě kromě papeže, sultána a britského krále. Oba dokumenty se proměnily v nástroje systému tzv. koncertu velmocí, v jehož rámci byly pořádány kongresy také v Cáchách (1818), Lublani (1821) a Veroně (1822).⁴ Katalogová část první kapitoly, doprovázená zajímavým obrazovým materiálem, popisuje např. pracovní knížete Metternicha na zámku Kynžvart v západních Čechách a vypráví o díle Napoleona dvorního portrétisty Jean-Baptiste Isabey (1767–1855), který portrétoval i členy habsbursko-lotrinské dynastie a účastníky Vídeňského kongresu.

Druhá kapitola líčí revoluci v Království obojí Sicílie, tj. v Neapolsku a na Sicílii, v létě 1820. Právě tato revoluce se stala hlavním důvodem svolání Opavského kongresu, na němž měli zástupci pěti velmocí (Velké Británie, Rakouska, Ruska, Pruska a Francie) posoudit situaci a probrat další postup. Vývoj v Neapoli znepokojoval především Rakousko, které tušilo, že jeho zájmy na Apeninském poloostrově jsou v ohrožení.

Teprve kapitolou *Kongresové město* začíná charakteristika kongresových jednání. V úvodu se vysvětluje, proč byla místem konání zvolena Opava (tehdy Troppau). Svou roli sehrála nejen výhodná geografická poloha (ruský car Alexandr I. pobýval ve Varšavě a ani pruský král Fridrich Vilém III. nemusel cestovat daleko), ale i fakt, že rakouský ministr zahraničí Klemens Wenzel von Metternich chtěl držet otěže kongresu ve svých rukou, což mohl jedině za předpokladu, že se rokování uskuteční na domácí půdě.

Kongres začal 20. října 1820. Rakousko, Rusko a Prusko požadovaly vojenskou intervenci v Neapolsku. Metternich argumentoval, že Rakousko bylo na Vídeňském kongresu pověřeno úkolem sčezit veřejný pořádek v Itálii. Velká Británie zasahování do vnitřních záležitostí Království obojí Sicílie odmítala. Francie chtěla přijmout nanejvýš funkci zprostředkovatele, neboť francouzští liberálové respektovali ústavní požadavky neapolského lidu (s. 54). Podkapitola *Lidé v pozadí* se zabývá organizační stránkou kongresu. Ta do určité míry splývala s osobnostmi, jakými byli opavský purkmistr Johann Josef Schössler (1761–1834), slezský topograf a středoškolský profesor Faustin Ens (1782–1858) a moravkoslezský gubernátor Antonín Bedřich hrabě Mitrovský (1770–1842).

Opava se na příjezd významných hostů připravovala velmi pečlivě. Probíhal úklid, zajišťovalo se ubytování a dostatečné osvětlení města. Martin Pelc (Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity) rozvinul hypotézu, že atmosféru kongresu spoluutvářelo světlo. Veřejné osvětlení poskytovalo prostor pro společenská setkávání a návštěvy kulturních akcí (s. 65). Důležitý symbolický význam měla různobarevná slavnostní iluminace a pyrotechnické efekty. Lidmi v pozadí byli také představitelé rakouského policejního aparátu evidující návštěvníky města. (Nejpřesnější údaje v tomto

⁴ Marian HOCHÉL, *Rok 1815 – konec jedné epochy a počátek nové*, in: M. Hochel – O. Haničák – J. Šíl (ed.) – R. Rosová a kol., 1820 – Opavský kongres. Křižovatka evropské diplomacie, Opava 2020, s. 22–23.

ohledu poskytují seznamy brněnského policejního ředitele Petera Mutha.) I zde sehrály významnou úlohu pouliční lampy, které umožňovaly vidět a zároveň být viděn.

Podkapitola *Vizuální kultura a rituály kongresu* nás seznamuje se stylem vizuální prezentace Opavského kongresu. Atmosféru města přibližují kolorované kresby opavského stavitele Georga Fritsche. Ten stál i za návrhem a provedením dvou slavobrán či slavnostní dekorace pro interiér opavského divadla. Za nejzajímavější část podkapitoly *Kultura, umění, zábava a životní styl* lze považovat popis fungování divadla, které se stalo hlavní formou kulturního vyžití účastníků kongresu a jejich doprovodu. K pozvednutí úrovně místních představení byli povoláni umělci z Vídně včetně věhlasného komika a herce Ignaze Schustera. Příjemným osvěžením byl příjezd rakouské císařovny Karolíny Augusty, která se starala o zábavu svého muže, císaře Františka I., a ostatních panovníků kupříkladu tak, že nechala přivést kulečník.

Čtvrtá kapitola (*Místa paměti: opavské domy a jejich obyvatelé v době kongresu*) je strukturována geograficky, tedy podle zemí, které zastupovali aktéři Opavského kongresu. Kapitole dominují příspěvky Ondřeje Haničáka, odborníka na urbánní a sociální dějiny severní Moravy a Slezska (zejména měšťanské domy) od renesance po současnost, a Romany Rosové z Národního památkového ústavu, specializující se na stavebně-historické průzkumy a dějiny městské i venkovské architektury. Jejich faktograficky vyčerpávající výklad o každém z opavských měšťanských domů nebo šlechtických paláců, v nichž byli na podzim 1820 ubytováni evropští monarchové, diplomaté i jiní významní hosté, vyniká množstvím detailů. Nejprve je vyložena historie objektu, následně se dozvídáme, jak byl objekt prostorově uspořádán a zařízen, kdo byl jeho vlastníkem a kdo v něm pobýval během kongresu. Každou osobnost charakterizuje krátký biografický medailon, psaný dalšími autory a doplněný reprodukcemi malířských portrétů a bust. Obsah medailonu tvoří stručný životopis a jednoduchý popis povahových vlastností se zaměřením na chování při kongresových jednáních.⁵

Pátá kapitola (*Po Opavském kongresu*) a *Závěr* uceleně shrnují výsledky Opavského kongresu s přesahem k Lublaňskému kongresu, konanému v roce 1821. Předposlední kapitola rozebírá narativní prameny uložené v opavských archivech, zejména kroniky a městské pamětní knihy, které obsahují cenné informace. Takový rozbor by se měl dle mého názoru nacházet spíše v úvodních pasážích knihy, které by měly obsahovat kapitolu, věnující se výhradně rozboru pramenů a dosavadního poznání dané tematiky. Domnívám se, že takto koncipovaná kapitola by knize prospěla a ještě znásobila její přínos.

5 Vedle panovníků, jejichž jména zde byla již několikrát uvedena, navštívila Opavu celá řada dalších osobností, např.: olomoucký arcibiskup Rudolf Habsburský, bratr císaře Františka I.; tajemník knížete Metternicha Friedrich von Gentz; sestra cara Alexandra I. velkovévodkyně Marie Pavlovna s manželem Karlem Fridrichem Sasko-Výmarsko-Eisenachským; ruský diplomat řeckého původu Ioannis Kapodistrias; ruský státní ministr Karl Robert Nesselrode; pruský korunní princ Fridrich Vilém; pruský státní ministr Karl August von Hardenberg; francouzský vyslanec v Petrohradu Pierre Louis Auguste Ferron hrabě de La Feronnays a britský vyslanec ve Vídni Charles lord Stuart.

Poslední dvě kapitoly sice revidují výsledky Opavského kongresu v tom, že na něj pohlížejí jako na svěbytné diplomatické setkání a nevnímají jej pouze coby předstupeň dalších jednání, avšak zcela nový pohled na tuto událost v politické a diplomatické rovině nepřinášejí. Dne 19. listopadu 1820 panovníci Rakouska, Ruska a Pruska ratifikovali protokol potvrzující Metternichův koncept potlačování revolucí vnějším zásahem za účelem zachování *statu quo* z roku 1815. Dohoda vyvolala protest Velké Británie, k přesné shodě ohledně intervence v Království obojí Sicílie nedošlo. Detaily měly být vyjasněny v Lublani. (s. 236–238.)

Mnohem cennější je úvaha nad Opavou jakožto křižovatkou evropské diplomacie a významným místem paměti. Opavský kongres byl úspěchem Metternichovy politiky, a zároveň počátkem jejího pádu. Politika intervence a stylizování se do role „četníka Evropy“ ukazovaly na slabost habsburské monarchie a snahu zakrýt vnitřní problémy pomocí velkých projektů v zahraniční politice, ovšem již na Apeninském poloostrově tato snaha nedopadla dobře. Po sjednocení Itálie zůstala Rakousku z celého Opavského kongresu pouze zvučná a nostalgická vzpomínka. Protokol podepsaný v Opavě rozešťval bývalé spojence, vítěze nad Napoleonem. (s. 236–238.)

Kombinací narativního, analytického a deskriptivního přístupu dosahuje tato široce koncipovaná monografie solidní úrovně. Obohacuje poznání doby předbřeznové, která v české historiografii stále patří k méně frekventovaným tématům výzkumu. Na základě celkového dojmu, který je i přes malé nedostatky převážně kladný, a na základě poutavé vizuální podoby lze knihu doporučit čtenářům z řad odborné i laické veřejnosti.

Vojtěch Szajko

Sebastian RAMISCH-PAUL

Fremde Peripherie – Peripherie der Unsicherheit? Sicherheitsdiskurse über die tschechoslowakische Provinz Podkarpatská Rus (1918–1938)

Marburg, Verlag Herder Institut 2021, 279 s., ISBN 978-3-87969-462-4.

Českého historika vždy potěší, jestliže se cizí historik zajímá o dějiny území, které částečně považujeme za součást naší historie, v tomto případě o Podkarpatskou Rus. Práce Sebastiana Ramische-Paula, který studoval dějiny východní Evropy v Gießenu, Brně a maďarském Pětikostelí (Pécs), se zaměřila na otázku transformačních procesů na Podkarpatské Rusi v souvislosti se začleněním tohoto území do československého státu. Hlavní pozornost autor věnoval bezpečnostní problematice, tj. snaze československého státu po stabilizaci připojeného území jak z hlediska veřejné, tak i státní bezpečnosti.

V úvodu, označeném jako první kapitola, autor pojednává o použitých pramenech a dosavadní literatuře, jakož i o metodice a metodologickém přístupu k problematice Podkarpatské Rusi jako okrajového regionu. Je zřejmé, že autor přistoupil k řešení problému po důkladné přípravě: prostudoval relevantní materiály v archívech v Praze, Budapešti, Berehovu (pobočka Státního oblastního archívu v Užhorodu), vydané edice dokumentů i odbornou literaturu v angličtině, němčině, češtině, slovenštině, maďarštině a polštině. Absentují naproti

tomu některé cenné práce v ukrajinštině a ruštině,¹ pravděpodobně nikoliv proto, že by o nich autor nevěděl, ale – jak se domnívám – spíše z důvodu jazykové bariéry.

První textová kapitola se týká začlenění Podkarpatské Rusi do Československa a budování administrativy nového státu na tomto území. Nejprve Ramisch-Paul podává stručný popis vojenského obsazení území československou armádou a zkoumá otázku Podkarpatské Rusi na mírové konferenci v Paříži. Pokud jde o formování československé správy, klade si autor otázku, do jaké míry byla veškerá civilní správa řízena z Prahy a do jaké míry se na ní podílely místní elity a instituce, tj. např. guvernér a jeho úřad nebo Centrální rus'ka národní rada. Jistě správná je otázka, do jaké míry bylo memorandum této rady z 16. května 1919, požadující připojení Podkarpatské Rusi k Československu na bázi federace, pro toto připojení skutečně relevantní.

Dále se autor věnuje sporům mezi ukrajinofily a rusofily o obsazení úřadu guvernéra, podpoře různých českých stran pro jeden či druhý směr a snahám rusofilů a ukrajinofilů ovlivnit obsazení funkce viceguvernéra (od roku 1928 zemského prezidenta), který byl coby šéf civilní správy ve skutečnosti mnohem vlivnější osobností než guvernér. Výklad končí obdobím druhé republiky, kdy Podkarpatská Rus (Karpatská Ukrajina) získala autonomii a vlády se zmocnili ukrajinofilové, vedení Augustinem Vološinem. Jen v několika málo větech je nastíněn v závěru kapitoly také vývoj během opětovného připojení území k Maďarsku a anexe území k sovětské Ukrajině, tj. do SSSR.

Druhá (podle číslování třetí) kapitola se týká Podkarpatské Rusi jako předmětu bádání etnografů, historiků, jazykovědců a různých expertů od počátku 19. století až do meziválečné doby. Důraz je položen na jazykově německou literaturu. Autor ukazuje nejednotnost názorů etnografů, z nichž někteří považovali už v 19. století Rusíny za „větev Rusů“, jiní za „součást Malorusů“ (tj. Ukrajinců) a další prostě za Slovany a jejich jazyk za přechodový dialekt mezi slovenštinou a ukrajinštinou. Bylo by vhodné dodat, že etnografové a jazykovědci svým metodologickým přístupem (porovnávání jazyka či prvků lidové kultury) těžko mohli dojít k definitivnímu závěru, protože eliminovali základní faktor národnostní příslušnosti, totiž vědomí samotných obyvatel. V tom ale právě spočívá zásadní problém: masa negramotných Rusínů v 19. století ještě žádné národní vědomí neměla.

Další část této kapitoly se týká „pohledu odborníků z Prahy“ na Podkarpatskou Rus jako na území, o kterém jsou přesvědčeni, že tam přicházejí s jakousi civilizační misí; autor poukazuje také na známý fakt, že ne všichni úředníci, učitelé, příslušníci Finanční stráže či policisté a četníci přicházeli do této oblasti z entusiasmu: mnozí sem byli přeloženi za trest. Zprávy těchto expertů, často právě českých úředníků, o které se Ramisch-Paul opírá, si všímají komplikované jazykové situace v úředním styku a národnostního složení administrativního a bezpečnostního aparátu. Do situace se promítalo několik faktorů: zápas mezi rusofily a ukrajinofily i nedostatek státně spolehlivých a přitom kvalifikovaných úředníků z řad místního obyvatelstva.

1 Za cennou v tomto ohledu považují především ukrajinskou syntetickou práci Микола БЕГЕШ – Чілла ФЕДИНЕЦЬ (eds.), *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*, Užhorod 2010.

Podkarpatská Rus se v meziválečném období stala i jinak předmětem zájmu odborníků, domácích i zahraničních, jejichž stanoviska a závěry byly často politicky motivovány. Autor seznamuje čtenáře s činností českých expertů na Podkarpatskou Rus Jaromíra Nečase, Antonína Hartla a Karla Kadlece. Všimá si také činnosti ruských a ukrajinských emigrantů, kteří se na toto území dostali po občanské válce v Rusku, a rovněž aktivit promaďarské skupiny iredentistů (Antal Hodinka, Sándor Borkaló, Miklós Kutkafalvy), usilujících v maďarském exilu o návrat Podkarpatské Rusi do Maďarska. Poslední krátká podkapitola se zabývá Podkarpatskou Rusí jako předmětu zájmu umělců, občanských spolků a iniciativ.

Závěrečná kapitola: „Bezpečná periferie – nebezpečná periferie? Zabezpečení Podkarpatské Rusi“ je věnována otázce stability regionu a bezpečnostním, resp. státo-bezpečnostním poměrům. Ramisch-Paul nejprve rozebírá stabilitu regionu z hlediska vnitrostátního a mezinárodního. V ohledu vnitrostátním konstatuje, že Československo jako centralizovaný stát mělo od počátku problém v tom, že okrajové oblasti byly nestabilní a projevovaly se zde odstředivé tendence. Podkarpatská Rus byla i ekonomickou periferií, kde se ostré sociální konflikty násobily konflikty národnostními a náboženskými, což vše dohromady ohrožovalo stabilitu regionu a zprostředkovaně i celého státu. Zahraničněpolitická rovina zabezpečení spočívala v exponované poloze Podkarpatské Rusi: jižní hranice s Maďarskem byla nestabilní kvůli maďarským revizionistickým snahám a početné maďarské menšiny, severní hranice s Polskem zase v důsledku polsko-ukrajinského konfliktu v Haliči, přičemž Polsko podezíralo Československo z podpory ukrajinských nacionalistů.

Autor dále podává výklad o správním a politickém vývoji Podkarpatské Rusi, popisuje zápasy politických stran a výsledky jednotlivých parlamentních voleb. Rozebírá také otázku autonomie. Správně konstatuje, že autonomie Podkarpatské Rusi byla specifická v tom, že byla zakotvena v saint-germainské smlouvě a převzata do československé ústavy. K tomu dodejme: ačkoliv se k programu autonomie Podkarpatské Rusi hlásily vícere tamní politické strany, rusofilské i ukrajinoofilské, nebyla otázka autonomie prvořadým problémem, jako tomu bylo na sousedním Slovensku.

Zvláštní podkapitola je věnována náboženské problematice. Autor se soustředil na nárůst počtu pravoslavných věřících a na snahu státu zbavit se řecko-katolických maďarónských biskupů Istvána Nováka a Antala Pappa. Je nutné podtrhnout, že především Papp vystupoval otevřeně promaďarsky a dával najevo, že nový stát neuznává, takže tlak na odvolání ze státně-bezpečnostních důvodů byl zcela opodstatněný; to, že Pappa papež v roce 1924 přeložil do Maďarska bylo tehdy považováno za velký úspěch československé diplomacie. Autor popisuje zápas o jurisdikci nad pravoslavnými věřícími mezi srbským patriarchou, ekumenickým konstantinopolským patriarchou a ruskou zahraniční církví, vzniklou po bolševické revoluci.

Zde je třeba dodat, že jestliže československý stát v roce 1929 souhlasil s jurisdikcí srbského patriarchátu (nešlo jen o pravoslavné věřící na Podkarpatské Rusi, ale v celém Československu), bylo to čistě politické rozhodnutí. Jugoslávie byla československým spojencem, kromě toho srbský patriarchát slíbil podpořit vznik samostatné československé pravoslavné církve. Ruská (zahraniční) pravoslavná církev ostatně v Československu nadále působila především mezi ruskými emigranty (za druhé světové války mohla dokonce

působit v Protektorátu Čechy a Morava i poté, co byla česká pravoslavná církev na příkaz německých úřadů v roce 1942 rozpuštěna).

Problémem konverze řecko-katolíků k pravoslaví se autor zabývá také v souvislosti s násilným zabíráním řeckokatolických kostelů pravoslavnými věřícími na počátku dvacátých let (podkapitola o formách násilí z pohledu bezpečnostních úřadů na s. 174–182; v rámci této podkapitoly autor píše i o náboženských konfliktech v židovské komunitě). Autor však opomenul zdůraznit, že Kramářovi národní demokraté a Klofáčovi národní socialisté sice vyzývali k podpoře pravoslaví jako „slovanské“ církve, avšak československá vláda konverze nikdy nepodporovala. Československý stát sice formálně neuzákonil odluku církve od státu, neměl však žádné státní náboženství; ve vztahu k církvím byl zcela neutrální a vyznání obyvatelstva mu bylo lhostejné.

Přínosná z hlediska nových poznatků je podkapitola o pronikání vlivu Sude-toněmecké strany (SdP), resp. její slovenské odnože, Karpatoněmecké strany, do německých obcí na Podkarpatské Rusi. Ty byly až do poloviny třicátých let doménou sociálních demokratů. Otázka šíření německého nacionalismu a později nacismu mezi Němci na Podkarpatské Rusi zatím není dostatečně prozkoumána. Počet Němců, kteří přišli do Karpat za Marie Terezie z alpských zemí s cílem těžby dřeva, byl ovšem malý: šlo jen o několik vesnic v údolí řek Mokranka a Čorna, resp. Teresva; komunita byla rozptýlená, a nemohla pro stát představovat závažnější ohrožení.

Zajímavá je podkapitola o působení různých paramilitárních a (potenciálně) teroristických organizací na Podkarpatské Rusi. Text se ovšem opírá především o zprávy bezpečnostních a zpravodajských složek, které z povahy věci zaznamenávají vždy i neověřené a nepodložené informace, a vidí nebezpečí a různá spiknutí i tam, kde ve skutečnosti nejsou. Proto je třeba některé zprávy brát kriticky. Např. zpráva o činnosti „makedonského výboru“, který měl údajně z Podkarpatské Rusi řídit akce proti Jugoslávii (s. 185), zní poněkud fantasticky; je sice pravda, že Vnitřní makedonská revoluční organizace (VMRO) ve dvacátých letech v Československu působila a páchala i teroristické činy (nejznámější je atentát na někdejšího bulharského vyslance v Praze Rajko Daskalova v roce 1923), rovněž různé zneprátené frakce Makedonců si tu v té době vyřizovaly účty, není ale pravděpodobné, že by výbor VMRO sídlil na Podkarpatské Rusi.

Stejně fantasticky zní údaj o připravovaném povstání Ukrajinců na území Československa, Polska a Rumunska stoupenci někdejšího prezidenta Západoukrajinské lidové republiky Jevhena Petruševyče (s. 184). Existence různých rusínských legií, majících za cíl vyvolat lidové povstání a připojit region opět k Maďarsku, byla noční můrou československého bezpečnostního aparátu, protože se jimi oháněla maďarská revizionistická propaganda. Je ale velkou otázkou, zda tyto legie existovaly také jinde než v plánech maďarského generálního štábu a v hlavách hungarofilských emigrantů v Budapešti. V Karpatech se po válce skutečně potulovaly různé ozbrojené skupiny, podle všeho však ve většině případů šlo o pouhé lupičské bandy (díky známému románu Ivana Olbrachta je nejznámější loupežnická banda Nikoly Šuhaje z Koločavy-Lazů).

Záškodnická činnost maďarských ozbrojených skupin se stala realitou teprve na podzim 1938, kdy tito záškodníci operovali z maďarského území a měli také podporu

z Polska. Není pochyb o tom, že se na Podkarpatské Rusi etablovali příslušníci Ukrajinské vojenské organizace (UVO) a potom Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN), kteří se odtud snažili operovat proti Polsku. Přítomnost ukrajinských emigrantů z polské Haliče a jejich aktivity byly opakovaně předmětem polských protestů, je ale třeba říci, že žádné ozbrojené skupiny OUN československá vláda na svém území netrpěla. Nesporné je také působení jednotek Karpatské Siče (viz s. 188).

Závěr kapitoly je věnován bezpečnostním aspektům vzájemných konfliktů mezi ruskými a ukrajinskými emigranty, pohraničnímu styku se sousedními státy, problému komunikací a spojení centra státu s Podkarpatskou Rusí. Připojen je exkurs o postavení Romů, jejichž mobilita v důsledku kočování byla vnímána úřady jako riziko z hlediska ochrany veřejného zdraví. Autor zde analyzuje snahy úřadů omezit pohyb Romů (k omezení došlo hned po válce už tím, že vznikly nové státní hranice) a na závěr rozebírá známý československý zákon o potulných cikánech ze 14. července 1927.

Knihu uzavírá shrnutí, v němž autor ukazuje, že Podkarpatská Rus meziválečného období je dobrým příkladem toho, jak funguje státní správa v případě, že se do rámce státu dostane území pro přicházející administrativu a bezpečnostní orgány prakticky neznámé, kde je situace navíc komplikována složitými sociálními, národnostními a konfesionálními konflikty a zájmy sousedních států.

Práce obsahuje některé nepřesnosti. Augustin Vološin nebyl posledním guvernérem Podkarpatské Rusi (s. 52–53), tím byl Ivan Parkány. Vološin nikdy nebyl guvernérem, byl posledním předsedou autonomní vlády Karpatské Ukrajiny, jak byla Podkarpatská Rus přejmenována koncem roku 1938. Martinská deklarace nebyla pendantem pražského vyhlášení nového státu na západním Slovensku (s. 55), ale na středním Slovensku. Prvním sídlem ministra Šrobára nebyla Žilina, ale Skalica (s. 58). Místy se objevují nepřesnosti v názvech institucí či ve správném psaní českých slov (s. 63 – služovný okres, správně česky služnovský okres, resp. slovensky slúžnovský okres, s. 195 – „pohraniční incidenti“ místo správného „incidenty“).

Příčiny a průběh tzv. marmorošského procesu z přelomu roku 1912/1913, kdy bylo několik desítek rusínských řecko-katolických rolníků obviněno z velezrady, protože chtěli přestoupit na pravoslaví (s. 92) je podán správně, avšak neúplně. Pravoslaví jako takové nebylo v Uhrách zakázáno: v zemi legálně působila srbská pravoslavná církev a rumunská pravoslavná církev, kromě toho tzv. církevně-politické zákony garantovaly náboženskou svobodu a svobodný přestup mezi státem uznávanými církvemi. Ruská pravoslavná církev, pevně spojená s ruským státem a oprávněně považovaná za jakousi ruskou vlivovou agenturu, však povolena nebyla (viz s. 158, kde autor správně uvádí, že pravoslaví bylo uherskými úřady od revoluce 1848/49 vnímáno jako ideologie sloužící nepřátelské moci; to se ale i tehdy týkalo především pravoslaví podporovaného z Ruska). Proti šíření vlivu ruské pravoslavné církve mezi řecko-katolickými rolníky mocensky zasahovaly nejen uherské úřady na Podkarpatské Rusi, ale i rakouské úřady v sousední Haliči.

Kniha Sebastianu Ramische-Paula je cenným příspěvkem k dějinám Podkarpatské Rusi. S ohledem na to, že znalost němčiny v českém prostředí dnes upadá, nebylo by marné považovat o její překladu češtiny.

Jan Rychlík

Emil VORÁČEK a kol.

V zájmu velmocí. Československo a Sovětský svaz 1918–1948

Praha, Historický ústav AV ČR 2019, 676 s., ISBN 978-80-7286-347.

Objemná monografie je kolektivní prací tří renomovaných historiků: Emila Voráčka z Historického ústavu AV ČR, Davida Hubeného z Národního archivu a Bohuslava Litery z Institutu mezinárodních vztahů Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Československo-sovětským vztahům byla samozřejmě věnována pozornost již v minulosti, avšak před rokem 1989 bylo studium těchto vztahů zatíženo politickou objednávkou vycházející ze spojenecké smlouvy, členství Československa ve Varšavské smlouvě a především satelitního vztahu k SSSR. Dokumenty ze sovětských archivů byly kromě toho pro zahraniční badatele prakticky nepřístupné, což se odrazilo např. i na vydávaných edicích dokumentů.¹ Situace se v tomto ohledu v Rusku velmi zlepšila v devadesátých letech 20. století, avšak zhruba od počátku nového století dochází naopak opět k uzavírání fondů a zhoršenému přístupu k dokumentům, především pro zahraniční badatele. Nová kolektivní monografie přesto vychází z pečlivého studia domácích i dostupných ruských archivů, v nichž autoři báдали opakovaně po mnoho let. Práce samotná je psána *sine ira et studio* s maximální snahou o objektivní pohled.

Kniha je rozdělena (včetně úvodu) do sedmi kapitol. Úvod, který je spojen s první kapitolou, podává celkem vyčerpávající přehled archivních pramenů, edic a odborné literatury, přičemž práce obsahuje také informace o otevírání a opětovném uzavírání ruských archivů a relevantních archivních fondů (s. 17–25). U edic pečlivě zkoumá stupeň jejich použitelnosti s ohledem na dobu svého vzniku. Dále kapitola hodnotí historiografii vztahů Československa a SSSR v první polovině 20. století vzniklou po roce 1989 i literaturu zahraničních badatelů.

Periodizace období 1918–1948 je provedena podle vývoje úrovně vztahů se sovětským režimem od jeho ustanovení v roce 1917 až do československého převratu v roce 1948, přičemž v kapitole o letech 1917–1922 je také část o česko-ruských vztazích před první světovou válkou a za války (s. 61–78). V druhé kapitole je také popsána činnost československé repatriační mise v Rusku a ruské repatriační komise v Československu, reakce Československa na polsko-sovětskou válku a její souvislost s vývojem na Podkarpatské Rusi (autor David Hubený), osudy ruské, ukrajinské a běloruské emigrace v Československu a vztah sovětské zahraniční politiky k ČSR po konferencích v Janově a Rappalu v roce 1922. Kapitola končí uzavřením prozatímní dohody mezi Československem a RSFSR a současně i mezi Československou a sovětskou Ukrajinou, tehdy ještě formálně samostatným státem (s. 186–194).

1 Podle informace, kterou poskytl v devadesátých letech autorovi této recenze Čestmír Amort, jeden z editorů několikavazkové edice Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů (I–V, Praha, Academia 1975–1988), se při shromažďování dokumentů českoslovenští historici do archivů přímo vůbec nedostali. Požadované dokumenty dodávali v kopiích jednak někteří sovětské badatelé zúčastnění na projektu, jednak přímo sovětská archivní správa na základě objednávky. Dodané dokumenty byly ovšem velmi selektivní, nebylo jasné, zda jde o celý dokument, či pouhou jeho část a neobsahovaly žádné signatury.

Výklad ve třetí kapitole pokračuje obdobím od uznání *de facto* v roce 1922 až do navázání řádných diplomatických vztahů v roce 1934, resp. do uzavření československo-sovětské spojenecké smlouvy v roce 1935 (s. 195–232). Zde jsou rozebírány hospodářské styky, postavení ruské a ukrajinské emigrace v Československu, ale také emigrace z ČSR do SSSR a vliv Kominterny na československo-sovětské vztahy. Následná kapitola s názvem „Limitované spojení a cesta k Mnichovu“ (1935–1938) popisuje nejen okolnosti uzavření spojenecké smlouvy a hospodářské vztahy, ale také např. reflexi Stalinova velkého teroru v roce 1937 v československé politice a společnosti. Pozornost je samozřejmě věnována zářijové krizi v roce 1938. Kapitola je uzavřena vzájemnými vztahy v době druhé republiky od Davida Hubeného, kde se čtenář dozví i málo známý fakt že československo-sovětská spojenecká smlouva nebyla formálně vypovězena ani v této době. Pátá kapitola je věnována Kominterně a jejímu vztahu ke KSČ ve vazbě na československo-sovětské vztahy ve druhé polovině třicátých let a na počátku války (s. 327–368).

Předposlední (šestá) kapitola se týká vztahů během druhé světové války, včetně výkladu o komplikovaném období let 1939–1941. Text si podrobně všímá nové československo-sovětské spojenecké smlouvy (1943), problému anexe Podkarpatské Rusi (1944), postoje SSSR k plánům československo-polské konfederace a samozřejmě osvobození Československa včetně jeho konečné fáze – pražského květnového povstání. Poslední kapitola pak nese celkem výstižný název „Od slovanského bloku k satelizaci“. Zabývá se vývojem československo-sovětských vztahů v období třetí republiky. Zde je řešena např. otázka sporů o německou válečnou kořist na československém území, problémy hospodářské spolupráce či problém účasti Československa na Marshallově plánu v roce 1947. Výklad končí otázkou vztahu SSSR k únorové krizi a nastolení komunistického režimu.

I když chápu, že rozsah práce je už i tak velký, přeci jen některé důležité momenty československých vztahů k Rusku v práci chybí, ačkoliv by si zasloužily alespoň krátkou zmínku. V druhé kapitole, která se týká kontaktů s Ruskem v letech 1917–1922, z výkladu zcela vypadla otázka vztahu Československa k Všeruské prozatímní vládě v Omsku (tzv. vláda „komučé“, tj. výboru členů ústavodárného shromáždění). Přitom to byly československé legie, resp. odbočka Československé národní rady (ČSNR) v Rusku, které stály u jejího zrodu. A právě tato vláda uznala už 7. října 1918 ČSNR jako vládu samostatného československého státu.² Autoři zde nevědomky kopírují přístup historiků socialistického období, kteří automaticky považovali sovětskou vládu hned od tzv. říjnové revoluce za legitimní vládu Ruska, ačkoliv tomu tak nebylo. Legitimita ruské vlády v Omsku byla na podzim 1918 mnohem silnější, než byla legitimita bolševické rady lidových komisařů, neboť vycházela z voleb do ústavodárného shromáždění (jiná je už samozřejmě otázka legitimacy této ruské vlády po vojenském převratu v Omsku v listopadu 1918 a nastolení „bílé“ diktatury Alexandra Kolčaka). Ruská („omská“) prozatímní vláda měla v Praze své diplomatické zastoupení v podobě vyslance Valerije Rafalského, o kterém je v textu jen krátká zmínka (s. 191).

2 Viz *Чешско-Словацкий (Чехословацкий) корпус 1914–1920. Документы и материалы*. Том 2. Чехословацкие легионы и Гражданская война в России. 1918–1920. Москва 2018, док. 264, с. 458–459.

Autoři samozřejmě nemohli obejít problém eventuální pomoci Sovětského svazu Československu v září 1938. V období socialismu bylo tvrzení, že SSSR byl připraven splnit své spojenecké závazky, a to případně i bez účasti Francie nebo bez označení Německa za agresora Společnosti národů, dogmatem, o němž se nesmělo pochybovat. Emil Voráček, autor příslušné pasáže podkapitoly (s. 287–319), se snažil shromáždit veškeré argumenty *pro* i *contra*, podrobně popsal postoj SSSR ve dnech zářijové krize, a nakonec dospěl k tomu závěru (s. 318): „Moskva sice vyjadřovala plnou podporu Československu, ochotu mu poskytnout vojenskou a další podporu, ovšem za předpokladu, že bude zcela naplněna spojenecká smlouva obou zemí z roku 1935 a Československu poskytne pomoc Francie.“ S uvedeným závěrem je jistě možné souhlasit, avšak vyžaduje upřesnění.

Především je třeba zdůraznit, že o ochotě SSSR pomoci Československu za každých okolností (tedy i mimo rámec spojenecké smlouvy), neexistují žádné přímé archivní doklady ani v našich, ani v ruských či jiných archívech (je iluzorní se domnívat, že se možná v budoucnu nějaký takový dokument v ruských archívech najde: pokud by existoval, jistě by byl z propagandistických důvodů už dávno publikován). Existují jen doklady o vojenských opatřeních na západě Ukrajiny a Běloruska, tj. na hranicích s Polskem.

O tom, že se Rudá armáda chystala k průchodu Polskem pod záminkou pomoci Československu, nemůže být pochyb, ale to nijak nedokazuje, že by se tento průchod (či lépe a přesněji: vpád) uskutečnil i na pouhé požádání československé vlády. Tvrzení o ochotě SSSR pomoci Československu i bez účasti Francie, resp. bez mandátu Společnosti národů, se opírá ve skutečnosti jen o rozhovor sovětského vyslance Sergeje Alexandrovského s Klementem Gottwaldem, jenže ten se uskutečnil až po Mnichovu, takže není relevantní. Bylo by třeba vědět, zda Alexandrovskij prezentoval svůj vlastní názor, anebo měl nějaký pokyn z Moskvy; to se po válce nedalo zjistit, protože Alexandrovskij v té době už nežil: 17. srpna 1945 byl na příkaz sovětské tajné policie zastřelen.³

Otázku pomoci Československu je třeba posuzovat v celkovém kontextu sovětské zahraniční politiky druhé poloviny třicátých let, kdy se SSSR opět zařadil mezi velmoci. Stalinovým cílem bylo získat zpět území, která Ruská říše na západě ztratila v důsledku faktické porážky v první světové válce, tj. především dnešní západní Bělorusko a západní Ukrajinu, která v důsledku říšského míru po sovětsko-polské válce v roce 1920 připadla Polsku, a dále pak Pobaltí, kde v roce 1918 vznikly tři samostatné státy. Realizace tohoto plánu byla možná jedině za cenu války, avšak takovou válku mohl SSSR vést jen se spojenci v západní Evropě, protože jinak by se všechny evropské kapitalistické státy obrátily proti němu.

Spojenecká smlouva s Francií a Československem k tomu dávala vhodnou příležitost, protože pod krytím pomoci spojeneckému Československu by SSSR mohl žádat průchod Polskem a doufat, že Francie vymůže na Polsku (svém spojenci) souhlas. Ještě vhodnější konstelace by nastala, pokud by se Polsko přímo připojilo k agresi proti Československu: pak už nebylo těžké uskutečnit přímo vpád do Polska a v případě vítězství

3 Sergej Sergejevič Alexandrovskij (1889–1945) vstoupil po napadení SSSR Německem do moskevské domobrany. Upadl do německého zajetí, odkud se mu podařilo uprchnout k partyzánům. 4. srpna 1945 byl odsouzen zvláštním kolegiem NKVD k trestu smrti a popraven jako „německý špión“. V roce 1956 byl rehabilitován.

prosadit revizi „řížských hranic“. Bez účasti Francie se ale SSSR do války pustit nemohl. Proto jakmile v Mnichově padlo rozhodnutí, že se Francie případné války nezúčastní, nepadala již sovětská účast ve válce v úvahu. SSSR, který nemohl v roce 1938 prosadit své teritoriální aspirace ve spolupráci se západními demokratickými v rámci koaliční války proti Německu, realizoval o rok později úspěšně tyto aspirace naopak na základě spolupráce s Německem a tajného dodatkového protokolu k německo-sovětskému paktu o neútočení.

Více místa v knize by zasloužily také vztahy SSSR a Slovenska v letech 1939–1941. Byly totiž bez ohledu na ideologické rozdíly velmi intenzivní, přičemž obě strany si od nich hodně slibovaly: Slovenský ministr zahraničních věcí Ferdinand Ďurčanský věřil, že diplomatické uznání ze strany SSSR sníží jednostrannou závislost na Německu; význam slovenského vyslanectví v Moskvě byl zvýrazněn i tím, že slovenským vyslancem se stal Fraňo Tiso, prezidentův bratranec. Moskva zase považovala Bratislavu za jakousi „bránu na Balkán“.⁴ Ovšem po slovensko-německých jednáních v Salcburku koncem července 1940, kde si Německo vynutilo odvolání Ferdinanda Ďurčanského a jeho nahrazení Vojtechem Tukou, který se jednoznačně orientoval na Německo, se ukázalo, že obě strany význam diplomatického uznání přecenily.

V části týkající se závěru války a osvobozování Československa je poměrně malá pozornost věnována okolnostem anexe Podkarpatské Rusi do SSSR (s. 416–425), ačkoliv dnes v důsledku zpřístupnění ukrajinských archivů k této události máme již dostatek pramenů. To se týká především známého I. sjezdu národních výborů Zakarpatské Ukrajiny v Mukačevu 26. listopadu 1944, kde byla přijata rezoluce požadující připojení území k sovětské Ukrajině (v knize viz na s. 421). Samozřejmě, že celou akci připravili vojenské politické orgány, konkrétně hlavně generál Lev Mechlis a plk. Leonid Brežněv, jak správně konstatovala již V. Marjina (na jejíž práci se autoři odvolávají). Přesnější by však bylo říci, že se celá akce uskutečnila na objednávku Moskvy.

Dá se sice předpokládat, že část ukrajinsky cítících Rusínů skutečně volala po sjednocení s Ukrajinou (tuto snahu místní ukrajinofilové vyvíjeli už v letech 1918–1919), rozhodně je ale vyloučeno, že by si spojení přáli Rusíni považující se za svébytný autochtonní národ a už vůbec ne místní Maďaři. O rezoluci se totiž na sjezdu vůbec nehlasovalo. Její text byl delegáty dodatečně podepisován a po skončení sjezdu byly podpisy získávány vojenskými orgány po všech obcích regionu, včetně těch maďarských na jihozápadě země. Bylo by vhodné dodat, že podle zjištění ukrajinských historiků text rezoluce vznikl předem v Kyjevě, přičemž jazykový rozbor ukazuje, že jde o překlad z ruštiny. Toto zjištění samozřejmě není nijak překvapující. Připojením Podkarpatské Rusi se naplnil dávný sen ruské imperiální politiky sahající nejméně do doby před první světovou válkou, totiž dostat se na jižní stranu Karpat. Popis přípravy včlenění podkarpatského území do sovětské Ukrajiny je jinak podán správně a vyčerpávajícím způsobem. Pozornost je věnována také okolnostem podpisu československo-sovětské smlouvy o postoupení Podkarpatské Rusi a přípravě a provádění opce (s. 462–474, autor David Hubený).

4 Srovnej: Valentina V. MARJINA, *Brána na Balkán. Slovensko v geopolitických plánech SSSR a Německa v letech 1939–41*, Soudobé dějiny, I., 1994, č. 6, s. 827–846.

Poslední připomínka se týká otázky, do jaké míry byl Sovětský svaz připraven v únoru otevřeně intervenovat v Československu. V knize jsou opět shromážděny argumenty pro i proti a je provedena i analýza práce ruských autorů, především Valentiny Marjiny, Galiny Muraško a Leonida Gibianského (s. 581). Karel Kaplan, považovaný za jednoho z největších znalců československých poválečných dějin, interpretuje věc přibližně tak, že Stalin byl připraven intervenovat, avšak Klement Gottwald jej od toho odradil s tím, že KSČ má průběh vládní krize pod kontrolou a žádná přímá vojenská intervence není potřebná. Tento výklad se opírá v podstatě jen o výpověď Gottwaldova zete Alexeje Čepičky, kterého se Kaplan na únorovou krizi vyptával. Emil Voráček dochází v recenzované knize k odlišnému závěru. Opírá se přitom o zprávu (uložena v AVP) Valeriana Zorina, sovětského náměstka ministra zahraničních věcí a někdejšího velvyslance v Československu o jeho rozhovoru s Gottwaldem. Podle Zorina to byl Gottwald, který požádal Moskvu o demonstrativní přesun sovětských vojenských jednotek v blízkosti německých a rakouských hranic, což Zorin slíbil. O přímé vojenské intervenci však nebyla řeč.

Malá poznámka na závěr: autor (zřejmě Emil Voráček) považuje za jakousi symbolickou tečku a příchod nové kvality sovětsko-československých vztahů poúnorové odvolání československého velvyslance v Moskvě Jiřího Horáka. Tomu zaměstnanci velvyslanectví vyjádřili nedůvěru a denuncovali jej u akčního výboru MZV. V kontextu únorových událostí šlo jistě jen o epizodu, avšak byla-li již do práce zahrnuta, bylo by třeba říci, že za denunciací Horáka stál především ambiciózní legační rada velvyslanectví Miloš Krno, a že věc neměla ani tak politické, jako spíše osobní pozadí. Jiří Horák, profesor slovanských literatur a etnograf, nebyl kariéřním diplomatem; o funkci velvyslance nijak zvlášť nestál a spíše než ztráta funkce jej urážel způsob, jakým k jeho odchodu z Moskvy došlo.⁵

Kniha je napsána s velkou pečlivostí, přičemž věcné nepřesnosti či drobné omyly jsou s ohledem na její rozsah minimální (např. tvrzení o neúspěchu jednání o zřízení přímé letecké linky Praha – Moskva přes Rumunsko – viz s. 285–286; ve skutečnosti nakonec tato linka zřízena byla).⁶ Pokud bychom měli shrnout vzájemnou kvalitu československo-sovětských vztahů, říká nám kniha vlastně nepřímě toto: do roku 1938 šlo o vztah země vracející se do postavení velmoci ke státu střední velikosti závislého na Francii, po druhé světové válce o vztah velmoci ke svému satelitu. Takový vztah nemůže být nikdy rovnoprávný, protože odporuje právu silnějšího, které je v podstatě základním kamenem mezinárodních vztahů. Práce je rozhodně cenným příspěvkem ke studiu našich vztahů k této východní velmoci.

Jan Rychlík

5 Krno popsal odvolání Horáka ve svých pamětech – viz Miloš KRNO, *Hory, rieky, ľudia*, Bratislava 1984, s. 323. Viz k tomu též: Jan RYCHLÍK – Magdaléna RYCHLÍKOVÁ, *Jiří Horák jako diplomat*, in: Hana Hlášková – Ivo Pospíšil – Anna Zelenková (eds.), *Slavista Jiří Horák v kontexte literatury a folklóru*, I., Bratislava – Brno 2012, s. 110–111.

6 Josef HONS, *Dejiny dopravy na území ČSSR*, Bratislava 1975, s. 254–255.

Jaroslava HOFFMANNOVÁ

Jaroslav Werstadt (1888–1970). O minulosti pro přítomnost

Praha, Vyšehrad – Masarykův ústav a Archiv AV ČR 2020, 359 s.,

ISBN 978-80-7601-363-6.

Uplynulo již půl století od úmrtí českého historika, archiváře, editora a publicisty Jaroslava Werstadta. Poslední rychlé dvacetiletí přineslo povzbudivý zájem o Werstadtovu generaci. Dva jeho kolegové a blízcí přátelé Josef Borovička a Jan Slavík našli své autory.¹ Zasloužilé pozornosti se dostalo též dalším z jeho kolegů: Klikovi a Stloukalovi.² Jaroslava Hoffmannová završila úspěšnou badatelskou práci věnovanou přednímu představiteli Gollovy školy, profesoru českých dějin filozofické fakulty Karlovy univerzity Václavu Novotnému,³ a poté pro ni uzrál čas, aby mohla pozornost plně věnovat Jaroslavu Werstadtovi.

Autorka v úvodu biografie přiznává, že ji výrazná Werstadtova „osobnost velmi zaujala“ již při archivní práci v Archivu Akademie věd ČR, kdy se podrobně seznámila s osobním fondem Jaroslava Werstadta. V roce 2003 bylo uspořádání fondu ukončeno a autorčin vážný zájem potvrdily první přípravné studie. „Postupné zvažování o Werstadtovi jako mnohostranně výrazné osobnosti, o jeho nevšedním životě, pracovní dráze, rozsáhlé publikační činnosti od publicistiky původně politické, po závažné výsledky historické, a o celoživotním vícesměrném působení veřejném“ se naplnilo. Výsledkem je předkládaná kniha.

Jaroslava Hoffmannová prošla s cílem postihnout nejen vše podstatné, ale každou drobnost, která mohla být kamínkem do mozaiky obrazu sledované osobnosti, celou řadu archivů. Začala od Národního, kde jí byly pramenem vedle fondů osobních, písemnosti fondu Předsednictva ministerské rady z roku 1934, materiály Policejního ředitelství Praha a fond Státní úřad statistický. Důležitým zdrojem informací o plzeňském rodákovi byly pochopitelně Státní oblastní archiv Plzeň a Archiv města Plzně. Studijní léta mladého Werstadta dokladoval Archiv Českého vysokého učení technického a Archiv Univerzity Karlovy. Autorka prošla Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Archiv ministerstva zahraničních věcí, Archiv Národního muzea, Literární archiv Památníků národního písemnictví a řadu státních okresních archivů, Moravský zemský archiv v Brně a Archiv Masarykovy univerzity,⁴ Fondy Československé akademie věd, Historického klubu a řadu

1 Jiří LACH, *Josef Borovička, osudy českého historika ve 20. století*, Praha 2009; Jaroslav BOUČEK, *Jan Slavík, příběh zakázaného historika*, Praha 2002.

2 Bohumil JIROUŠEK, *Josef Klik, historik ve stínu Josefa Pekaře*, České Budějovice 2011; TÝŽ, *Karel Stloukal, profesor obecných dějin*, České Budějovice 2014.

3 Jaroslava HOFFMANNOVÁ, *Václav Novotný (1869–1932), život a dílo univerzitního profesora českých dějin*, Praha 2014.

4 Zde není jasné, proč autorka u osobních fondů uvádí signatury, pořízené v minulosti bývalým ředitelem brněnského univerzitního archivu PhDr. Jiřím Pulcem, když to jinde nečiní. Rovněž jsem na pochybách, proč jako nepřístupný označuje soubor deseti osobních fondů Vojenského historického archivu, když já sám jsem tu při bádání o činnosti Jaroslava Císaře mezi americkými a kanadskými krajany za první světové války čerpal z fondu Vojtěcha Preissiga a Emanuela Viktora Vosky. Ostatně ani Dagmar HÁJKOVÁ, *Emanuel Voska, špiónážní legenda první světové války*, Praha 2014, se bez výzkumu Voskova fondu neobešla.

osobních fondů ji poskytl Masarykův ústav a Archiv AV ČR, resp. Archiv Ústavu TGM zde deponovaný. V soupisu pramenů a literatury Hoffmannová uvádí i archivy a další instituce, kde báda bez „kořisti“.

Text biografie sleduje klasickou posloupnost od dětství a mládí v Plzni, přes Werstadtova studia v Praze k „Pokrokáři“ a politickému i historickému publicistovi, spolupráci s T. G. Masarykem, až k závěrečnému oddílu „Historik podnětný dodnes“.

Autorka představila Werstadtovu osobnost od prvního jarního dne roku 1888, kdy na svět přišel poslední z Werstadtových synů – jako chudé dítě plzeňské periferie. Autorka se zamýšlela nad výskytem jedinečnosti rodového jména, a při hledání kořenů na základě znalosti matričních knih naznačila, že dědeček Karel byl nemanželským synem. V genealogické posloupnosti došla až k Jaroslavovým pradědečkům: Janovi Westadtovi, chalupníku z Červeného Újezda u Sedlčan, a Janu Hynaisovi, kamenickému mistru z Bolevce. (s. 12)

Z pohledu současné generace budí oprávněný respekt nejen naplněná příkladná touha po vzdělání všech Werstadtových synů, ale také souhlas a radost rodičů z jejich volby. Ve skromných rodinných poměrech (otec byl dělník, později posluha) si ovšem studující synové museli pomáhat sami. Všichni byli nadaní a tři po absolvování plzeňské české reálky s úspěchem ukončili vysokoškolská studia na České vysoké škole technické v Praze jako inženýři.

Werstadtova vzpomínka (s. 198n.) přibližuje stísněné poměry rodinného života: „o šesti hlavách, a žel tedy i šesti krcích a žaludcích, byla jediná světnice s okny na pavlač, hned vedle místnůstky, o níž se nemluví, a která byla společná všem obyvatelům poschodí, jediného v domě, a hosticího nájemníky v pěti místnostech. Všechně zařízená světnice sloužila tedy za kuchyň, jídelnu i ložnici“. Starší bratři, František, Karel a Josef, měli světnici během plzeňských školních let pochopitelně také za studovnu. I nejmladší Jaroslav absolvoval plzeňskou českou reálku s vyznamenáním a následoval bratry do Prahy: 17. října 1906 se imatrikuloval na České vysoké škole technické. V červenci 1907 s úspěchem uzavřel první dva semestry, zapsal se ještě do druhého i třetího ročníku, ale zkoušky nekonal.

Už na reálce měl velký zájem o veřejné dění, o literaturu a výtvarné umění, po příchodu do Prahy se tento zájem díky možnostem, jaké nabízelo nové prostředí, stával hlubším. Chodil do divadla, na výstavy, na mimořádné přednášky, hojně četl. V listopadu 1906 začal navštěvovat lidové přednášky (Františka Krejčího o svobodné vůli a mravnosti), které česká univerzita pořádala přímo v posluchárně České vysoké školy technické na Karlově náměstí, resp. v zasedací síni radnice na Královských Vinohradech, kde poslouchal F. X. Šaldu o rozvoji moderního dramatu. Pro tyto zájmy Werstadt studium strojího inženýrství opustil. V letech 1909–1911 se mj. soukromě věnoval latině, potřebné k přijetí na univerzitu.

I tak nebylo pro něj rozhodnutí zanechat studium na technice jednoduchou záležitostí. Snad proto v říjnu 1911 nově imatrikuloval na technice. Na rozdíl od čtyřletého oboru strojího inženýrství, zvolil tentokrát dvouleté obecné oddělení se zaměřením na obchodní a pojistnou techniku. Nicméně univerzitní studium definitivně zvítězilo: Werstadt se od zimního semestru 1912/1913 zapsal jako mimořádný student Filozofické fakulty české Karlo-Ferdinandovy univerzity. Nebylo tak třeba se zařít dle přátelské rady Josefa Kopala, aby doplňovací zkoušku z latiny složil na gymnáziu v Kolíně. Potřebných

osm semestrů odposlouchal jako mimořádný posluchač, aniž se imatrikuloval na univerzitě.⁵ Jako takový, musel požádat k připuštění k rigorózním zkouškám: a bylo mu vyhověno. Po obhajobě disertace *Politické dějepisectví 19. století a jeho čeští představitelé* (posudky napsali Josef Pekař a Václav Novotný) a úspěšných rigorózních zkouškách z filosofie a z českých a všeobecných dějin, byl 13. července 1920 promován doktorem.

Dosažením doktorátu ukončil Werstadt své vzdělání. Již v roce 1908 se stal (z důvodu hmotného zajištění na studiích) redaktorem Časopisu pokrokového studentstva, do kterého také hojně přispíval. Zůstal jeho kmenovým autorem i v době, kdy už časopis neřídil. Psaní ho těšilo, stalo se mu potřebou, později i posláním, kdy mu publicistická činnost byla důležitým doprovodem k práci vědecké. Vládl výtečně perem a již v předválečných letech i během první světové války se stal výrazným publicistou. Psaní mu bylo přirozeným vstupem do veřejného života. Přál si, aby jeho hlas byl prostřednictvím tisku slyšet. Rádi ho tiskli nejen v Časopise pokrokového studentstva, ale Hoffmannová uvádí (s. 255n.), že jeho články, kritiky, úvahy a hodnocení přinášela i Pokroková revue, Studentská revue, Samostatnost, Neodvislost, stejně jako Nové Čechy a prvorepublikové České slovo.

V srpnu 1907 na sebe Werstadt upozornil na prvním sjezdu Mladé generace radikálně pokrokové. V následujícím roce byl už jednatelem výkonného výboru Mladé generace již státoprávně pokrokové. Na druhém sjezdu v srpnu 1908 v Jičíně Werstadt v referátu *O dnešní situaci českého studentstva* proklamoval: „Budeme žádat vždy ne-li radikalism zásad a taktiky, tedy alespoň radikalism mravnosti, charakternosti a čestnosti.“ Hoffmannová připomněla z Werstadtova referátu ještě slova: „pro kontinuitu a tradici národního života, jenž se v politice jeví akceptováním programu Palackého...“ Werstadt se celý život vracel k odkazu Palackého. Svědčí o tom jeho články, studie i mluvené slovo přednášek.

Na onom sjezdu, jako i na dalším v listopadu 1909 v Měšťanské besedě, který byl zahájen jeho referátem,⁶ vždy živě diskutoval. Tato forma výměny názorů mu byla blízká a přinášela mu uspokojení. Hoffmannová zaznamenala příkladně několik kaváren a restaurací – Pařížskou kavárnu v Žitné ulici, Národní dům na Královských Vinohradech, u Gráfů, studentský spolek Slávia, kde mladý, pohledný (jak dosvědčuje obrazový doprovod knihy), excelentní a pohotový diskutér se zápalem debatoval o politických, převážně však studentských problémech, které tehdy zajímaly středoškolskou i vysokoškolskou mládež.

Autorka provází Jaroslava Werstadta, činného před světovou válkou v radikálním studentském hnutí a státoprávně pokrokové straně, během války aktivního pracovníka domácího protirakouského odboje, v jednotlivých životních etapách. Změněný vztah k prezidentu Masarykovi během válečných let ani nemusela dokumentovat Werstadtovou publikaci z roku 1920 *Od „České otázky“ k „Nové Evropě“*. Werstadt sám objasnil svůj „kritický poměr k velkému učiteli a vůdci moderních Čech“ v textu psanému v prosinci 1939 v koncentračním táboře Buchenwald (jeho edice na s. 218). Autorka se zálibou v detailu v knize připomněla vše podstatné – budování Archivu národního osvobození při

5 Viz s. 303–306: Přednášky a semináře zapsané a kolokvované Jaroslavem Werstadtem na Filozofické fakultě České Karlo-Ferdinandovy univerzity v letech 1912–1916.

6 *Politické proudy ve studentstvu*. Referát na sjezdu státoprávně pokrokového studentstva v Praze 13. listopadu 1909.

Českém zemském archivu v Praze a následnou činnost v Památníku osvobození na Žižkově, neopomněla ani aktivitu svobodného zednáře. Detaily z archivních pramenů dodávají jejímu svědectví na plastičnosti a zajímavosti. Někdy se jich však nedokázala vzdát, i když nešlo o Werstadta, ale např. o jeho švagrovou.

1. září 1939 byl Jaroslav Werstadt nacisty zatčen při akci Albrecht der Erste a do konce války vězněn v Buchenwaldu. Po návratu domů začala pro Werstadta horečná a nadějná práce: Ujal se vedení v Památníku osvobození, čile publikoval v Národním osvobození, ve Svobodném slovu, Svobodném zítřku a Hlasu revoluce. Hojně byl zastoupen i na stránkách obnoveného Českého časopisu historického, tam převážně s tématy, vážícími se k Františku Palackému u příležitosti 70. výročí jeho úmrtí.

Dne 8. listopadu 1945 byl Jaroslav Werstadt zvolen starostou Historického klubu. Po profesorech Josefu Pekařovi, Josefu Šustovi a předpokládaném třetím nástupci, předčasně zemřelém univerzitním profesorovi Kamilu Kroftovi, stanul v čele národní organizace historiků muž mimo univerzitní katedru. Werstadta, historika moderních dějin s prokázanými organizačními schopnostmi, respektovaného historickou obcí též pro mravní kredit, však v bouřlivém období let 1945–1948 nečekalo jednoduché starostenství. Historický klub pod jeho vedením obnovil vydávání Českého časopisu historického, učinil potřebné kroky v přípravách Bibliografie československé historie, vydal několik publikací a členové klubu po smutných létech okupace s nadšením uvítali možnost opětného setkávání na tradičních pravidelných přednáškách.

Únor 1948 zasáhl převratem politických poměrů těžce nejen členy klubu, ale dvojnásob Jaroslava Werstadta. Šedesátiletý Masarykův a Benešův stoupenec plný energie a tvůrčích plánů byl penzionován. S nástupem totalitní moci se musel vyrovnávat také jako starosta Historického klubu. Ten přišel nejen o dosavadní prostor v Českém zemském archivu, o spolkovou knihovnu, postih zahrnoval i vydávání Českého časopisu historického. V roce 1951 bylo klubu definitivně odňato ediční právo a klub ztratil také ekonomickou jistotu zákazem distribuce knih a učebnic dějepisu. Přednášky v roce 1948 ustaly: Poslední proslovil 25. ledna 1948 historik, novinář, ministr a poválečný člen předsednictva Československé strany národně socialistické Hubert Ripka *O vývoji české demokracie*. Historický klub pod Werstadtovým vedením prozíravě utlumil veškerou aktivitu. Nevytvořil činnost, nepoutal tak na sebe pozornost státních orgánů, a nebyl proto v roce 1951 jako obdobné odborné spolky zrušen. Když pak minulo nejhorší období 50. let, uznal Werstadt za možné obnovit přednáškovou činnost klubu a společnost plně aktivovat, včetně spolkových valných hromad a pořádání tradičních klubových výletů.

Jaroslav Werstadt s nadějí a velmi pozorně sledoval vývoj roku 1968: „Přechnala se smrtí událostí“, charakterizuje autorka Werstadtovy biografie srpnovou invazi armád Varšavské smlouvy do Československa roku 1968 a následné období začaté „normalizace“. Historik prožil vojenské přepadení v Bratislavě, kam Werstadtovi od dvacátých let pravidelně jezdili k letním pobytům do rodiny sestry a švagrové. Tentokrát poprvé bez manželky Marie: „spolehlivá a chápající opora a posila v časech horších a zlých“ zemřela 10. dubna 1968. Osobní ztráta Werstadtovi ztížila i zhoršující se společenskou atmosféru. Zkušený, dlouhou životní poutí prošlý Werstadt nebyl, na rozdíl od mnohých členů klubu,

ani zklamán, že nebyl zvolen členem Československé akademie věd, kam jej v červnu 1968 spolu s několika dalšími historiky navrhla Československá společnost historická. Volba se však konala v již zmíněné atmosféře července 1969.

Historik a Werstadtův přítel Karel Kučera při smuteční tryzně Historického klubu 30. května 1970 mimo jiné řekl, že Werstadt byl členy klubu chápán jako muž, „jemuž jsme se obdivovali, jehož jsme milovali. Hlavním rysem jeho duchovní tváře byla služba. Werstadt sloužil vždy myšlence i osobnosti jenom ze svého vlastního rozhodnutí a nečekal na projevy vděčnosti nebo uznání. Byl až imunní proti všem projevům přízně, kterou oceňoval jen, byla-li podložena přátelstvím, a se vši energií střežil nezávislost svého postavení. Stál vysoko povznesen nad každým zneužitím obecných hodnot života.“ Připomeňme i Kučerova slova o tom, že Werstadt „strhoval v poslední době nás všechny“ a že „nás učil chodit vzpříma“.

Na výkladový text o Jaroslavu Werstadtovi navazuje „Edice“ (s. 195–253), do které autorka zařadila Werstadtovy studie, psané v koncentračním táboře Buchenwald. Nadto tu z rozsáhlé Werstadtovy korespondence editovala deset dopisů z let 1921–1968, uložených dnes v Archivu Národního muzea, v Archivu Ústavu T. G. Masaryka a v Archivu AV ČR. Dále následuje oddíl Bibliografie (bibliografické údaje publikované v roce 1948 Václavem Vinšem autorka ověřila a doplnila publikace po tomto roce), poté bibliografie bratra Karla a oddíl Přílohy textové, kde kromě přehledu přednášek a seminářů, zapsaných Werstadtem na Filozofické fakultě České Karlo-Ferdinandovy univerzity v letech 1912–1916, je znovu uvedena Werstadtova bibliografie: tentokrát speciálně texty k T. G. Masarykovi, Edvardu Benešovi a Viktoru Dykovi. Zde je také uveden seznam Werstadtových přednášek a promluv z let 1908–1969.

Autorka biografie četla snad vše, co bylo Werstadtem publikováno, a je jí důvěrně známo i vše, co přináší archivní dokumenty. Werstadtovu osobnost má „přečtenou“ a rozumí jí, tak jako době, ve které žil. Zná dobře nejen atmosféru kolem Werstadta, poznala plně i jeho přesné vyjadřování a důsledné logické myšlení, jeho vztah ke krásné literatuře, k básnictví, k výtvarnému umění. Werstadtovi byla historie vědou i uměním zároveň. Je nadějí, že kniha Jaroslavy Hoffmannové bude inspirovat k hlubšímu zájmu a dalšímu studiu.⁷

Zdeněk Pousta

Eckart KRÖPLIN

Operntheater in der DDR. Zwischen neuer Ästhetik und politischen Dogmen

Leipzig, Henschel Verlag 2020, 368 s., ISBN 978-3-89487-817-7.

Německý muzikolog a teatrolog Eckart Kröplin je odborně veřejnosti znám především jako přední znalec života a díla Richarda Wagnera. Věnoval mu dlouhou řadu publikací, od životopisné práce *Richard Wagner. Theatralisches Leben und lebendiges Theater* (1989) přes monumentální čtyřsvazkovou syntézu *Richard Wagner: Musik aus Licht* (2011) až

⁷ Již v roce 2016 vznikla pod vedením prof. Zdeňka Beneše v Ústavu českých dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy bakalářská práce: Marek Baran, *Jaroslav Werstadt a jeho místo v české historiografii*.

po nápaditou problémovou „studii k vypuzenému tématu“ (podtitul) *Richard Wagner und der Kommunismus* (2013) a faktograficky vyčerpávající *Richard Wagner Chronik* (2016). Kröplin, který kromě akademické dráhy působil také jako šéfdramaturg Semperovy opery v Drážďanech, se v těchto publikacích osvědčil jako jednak vynikající znalec-heurista, jednak interpret a syntetik, pokud jde o myšlenkové a literární zpracování širokého tematického pole.

Toto pole u něj sahá od klasických a romantických počátků moderní operní kultury, zejména německé, po modernu a současnost, a to při vidění, které je nejen interdisciplinární v užším smyslu, ve vztahu ke kulturním (uměleckým) dějinám, jež sleduje, nýbrž které také nezapomíná propojovat dějiny umělecké tvorby a její speciální, esteticky imanentní problémy s dějinami společenskými a politickými. K tomuto širšímu obecně historickému zřeteli je Kröplin – jen zdánlivě paradoxně, ve skutečnosti logicky – veden svým primárně biografickým východiskem, sledováním osudu konkrétních uměleckých osobností a děl, zejména pak Richarda Wagnera. Wagner jako osobnost propojující uměleckou tvorbu, teoretické myšlení a politickou realitu ve svém životě i „druhém“ životě (formách recepce po smrti autora) zvláště vede k takovému kontextuálnímu přístupu, který ve společenských podmínkách nevidí jen výsledky „diskursivních praktik“. Ve své nejnovější monografii se Kröplin vydal na ještě docela odlišnou půdu, napsal totiž – s nadsázkou řečeno – „životopis“ operního provozu bývalé NDR.

Tento „životopis“ se v duchu řečeného pohybuje mezi kulturními a společensko-politickými dějinami, historií estetického myšlení, institucí i konkrétních osob a celého politického režimu jedné dějinné epochy. Nejedná se o pouhý faktografický přehled, nýbrž o kompaktní výklad, který má nicméně svou stavbou, množstvím údajů o repertoáru či uměleckém obsazení divadel a také cenného obrazového materiálu všechny předpoklady pro to, aby sloužil jak pro rychlou dílčí informaci, tak pro hlubší vhled do souvislostí. V kombinaci s obrazovým materiálem by kniha mohla budit dojem, že je určena zejména zájemcům o operu jako „speciální“ oblast, ze života společnosti poněkud vydělenou, ve skutečnosti však jde o svébytný příspěvek ke kulturním dějinám východního Německa druhé poloviny 20. století, o text, v němž se stále hledí ke kontextům, k příčinám a důsledkům konkrétních fenoménů operního divadla.

Autor se svou syntézou podle vlastního vyjádření snažil zachránit operní provoz NDR před zapomenutím, a to jako člověk, který se tohoto provozu jako divák, vědec, kritik i dramaturg sám účastnil. Heuristické základy jeho práce se tak z velké části mohou opírat i o vlastní bohaté zkušenosti, o intimní „soužití“ s tímto provozem. Text však nemá nic společného s jakousi nostalgií, nýbrž vyznačuje se střízlivostí, znalostí věci (jak v kulturně-historickém, tak praktickém, institucionálním slova smyslu) a komparativním a kontextuálním myšlením. Kröplin zdůrazňuje nepřevoditelnost operního (ale, můžeme dovodit, vůbec kulturního) života NDR na schémata, která mu vnucovalo státní politické vedení – a která po roce 1990 jejich kritikové z velké části *přejímali*, namísto aby tento kulturní život podrobili diferencované analýze v ambivalentnosti, která vyznačuje kulturně-historické reality.

Jak výstižně naznačuje už podtitul Kröplinovy knihy, snaží se autor ukazovat, že operní divadlo se v NDR pohybovalo mezi politickými dogmaty a novou estetikou. Bylo prostředím velmi různorodých výkonů, vlivů a tendencí, v nichž se složitě proplétaly

politické, umělecké i čistě individuální snahy a ani politická instrumentalizace nemusela zabránit progresivním uměleckým výkonům. U „většiny svých kolegů“ mohl Kröplin dle svých slov pozorovat „humanistický ethos a vědomí umělecké zodpovědnosti“ a v kulturním životě NDR nacházet, „navzdory všemu politickému vměšování a determinaci (...) unikátní zjevy v literatuře, hudbě či malířství“ (s. 8n).

Kröplin vhodně začíná poukazy na „političnost“ opery v celých jejích dějinách, na spjatost dějin opery i jejího v užším smyslu estetického utváření s politickými tendencemi: ať už s objednávkou barokních dvorů či později měšťanských divadel, nebo s osobními preferencemi tvůrců či časovými okolnostmi uvádění konkrétních děl. Operní a činoherní divadlo jako eminentně společensky působnou tribunu politických nálad ostatně známe i z českých dějin, v nichž jsou dějiny kultury a dějiny společnosti díky svému vztahu k dějinám národního hnutí tak úzce propojeny (vzpomeňme jen Smetanových oper na libreta socialisty Karla Sabiny).

Společensko-politický význam kultury v čele s tou divadelní (operní) byl – jak Kröplin ukazuje – mimořádný v prvních letech NDR, protože nový socialistický stát usiloval o získání mezinárodního uznání právě prostřednictvím kultury. Snažil se legitimovat jako *ten* právoplatný dědic „klasického“ Německa, který se rozhodně rozchází s fašistickou katastrofou moderních německých dějin, a naopak buduje novou kulturu a společnost, která zároveň uskutečňuje humanistický program německé klasiky. Otázka „politiky dědictví“, vztahování k národní minulosti a integrace jejího odkazu do kulturního života nového státu, byla v rané NDR podobně jako v poúnorovém Československu nesmírně důležitá. Byla však i vysoce problematická, ožehavá, pokud šlo o výběr toho, co je z národní tradice uznáno za „pokrokový odkaz“, a toho, jakým způsobem má být rozvíjeno v současnosti.

Proletkultovské a zjednodušeně plebejsko-realistické tendence byly usměrňovány jednak tím, že do nového státu spadl (kromě osvícenských center jako Halle, Jena či Lipsko s jejich duchovními tradicemi) Výmar, kde se v letech 1949 a 1953 za státního řízení slavila velká výročí Goetha a Schillera. Význačnou roli tedy hrála přítomnost duchovních tradic (dále Händel v Halle či Bach v Lipsku), které se nedaly tak snadno podrobit schématům „stranické estetiky“. Do nového režimu též vstoupil nemalý počet institucí a osobností vysloveně moderních, jimž tak či onak dodával autoritu jejich antifašismus. V tomto ohledu – v němž se NDR právě při schillerovských a goethovských oslavách ráda zaštitovala osobnostmi jako Thomas a Heinrich Mannové – šlo zejména o divadelní stánky poválečného Berlína: Berliner Ensemble Bertolta Brechta a Komische Oper Waltera Felsensteina.

Socialistická (resp. stranická) reglementace umělecké tvorby, týkající se, jak Kröplin na množství příkladů dokumentuje, ovlivňování „dramaturgie, kompozice, produkce i recepce“ (s. 15), byla způsobem hledání cesty k vzájemné integraci starší a současné kultury; způsobem, který měl velmi individuální povahu a výsledky v případě toho kterého díla, období i prostředí, jehož relevanci však lze vidět v alternativě, kterou se odvíjelo divadelní umění na Západě a které směřovalo k „autonomizaci“ estetiky vůči společnosti i historii, k dezintegraci umělecké kultury, která se netýká jen její společenské, nýbrž i vnitřně estetické roviny. (Takže v moderním divadle docela převládl názor, že divadlo je oblastí *libovolné performance*, bez jakýchkoli kvalitativních měřítek a závazků, jakkoli se

jedná o *interpretaci* děl.) Zvláštní význam východoberlinské „Státní opery“ (Pod Lipami), dřívější pruské dvorní opery, spočíval v jejím „symbolickém kapitálu“ jako první a národní scény *celého* Německa. Vedení SED, k jejímuž vzniku tak jako mnohým zasedáním došlo právě zde (už kvůli nedostatku podobně velkých a reprezentativních budov ve válkou zničeném Berlíně), si to uvědomovalo a okázale navštěvovalo premiéry.

Kröplin poukazuje na to, že v NDR fungovalo až *padesát* operních divadel a orchestrů (úpadek regionálních operních divadel po roce 1990 bohužel známe z České republiky velmi intenzivně). Připomíná enormní šíři repertoárové nabídky, úroveň dramaturgie a interpretační praxe (nesplývající ještě s pojetím tvůrčí svobody jako režisérské *libovůle*), kontinuitu ansámblové práce, budování souborů a interpretačních přístupů, a také mimořádnou cenovou dostupnost kultury („Anrecht“ na vstupenky opírající se o masivní státní subvenci). V padesátých letech tak každou sezonu 3,5 – 4 miliony diváků viděly 5 500 – 6 000 operních představení (s. 21), např. v sezoně 1955/56 se v NDR konalo téměř 6 000 operních představení pro více než 4 miliony návštěvníků, a NDR měla „skutečně nejhustší divadelní a také operní síť na světě“ (s. 66).

Všechny tyto faktory si při pohledu na vývoj (operního) divadla v posledních desetiletích vynucují novou, velmi vážnou pozornost, která nedovoluje nad divadelním provozem v zemích bývalého východního bloku pouze ohrnovat nos a redukovat ho na jeho politickou kontrolu a represi. To, co Kröplinova kniha dobře nasvětluje, je také význam, který měla operní kultura v době před rozmachem digitálních technologií a komercializace i „vysokého“ umění. Tato konfrontace by po mém soudu měla vést především k obnově hledání cest, jak operní kulturu začlenit do společenského života, aniž by se tak dělo cestou ústupků politickým či komerčním tlakům, jak zachovat její tradici i inovaci. Je třeba pěstovat syntézu obou těchto rovin, tradice velkých děl, z nichž divadlo repertoárově stále žije, a soudobé tvorby, tvůrčí (vč. interpretační) progresivity, která hledá *nové* obsahy i formy, ovšem za účelem oslovení současného člověka, vyjádření lidsky podstatných obsahů a umělecky svébytných forem, nikoli pouhých „performativních“ gest a prvoplánových provokací. (Kritičtější zaostření na současnou krizi nejen operního divadla je něčím, co v Kröplinově knize poněkud postrádáme.) Samotná otázka cenové dostupnosti operního divadla, sociální skladby obecnostva, a už díky tomu také společenské odezvy „vysokého“ umění, je dnes, kdy je řada zájemců v čele se studenty a důchodci z participace na nejen operní kultuře téměř vyloučena, mimořádně naléhavá a přehlížená. Má však interní souvislost s osudem celých uměleckých druhů, jako je zrovna opera.

K nejvýznamnějším operním domům východního Německa, jimž také Kröplin věnuje nejvíce prostoru, patřila divadla ve východním Berlíně, Lipsku a Drážďanech. Kromě nich se však u Kröplina dočteme o desítkách dalších, od Schwerinu či Rostocku přes Halle či Magdeburg až po Chemnitz nebo Görlitz. Kröplin se věnuje opernímu provozu velkých měst i provincií, dramaturgii, recepci i obsazování a inscenování děl, ve všech těchto polohách samozřejmě včetně jejich vývoje od konce čtyřicátých let do konce let osmdesátých. Zabývá se otázkou inscenace národa či lidu v operním divadle, jednak starším (v čele s Wagnerovými „Mistry pěvci norimberskými“, znehodnocenými nacistickou propagandou), jednak moderním. Důkladně probírá spory o novou, socialistickou

„národní operu“ v podobě *Lukulla* Paula Dessaua a Bertolta Brechta a *Johanna Fausta* Hannse Eislera zkraje padesátých let, z nichž kompozice druhé byla po vydání libreta na nátlak stranické kritiky jejího údajného „formalismu“ zmařena.

„Stát a strana chtěly diktovat operní estetiku, která byla znatelně zpátečnická, která opravdu socialistickou avantgardu nepřipouštěla“ a jejíž vynucování znamenalo „kulturně-politickou katastrofu“, konstatuje Kröplin výstižně (s. 104, 109). Věnuje se způsobům pronikání politických schémat do dramaturgie i vlastní estetiky inscenací, „všednímu dni opery“, který ukazuje „mezi tradicí a avantgardou“, a speciální pozornost věnuje po politických kontroverzích ohledně některých děl vybraným režisérským osobnostem (Walter Felsenstein, Götz Friedrich, Joachim Herz a další). Velmi podnětné jsou výklady o proměnách recepce W. A. Mozarta a R. Wagnera („ungeliebte Aneignung“).

Výklad je kromě množství archivních snímků doplněn užitečnými přehledy důležitých inscenací v jednotlivých divadlech a obdobích, na závěr přichází obsáhlý přehled inscenací v Berlíně, Lipsku a Drážďanech včetně obsazení hlavních rolí. Tyto přehledy kromě jiného ukazují, jak širokou repertoárovou nabídkou se východoněmecká divadla (včetně provinčních) vyznačovala nezávisle na politických tlacích a jaké umělecké osobnosti se podílely na jejich realizaci. Český čtenář si všimne nejen českých pěvců, kteří na německých jevištích dosáhli úspěchů (Ludmila Dvořáková, Rudolf Jedlička, Antonín Švorc a další), nýbrž i množství slovanského (včetně českého) repertoáru (zejména v Drážďanech), který později – v případě českého repertoáru s výjimkou Janáckových děl, *Rusalky* a *Prodané nevěsty* – z velké části vymizel. Režijní divadlo, jehož hlavním předmětem je nákladná inscenace, v posledních desetiletích kromě jiného přispělo k výraznému zúžení repertoáru divadel.

Politický tlak podle Kröplina (s. 25) v uměleckém provozu nechtěně udržoval kritického ducha, namísto homogenizace podněcoval diferenciaci pohledů na vztah umění k politice či společnosti, staral se o stálé obnovování protestní povahy umění a vynalézavosti v jejím vyjadřování. „Operní divadlo NDR bylo kvůli mezinárodní izolaci státu nuceno vyvíjet vlastní individualitu, definovat se z vlastních sil a plodit zcela originální věci. Vedlo jakýsi ostrovní život, který se nicméně neobyčejně silně snažil, ba musel snažit o působení navenek“ (s. 26).

Kröplin rozlišuje čtyři hlavní fáze vývoje operního divadla v NDR, jež se kryjí s etapami jejího politického vývoje: První etapa padesátých let, spočívala v prosazení realistického a „všelidového“ divadla a jeho vyrovnání s tradicí, druhá šedesátých let, kdy stavba Berlínské zdi prohloubila izolaci země a zbavila ji množství umělců, takže došlo k transferu uměleckých sil z regionálních divadel do větších, angažování hostů z dalších zemí východního bloku (jako jmenovaní čeští sólisté) a k rušení či fúzím docela malých divadel (jejichž předchozí existence, jakkoli v uvedeném smyslu zpřístupnění kultury masám emancipační, čelila problémům umělecké kvality). Třetí etapu autor vidí v sedmdesátých letech po Ulbrichtově vystřídání Honeckerem, s dosažením mezinárodního uznání NDR (přijetí do OSN roku 1973 ad.), a konečně čtvrtou v osmdesátých letech. Tehdy kumulované problémy neslučitelnosti potřeby umění po otevřenosti světu a novým impulzům a svěřací kazajky politického řízení a jeho neschopnosti reformovat se na straně druhé nenávratně vedly k rozkladu státu a kontinuity mezi jeho řízením a pozitivními hodnotami operního života.

Vnitřně svobodné umění žilo ke konci NDR většinou již jen ve vnitřní, anebo – stále více – i vnější emigraci. Po jejím pádu však podle Kröplina zůstalo na kulturní scéně alespoň na chvíli i jisté vakuum, prázdné místo po onom protivníku, proti němuž bylo třeba vymezovat (a teprve tak kultivovat) vlastní avantgardismus. Kröplinovým závěrečným sdělením je především to, že takovouto specificky „avantgardistickou“ tradici opera v NDR skutečně získala a že „se přežil stát, ne však jeho operní umění“ (s. 325).

V tomto závěru bychom si snad jen přáli delší autorovu bilanci vývoje operního provozu po roce 1990. Jeho radikální kritika je po mém soudu vzhledem k výše naznačeným interně uměleckým i sociálním deficitům nezbytná. Eckart Kröplin kriticky podotkne pouze to, že „demokratický zlom podzimu 1989 se příliš rychle přeměnil do opojení západní markou“ (s. 325); o tom, co se stalo už jen institučně, ne-li umělecky, s divadly bývalého východního Německa, bohužel další výklad nehovoří. Z obsahového hlediska by to však už byl výhled za horizont stanoveného badatelského tématu, jehož zpracování se Kröplin zhostil příkladně. Jeho knihu je třeba doporučit všem zájemcům o dějiny operního provozu a jeho souvislosti s širšími společensko-politickými dějinami.

Martin Bojda

Martin NODL – Piotr WĘCOWSKI (edd.)

Marxismus a medievistika: společné osudy?

(= Colloquia mediaevalia Pragensia 22)

Praha, Centrum medievistických studií – Filosofía, Praha 2020, 242 s.,

ISBN 978-80-7007-647-7.

Sborník věnovaný stále poněkud citlivému tématu „marxismus a medievistika“ přináší referáty z pracovního setkání v Praze 25. října 2019, jehož se zúčastnili polští a čeští historici. Některé teze k otázce, zda byly osudy oboru v éře marxismu společné či odlišné, nadhodili editoři v úvodním zamyšlení: obdobné byly institucionální modely, zacílení na počátky státu, na třídní rozpory a krizi feudalismu, kamuflování „německých vlivů“, podobná ale byla také vysoká pozice medievistů v aparátu centralizované vědy. Řada akcentů se naopak, zejména v důsledku asynchronního personálního vývoje české a polské vědy ve vztahu k marxismu, jeví jako odlišná. V každém případě osobnosti i díla českých nebo polských medievistů z doby stalinismu (1948–1953/1956) nebo šířeji z éry oficiálního marxismu (do roku 1989) zůstávají vždy určitým mimovědeckým rébusem.¹

Úvodní příspěvek Rafała Stobieckiego *Historiografia marksistowska w Polsce. Wprowadzenie* sleduje periodizaci působení marxismu v PLR, kde měl statut státní

1 K tématu orientačně srovnej: Rafał STOBIECKI, *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce*, Łódź 1993; Blanka ZILYNSKÁ – Petr SVOBODNÝ (ed.), *Věda v Československu v letech 1945–1953*, Praha 1999; Maciej GÓRNY, *Między Marksem i Palackym*, Warszawa 2001; Andrzej Feliks GRABSKI, *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2006; M. GÓRNY, *Przed wszystkim ma być naród: marxistowskie historiografie w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2007; Martin NODL, *Dějepisectví mezi vědou a politikou*, Praha 2007; František ŠMAHEL, *Nalézání, setkávání a mýjení v životě jednoho medievisty*, Praha 2009.

ideologie komunistického režimu. Autor uznává, že přijímání marxismu do diskuze mělo od čtyřicátých let 20. století jisté modernizační funkce, ale ve své leninsko-stalinistické formě se marxismus stával ideologií despotismu. Jednotlivé vědy ovšem tvoří určitou pracovní strukturu, sociální pole (Pierre Bourdier), které se vyrovnává s vnějšími tlaky. Nástup stalinismu byl podle Stobieckého v podstatě zvládnut na konferenci v Otwocku (odražení extrémistů, uznání marxismu jako třídního výkladu dějin předními historiky). Změnu přinesl „říjnový obrát“ (1956), kdy kritika stalinismu, otevřená na XX. sjezdu KSSS, umožnila rozvoj „svého druhu metodologického pluralismu“, ovšem v mezích „státního“ marxismu.² O tomto mnohem delším období působení marxismu (i s rezonancí na západní marxismus, škola *Annales*) se však autor vyjadřuje jen na bázi několika příkladů (Jerzy Topolski, kterého citoval Rostislav Nový, Bronisław Geremek, Jerzy Jedlicki). K pocitu plurality ovšem také přispívala činnost katolické církve (KUL, časopis *Nasza przeszłość*).

Téma *Polští medievisté tváří v tvář stalinismu (1948–1955)* detailněji přiblížil Tadeusz Paweł Rutkowski. Pro vstupní kontext je třeba zmínit tragický rozvrát společnosti a teror ve čtyřicátých letech.³ Historiografie se však těšila vážnosti, byly znovu založeny katedry s předválečnými profesory. Zároveň se připravovalo vytvoření státního historického ústavu s centrální rolí pro marxistický výklad dějin. Rutkowski ukazuje, že v této fázi sehrála zásadní roli zmíněná konference v Otwocku. Konala se od 28. 12. 1951 do 12. 1. 1952; referát o periodizaci polských dějin tehdy pětapadesátiletého⁴ Stanisława Arnolda byl v metodologické části značně servilní („hnijící kapitalistický svět“), podle Stalina „jaký způsob výroby, taková je společnost a nadstavba“. Zazněla tam kritika Oswalda Balzera a Zygmunta Wojciechowského za rodovou teorii,⁵ ale v diskusi se obou zastal osmačtyřicetiletý „liberál“ Tadeusz Manteuffel.⁶ Arnoldovu periodizaci také kritizoval z pozic dějin umění a archeologie mladý (34 let), „klasiky“ necitující Aleksander Gieysztor.⁷ Tato skupina kultivovaných historiků (patřil k ní též tehdy jednačtyřicetiletý Marian Małowist, který přednesl věcný referát o hospodářském vývoji ve 14. – 17. století) nakonec v zásadě převzala organizování vědy ve Varšavě. (V tehdejší ČSR byli aktivističtí marxisté velmi mladí: Mackovi bylo 28 let, Grausovi o rok více).⁸ Rutkowski též přibližuje přípravu *Makety* polských dějin (do roku 1764),⁹ která měla rodnou, stejně nesličnou sestru v Praze.

2 Již v roce 1958 se však ještě vývoj vrátil do konzervativních kolejí; R. STOBIECKI, *Historiografia*, s. 128–136 (někdy se mluví o neostalinismu).

3 Srovnej kritickou syntézu: Andrzej Leon SOWA, *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Kraków 2011, s. 17–129.

4 Údaje uvádím pro rámcové generační srovnání.

5 *Pierwsza konferencja metodologiczna historyków polskich*, tom 1, Warszawa 1953, s. 155–193, zde s. 157.

6 *Pierwsza* (1953), s. 212–213 (popírali lenní feudalismus v Polsku, to však není popření feudální formace).

7 *Pierwsza* (1953), s. 228–243.

8 Zdeněk BENEŠ – Bohumil JIROUŠEK – Antonín KOSTLÁN, *František Graus – člověk a historik*, Sborník z pracovního semináře 10. prosince 2002, Praha 2004.

9 *Historia Polski do roku 1764*, tom 1/1, red. Henryk Łowmiański, Warszawa 1955.

Jiří Macháček se v referátu *Marxisti, pseudomarxisti a neomarxisti v české archeologii* zabývá vztahy mezi archeologií a marxismem. Je ovšem otázkou, jak si marxismus představovat ve vztahu k vědním oborům. Marxistické dějinné sdělení z doby průmyslové revoluce (teorie formací) může konvenovat archeologii (jak Macháček uvádí, parafrází anglosaských autorů) pro svůj materialismus, evolucionismus, holismus, typologičnost, determinismus nadstavby a zápas o vlastnictví výrobních prostředků. To ovšem byly motivy, které jeho tvůrci čerpali z tehdejšího vědeckého rozvoje; „vědecký marxismus“ jako *historicismus* (historické proroctví) je však mrtev, napsal v roce 1945 Marxův obdivovatel i kritik Popper.¹⁰

Macháček trochu nešťastně rozděluje fáze vlivu marxismu podle jedinců, které označuje za naivní pseudomarxisty (1948–1968), konformní pseudomarxisty (1969–1989) a vedle toho uvádí i „izolovaný výskyt autentických metodologických marxistů“ (v období 1961–1989). Otázkou však je samotné „přihlašování se k marxismu“ (které bývalo např. běžnou úvodní či závěrečnou redakční formulkou). Cíleně marxistická byla poněkud mýtická práce Evžena Neustupného o proměnách společnosti v době eneolitu,¹¹ jiní ale pracovali s marxismem v rámci širšího diskurzu západní literatury.

Piotr Węcowski ve studii *Mezi vědou a politikou, mezi historií a archeologií. Řízení výzkumů o počátcích polského státu (1949–1953)* přibližuje mimořádné období polské archeologie a historiografie spojené s gigantickým projektem příprav polského milénia, do kterého se pod vedením KBPPP (*Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego*) zapojily desítky archeologů a historiků. Podle původního návrhu poznaňského Witolda Hensela se za tisícileté výročí měl pokládat rok 1963 (první zmínka o Měškovi); později byly státní oslavy koncipovány jako konkurenční k roku 1966, na kdy vyhlásila oslavy milénia Měškova pokřtění církev.¹² Podstatné bylo, že se v letech stalinismu rozvíjel patriotický projekt, který zaměstnával i osobnosti politicky vyloučené (editorka vojtěšských legend Jadwiga Karwasińska). V čele KBPPP stál bezpartijní A. Gieysztor, bývalý člen Armii Krajowej (jeho pozici kryli dva komunističtí spolupředsedové), editorskou sekci vedl Gerard Labuda. V roce 1950 již probíhal archeologický výzkum na dvaceti místech. V roce 1953 bylo KBPPP zrušeno, část jeho pracovníků přešla do nově založeného Institutu Historii Kultury Materialnej PAN.

Zvláštní roli v polských dějinách sehrávala šlechta. I v poválečné době měla vysoký podíl na počtu obyvatel, ostatně ještě nedávno byl prezidentem země historik z hraběcího rodu Komorowských. Jiný hrabě z rodu Russockých Stanisław (přítel Dušana Třeštíka) byl zase skvělým odborníkem na rané právní dějiny. Specifický je polský systém heraldických rodů a prokazování šlechtictví na místních soudech (*de facto* jde o akceptanci ze strany sousedních zemanů). Solidární skupiny založené na povědomí *společenství krve* mohly být podle starších názorů základem polské společnosti průběžně od „pravěkých“ dob. Andrzej Marzec v příspěvku o středověkých rytířských rodech jako předmětu dějepisné kritiky připomněl i *Rukopis zelenohorský* a instituci záduhy. Uvádí, že Władysław Semkowicz na počátku 20. století založil vzorové studium heraldických rodů, ale přecenil význam

10 Karl Raimund POPPER, *Otevřená společnost a její nepřítelé*, Praha 1994, I. s. 14, II. s. 180.

11 Evžen NEUSTUPNÝ, *K počátkům patriarchátu ve střední Evropě*, Praha 1967.

12 Konfrontační ráz milénia detailně B. Noszczak (ed.), *Pół wieku milenium*, Warszawa 2017.

agnátských vazeb pro společenskou realitu; jeho koncept sice korigovala již meziválečná historiografie (Kazimierz Tymieniecki, Oskar Halecki, Oswald Balzer), která však byla v padesátých letech diskvalifikována jako buržoazní. Marxistické studie se v 50. letech opířely o teorii formací (feudální řád zlikvidoval společnost rodovou, ta nemohla přežít). Podle tehdejší kritiky Jana Adamuse měly studie o šlechtě tendenci stávat se její ideologií. Na jeho odmítnutí odvěké *rodowości* navazovala studie Jana Baszkiewiczze o sjednocení Polska na přelomu 13. a 14. století. Ten hodnotil obnovu státu a *počátky* šlechty jako součást procesu kontroly nad produkcí. Marzec dodává, že tyto závěry i starší Semkowiczovu školu kritizoval od konce šedesátých let Janusz Bieniak. Toruňská škola pak pod jeho vedením prováděla revizi poznatků o šlechtických rodech na sérii konferencí, okrajově s českou účastí.¹³

Postojům ke šlechtě v české historiografii se věnoval Robert Novotný v příspěvku *Nepřátelé státu, nepřátelé lidu, nepřátelé revoluce. Šlechta v marxistické medievistice*. V 50. letech byl vytvořen dosti ponurý obraz šlechty, který nutně omezoval také dílčí bádání. Byl to odraz třídně angažovaného paradigmatu, ale jak autor načrtává, v těchto schématech se projevuje i starší, národovecký postoj k elitám. Možnosti sociologického (nehodnotícího) hlediska v českém prostředí nastínil Jan Slavík.¹⁴ V poněkud rozporuplném pohledu Františka Grause byla šlechta (tj. *feudální* třída) retardační vrstvou vůči *feudálnímu* státu. Tato koncepce se uplatňovala jako oficiální i za normalizace, ačkoli se sám Graus od ní odchýlil v šedesátých letech v konceptu tzv. „nekosmovského pojetí“ českých dějin.¹⁵ Vyvrcholení třídních bojů mělo přinést husitství, marxisté však stáli před problémem, jak vysvětlit, že ve všech jeho fázích sehrávali důležitou roli příslušníci panského či rytířského stavu. Obvyklým řešením bývalo poukazování na ekonomické zřetele (zchudnutí nižší šlechty). Novotný také připomíná studii Jindřicha Holečka (který vyšel ze semináře R. Nového) o projektu „marxistické nobilitologie“, který ovšem byl spíše marginální reakcí na zmrazené studium sociálních elit.

Božena Czwojdrak (*Postavení panovníka podle konceptu polské marxistické historiografie*) zaměřila pozornost na „kádrové reference“ o kráľích z 14. století. Vladislav Lokýtek tak obnovil polské království díky podpoře lidu a národa proti německému živlu (který posílil za vlády Václava II.). Hůře dopadl Lokýtkův syn: M. Małowist sice v Otwocku ještě oceňoval hospodářskou a zákonodárnou činnost Kazimíra Velikého, ale syntéza *Dějín*

13 Na prvních setkáních na křižáckém hradě Golub 1980 a 1983 se privátně účastnili Ivana Raková (Čornejová) a Vratislav Vaníček. Z konferencí vzešly sborníky *Genealogia – problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym*, Toruń 1982, 1987. Také v oficiální české literatuře (Dušan Třeštík, Josef Žemlička) se tehdy pochybovalo o silnější identitě a vlastnictví šlechtických rodů.

14 Jan SLAVÍK, *Vznik českého národa*: 1. Národ v době družinné, Praha 1946, 2. Národ a města, Praha 1948.

15 F. GRAUS, *Necrologium Bohemicum – Martyrologium Pragense a stopy nekosmovského pojetí českých dějin*, Československý časopis historický 15, 1967, s. 789–810; V. VANÍČEK, *Paradoxy marxistické medievistiky z pohledu současnosti (koncept státotvorné družiny raného středověku v české a německé historiografii)*, in: X. sjezd českých historiků, 14.–16. 9. 2011, svazek IV, Ostrava 2015, s. 13–39.

Polska z r. 1955 (red. Henryk Łowmiański) odsoudila jedinečnou roli (kteréhokoliv) vládce. Kazimír jen v zájmu velmožů z Krakovska zahájil expanzi do haličské Rusi, místo aby se snažil získat zpět Slezsko a Pomořansko. Tyto výtky byly uváděny i v případě Jagielly a Kazimíra Jagellonského. Piastovské Polsko bylo zkrátka pro komunistické Polsko přijatelnější, než Polsko jagellonské.

Vývoji názorů na hospodářský vývoj se věnoval Piotr Guzowski (*Rolníci, renta a peníze v marxistickém pojetí německé kolonizace*). Problémy se obvykle týkaly výkladu významu kolonizace na německém právu, které polští autoři nevnímali národnostně, ale jako proces hospodářské proměny zaváděním peněžní renty a komercializace výroby. Další otázkou byl přechod (části) ekonomiky k nevolnickému robotnímu systému výroby („systém *folwarczno-pańszczyźniany*“). Jako typově marxistickou studii Guzowski prezentuje práci Zdzisława Kaczmarczyka a Michała Sczanieckiego, která při charakteristice tří etap feudální renty (v úkonech, v naturáliích a peněžní) se odkazovala na V. I. Lenina. Podle názoru těchto autorů ale ani v důsledku průniku německého práva ve 12. – 15. století v Polsku nepřevládla peněžní renta (důvodem byla slabá role městského trhu) a neviděli ani spojenci mezi středověkými dvorci a panskými dvory v raném novověku. Guzowski pak uvádí autory do počátku šedesátých let, kteří s názory této práce nesouhlasili nebo ji fakticky opomíjeli (např. Józef Burszta, který psal o rozšiřování peněžní renty od 14./15. stol.). Rychlejší byl vývoj ve Slezsku (studie Karol Maleczyński, Roman Heck, Benedykt Zientara).

Typologii husitství a dílu Roberta Kalivody se věnuje studie Martina Nodla *Husitství jako raně buržoazní revoluce*. Kalivodovu knihu *Husitská ideologie* (1961) pokládá Nodl „za jednu z klíčových marxistických prací českého dějepisectví“. Kalivoda prosazoval názor, že husitství je třeba posuzovat jako raně buržoazní revoluci, a podobně hodnotil i německou selskou válku. Nodl připomíná, jak obdobné diskuze probíhaly v SSSR a NDR; přitom se v rámci marxistických idejí diskutovalo o tom, zda již ve výrobě dozrávaly buržoazní vztahy a docházelo ke krizi feudalismu, nebo zda lze hovořit spíše o *revolučním hnutí*. K tomuto pojetí se přiklonil Josef Macek, který však podle Kalivody nedocenil zákonitosti či varianty revolucí. Také Kalivoda byl ovlivněn sociologickými postřehy Jana Slavíka.¹⁶ Důležitou okolností byl pro Kalivodu podíl měst a likvidace feudální církve; to byly také argumenty, které vedly Ferdinanda Seibta k uznání husitství jako *stavovské revoluce*. Literatura se však od těchto obecnějších konceptů posléze odvrátila.

Příklad metodologické diskuze z tehdejšího SSSR přináší Jitka Komendová v textu *Marxismus a kulturní dějiny středověké Rusi. Koncept ruské protorenesance*. Pro představu o rámci sovětské historiografie autorka upozorňuje, že za ryzí aplikaci marxismu bývá dnes pokládáno dílo Michaila N. Pokrovského z dvacátých let. Od třicátých let převládá synkreze marxismu a tradiční starší literatury, která při svých výkladech preferovala ruský stát. Komendová přibližuje teorii o protorenesanci na Rusi ve 14. století, která se objevila jako aplikace zásady o jednotném historickém procesu lidstva; Nikolaj Konrad tehdy vymezil pro kulturní dějiny Číny epochu renesance (do 8. – 15. století) a již od čtyřicátých let 20. století rozvíjel Dmitrij Lichačov teorii o protorenesanci na Rusi ve 14. století,

16 J. SLAVÍK, *Husitská revoluce*, Praha 1934.

v „časech Andreje Rubleva“.

Lichačov argumentoval dobovým rozvojem národních kultur a obratem k vlastní velké minulosti (kult Kyjeva a knížete sv. Vladimíra v Moskvě, novgorodské malířství podle něj navazovalo na palaiologovskou renesanci). Tato protorenesance se sice nedostala dál, ale duchovní síly ruského národa byly obětovány pro vytvoření „centralizovaného státu se silnou mocí, silným vojskem...“, což bylo „v zájmu všeho obyvatelstva“. Komendová přibližuje věcně odmítnutí celé této koncepce Viktorem Lazarevem, které ale Lichačov nepřijal. Autorka pokládá přitom Konradův univerzální marxismus za humanističtější, než patrioticko-pravoslavnou linii ruské kulturologie, která dnes akcentuje ideu ruské kulturní nadřazenosti v Lichačovově díle.

Przemysław Wiszewski v článku *Jak se čeští husité stali aktuálním problémem v dějinách socialistického Polska? Ewa Maleczyńska a přítomnost husitů ve Slezsku* připomíná zakladatele polské medievistiky ve Vratislavi, Karola a Ewu Maleczyńské, kteří tam přišli po roce 1945 ze Lvova. Zatímco Karol, vydavatel kroniky Galla Anonyma, se příliš neangažoval, jeho manželka se prosazovala s tématem husitství. Autor dokládá, že husitství prezentovala ahistoricky jako lidové hnutí, v rámci údajného úsilí mas o navrácení Slezska Polsku. V pozdějších úvahách o marxistickém zařazení husitství a o jeho národních aspektech se Maleczyńska dostávala do rozporů s českými autory.¹⁷ Odmítala Mackovu tezi o krizi feudalismu a Kalivodovu o raně buržoasní revoluci. Po roce 1956 podle Wiszewského „husitství, po roce 1956 možná vnímané jako téma evokující vzpomínky na stalinské časy, upadlo do zapomnění...“.

Ideologickým souvislostem výkladů slezských dějin se věnoval David Radek v příspěvku *Mezi nacionalismem a marxismem. Slezská knížata pozdního středověku optikou poválečné historiografie*. Autor sleduje vytváření nového vědeckého střediska ve Vratislavi a zaměření prací K. Maleczyńského, E. Maleczyńské i jejich žáka R. Hecka. Dominujícím faktorem tu dlouho byl nacionalismus, od otwocké konference se uplatňovaly marxistické postoje; velkým tématem se stalo husitství, vykládané ale obvykle jako protiněmecké hnutí usilující o připojení Slezska k Polsku. V případech hodnocení slezských knížat je proto patrný značný odstup; vytýká se jim poněmčení, i když existovalo několik výjimek, obvykle zkresleně podaných (odpůrce Lucemburků Bolek II. Svídnický, „husitský“ Bolek V. Opolský, Jan IV. Opavsko-Ratibořský). Dnes, jak doplňuje autor, je již situace zcela odlišná.

Kniha o *Marxismu a medievistice* klade nad tematizování společných osudů této části historické vědy v Československu a Polsku v dramatických padesátých a šedesátých letech 20. století určitý otazník. Referáty naznačují spíše paralely, dílčí protiklady, a teprve postupné sbližování „středoevropské“ medievistiky.

Vratislav Vaníček

17 Hlavní práce E. MALECZYŃSKA, *Ruch husycki w Czechach i w Polsce*, Wrocław 1959.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Josef BENEŠ

*Německá příjmení u Čechů*Zrevidovala, upravila a rukopis připravila
k tisku Marie NOVÁKOVÁ.Praha, Agentura Pankrác 2020, 688 s.,
ISBN 978-80-86781-42-6.

Jazykovědec Josef Beneš (1902–1984), autor základních prací o českých jménech, patří mezi ústřední postavy české onomastiky a zvláště antroponomastiky. Tento bohemista s germanistickým vzdělanostním zázemím, inspirovaný osobními zkušenostmi z dvojjazyčné oblasti v jihozápadních Čechách, se po desetiletí věnoval shromažďování dokumentace o prolínání a střídání češtiny a němčiny v příjmeních, a při zkoumání dlouhodobého vývoje vytvořil základnu ke sledování vzájemného vlivu a soupeření těchto dvou jazyků v dějinách českých zemí. Téma už z povahy věci navozovalo politické souvislosti, a proto dosažené výsledky nemohly být za autorova života zveřejněny. Po prvním pracovním vydání na Univerzitě J. E. Purkyně v Ústí nad Labem (1998) vyšla nyní zásluhou Marie Novákové také definitivní knižní podoba Benešova díla. Monografie je rozdělena do deseti kapitol, jež postupně pojednávají o pronikání Němců a německých příjmení do českého prostředí, o vztahu českých a německých jmen, o hláskosloví a nářečních rysech, původu a tvorbě příjmení (z osobních jmen, toponym, apelativ a dalších zdrojů). Uza-

vírá ji až příliš stručné shrnutí a souhrn statistických údajů o frekvenci německých příjmení Čechů. Zhruba třetinu knihy tvoří rejstříky, systematicky zpracované M. Novákovou.

Historicky pojaté části výkladu o pozdním středověku a raném novověku jsou založeny na velkém množství dokladů o osobách německého původu, jejichž jména se vyskytla v pramenech narativních i diplomatických, a příležitostných sporech o používání němčiny, resp. obraně výlučného postavení češtiny ve vztahu k přistěhovalcům a obyvatelům příhraničních regionů. Pro 19. a 20. století již mohl autor využít statistických pramenů, ale i dokumentace o jazykové orientaci veřejně činných osobností a o diferenciaci v jejich rodinném zázemí. Značnou část údajů získal Beneš rozpisem faktografie z lokálně a regionálně historické literatury. Zobecňující soudy o národnostních poměrech zakládal na shrnutí jednotlivin, ne vždy plně kompatibilních, nebo je přebíral z odborných prací historiků.

Tím však vznikal pouze obecnější rámec, někdy korigovaný v polemice s názory historiků. Do něho autor začleňoval poznatky o výskytu německých příjmení, v čemž právě spočívá vlastní přínos monografie. Na rozdíl od historiků, kteří sdíleli představu o postupném jazykovém a kulturním počestování Němců (tj. nositelů německých příjmení) v českých zemích (J. Pekař, V. Klecanda aj.), zastával J. Beneš názor, že německá příjmení přinášeli zpravidla otcové, přicházející do českého prostředí zvenčí, zatímco usedlé matky byly nositelkami

českého jazyka a výchovy bez ohledu na to, že jejich děti dostaly německé příjmení. Filologickými argumenty opravuje Beneš rovněž představy historiků (F. Menčík, J. V. Šimák) o domnělých německých příjmeních, u nichž dokládá derivaci od slov slovanského původu.

Autor konstatuje značné rozdíly v soustavě německých příjmení Čechů v porovnání s českými příjmeními, ale také s německými příjmeními z jiných středoevropských zemí. Za specifický rys německých příjmení Čechů pokládá hojný výskyt příjmení odvozených z místních jmen a z nářečních výrazů. Objevují se v mnoha pravopisných variantách přizpůsobených české výslovnosti. Vysokou frekvenci příjmení odvozených od zaměstnání vysvětluje Beneš vyšší specializací německé řemeslné výroby v minulosti. Naproti tomu omezený výskyt příjmení vycházejících z geografických názvů je podle autorova názoru dán tím, že v pohusitské době přicházeli Němci pouze z blízkého sousedství a po Bílé hoře výhradně z katolických oblastí, což by vysvětlovalo malou přítomnost příjmení saského původu. Na podobě příjmení vzniklých v českých zemích se podepsala značná nářeční diferenciace, která způsobila, že byla do zachovaných pramenů zapisována ve fonetické, nikoli ve spisovné podobě. Výklad upozorňuje na pozoruhodné jevy prolínání dvou sousedních jazyků a na vlny posilování a slábnutí vlivu němčiny v českých zemích. Škoda jen, že se autor nepokusil tyto poznatky zevrubněji shrnout v širších kulturně historických souvislostech. Osudy samotné Benešovy knihy jsou střídavě do mozaiky rozporuplných dějin české vědy ve druhé polovině 20. století. Publikace měla totiž na sklonku šedesátých let vyjít v nakladatelství Academia, když se za ni v úloze recenzentů postavili vynikající

lingvisté Vladimír Šmilauer, Ivan Lutterer a Emil Skála. Proti nim i proti nakladatelství však na prahu „normalizace“ vystoupil tehdy mocný prorožimní historik Josef Kočí, který dílo odsoudil výrokem, že „odporuje marx-leninskému světovému názoru“ (s. 9). Také se zřetelem k této epizodě je správné, že M. Nováková nepřistoupila k aktualizaci Benešova díla ve smyslu současného antroponomastického bádání, ale po nezbytných úpravách – formálním zpřehlednění, detailní zřejstřikováním apod. – ponechala v hlavních rysech původní dokument o stavu českého sociolingvistického myšlení padesátých až sedmdesátých let. I v této podobě je to významný zdroj poučení o jedné stránce česko-německých vztahů v minulosti.

Jaroslav Pánek

Středověk

Anna MARCINIAK-KAJZER

Rzeczy ludzi średniowiecza. W domu

Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu

Łódzkiego 2021, 440 s.,

ISBN 978-83-8220-269-4.

Téma knihy Anny Marciniak-Kajzer, archeoložky působící na univerzitě w Łodzi, není nijak nové. Vychází z konceptu studia materiální kultury, formulovaného již na konci 19. století. Autorka nahlíží na problematiku hmotné kultury prizmatem archeologie, jejíž poznatky konfrontuje s ikonografickými a sociolingvistickými prameny stejně jako etnografickými doklady z 19. století. Většinu předmětů, spojených se středověkým životem v domě, pojímá deskriptivním způsobem. Do antropologicky pojatých interpretací se pouští jen výjimečně.

Věcné členění knihy je vcelku jednoduché: stěny a podlahy v domě, ohřev a osvětlení

domu, příprava jídla a jeho konzumace v domě, spánek, odpočinek a hygiena. Autorka se v tomto ohledu nechala výrazně inspirovat konceptem privátního/soukromého života, jak ho před více než třiceti lety formuloval kolektiv autorů vedených Philippem Ariès a Georgesem Duby v pětisvazkové práci *Histoire de la vie privée* (1985–1987). Problém přenositelnosti tohoto konceptu do polského prostředí 12.–16. století spočívá ve skutečnosti, že tu ve srovnání se západní Evropou postrádáme obsáhlý korpus ikonografických pramenů polské provenience. Na knize je to vidět na první pohled. Ikonografické příklady předmětů, o nichž autorka pojednává, totiž v knize v drtivé většině pocházejí z francouzských, německých, italských a anglických rukopisů či deskových a nástěnných maleb. A právě jim se následně věnuje v samotném textu. V případě předmětů dochovaných archeologicky pak autorka musí v mnoha případech konstatovat, že se v materiálu z polského území nevyskytují.

Druhý problém knihy tkví ve skutečnosti, že autorka téměř vůbec nepublikuje vyobrazení či rekonstrukce archeologických nálezů, o nichž kniha pojednává. Tento deficit autorka, jistě popravdě, vysvětluje tím, že se jí nepodařilo získat publikační práva z polských muzeí a galerií, resp. že poplatky za práva byly mnohdy tak vysoké, že je nebylo možné uhradit. Tímto konstatování se Marciniak-Kajzer dotýká zásadního problému moderní vědy. V případě její knihy je ale otázkou, zda vůbec lze pouhým slovním popisem a slovní interpretací, bez vyobrazení, vykreslit podobu středověké materiální kultury.

Třetí problém bychom mohli označit jako nejednotnou sociální stratifikaci popisovaných předmětů. Autorka si je samozřejmě vědoma skutečnosti, že mnohé z předmětů,

o nichž pojednává, jsou spíše luxusní povahy a že nebyly výsledkem masové produkce. U konkrétních předmětů to zdůrazňuje. Fakticky však knize dominují předměty z bohatšího měšťanského domu či aristokratického paláce. Je to vcelku logické, protože ze sociálně nižších světů se nám dochovalo mnohem méně předmětů. To ale není ovlivněno způsobem dochování, nýbrž jakýmsi předmětným minimalismem, spojeným s nižšími sociálními vrstvami. Autorka v této souvislosti trefně podotýká, že mnohé z předmětů nižších sociálních vrstev nevznikly jako produkt řemeslné výroby, ale že si je lidé vyráběli sami. Odlišit řemeslné a privátně vyrobené předměty je ale samozřejmě velmi těžké.

Z obecnějšího, antropologicky pojímaného hlediska si zaslouží pozornost autorčiny postřehy týkající se veřejnosti či privátnosti prostor, v nichž lidé bydleli, stejně jako předmětů, jež užívali. V případě jednopokojových domácností (zde ale autorka nebere zřetel na velmi hojnou existenci jednočlenných, často ženských domácností ve středověkých městech), jež převažovaly ve městech, je samozřejmě nemožné o privátnosti mluvit. Autorka jde ale ještě mnohem dál a razí tezi o absenci soukromí u většiny sociálních vrstev, vyjma patriciů a aristokracie.

Postřehy o neexistenci pojmenování jednotlivých místností, patrné z polského pramenitého materiálu, by bylo třeba konfrontovat s materiálem jazykově pokročilejším, například s doklady staročeskými. Autorka ale bohužel českou odbornou literaturu na téma domu a věcí v něm až na výjimky neužívá. To je bohužel dnes dosti častý trend: srovnávat polské prostředí se západním, bez zřetele na strukturálně bližší svět českého středověku. Autorka by celou řadu dokladů

ke svému tématu našla jak v desátém svazku Husitského Tábora z roku 1991, jenž obsahuje texty z třetího husitologického symposia „Dům předhusitského a husitského období“, tak ve studiích Rudolfa Krajíce, vycházejících z jedinečných archeologických výzkumů Sezimova Ústí, či Jana Klápště a dalších autorů interpretujících archeologický materiál nalezený během systematického průzkumu zaniklého Mostu. Stejně překvapivé je pro mne autorčino nereflektování prací o čáslavské dřevěné kolébce či o hračkách z českých archeologických nálezů, ačkoli se jedná o předměty evropsky jedinečné povahy.

S problematikou soukromí souvisí i autorčiny mnohdy nápadité postřehy ohledně spaní ve vlastní posteli, funkce oken a okenních záclon v chladnějších středoevropských podmínkách, teze o víceúčelovosti mnoha předmětů či dobové uvědomování si estetických hodnot věcí každodenního užitku apod. I v těchto ohledech by si ale kniha zasloužila větší důraz na ryze polský materiál, i když je mi samozřejmě jasné, že by byla obsahově chudší a čtenářsky méně přitažlivá.

Martin Nodl

Pavel DRNOVSKÝ

Hmotná kultura šlechtických sídel severovýchodních Čech. Každodennost ve středověku pohledem archeologie

(= Archeologické studie Univerzity Hradec Králové, sv. 3)

Červený Kostelec, Pavel Mervart 2018, 344 s., ISBN 978-80-7465-358-2.

Publikace se zaměřuje na téma, které se může jevit na první pohled již dostatečně známé. Každodennost našich předků totiž

sledovala řada badatelů na domácí i zahraniční půdě, a to platí jak pro středověk, tak zejména pro raný novověk. Nutno dodat, že se problematikou zabývali historici, archeologové i řada dalších oborů. Tím záměrně poukazujeme na to, že se jedná o téma výsostně mezioborové, nebo by tomu tak alespoň mělo být. Dané skutečnosti si je ostatně vědom i sám autor. V úvodu knihy píše, že problematika se jeví natolik obsáhlá, že nabízí pouze jeden z přístupů (s. 9).

Zvolený postup čtenáře zavádí do severovýchodních Čech, do nálezové situace na vybraných, dosud v této rovině neprozkoumaných sídel šlechty. Do zorného úhlu bádání se dostaly navíc nikoliv stavební, sídelní či fortifikační trendy těchto objektů, ale jejich vlastní vybavení, jinak řečeno užitkové a každodenní předměty. Soubory artefaktů pocházejí z lokalit Brada, Bradlec, Břečtejn, Červená Hora, Javorník, Kumburk, Pecka, Rottemberk a několika dalších. Publikace je rozdělena do devíti oddílů, přičemž se jedná jak o kapitoly, tak přílohy. Posuzované artefakty byly rozděleny do tří elementárních celků dle povahy předmětů: stolní a kuchyňská keramika, kamnářská keramika a kovové nálezy.

Po stručném úvodu (značeném jako první kapitola) autor krátce nastínil dosavadní výzkum v severních Čechách od konce 18. století do současnosti. Z uvedeného vyplývá četnost shromážděných souborů, nicméně také je zcela zřetelné jejich nedostatečné vyhodnocení, a to jak po stránce dílčích lokalit, tak z hlediska komparace. Ve třetí kapitole jsme podrobněji seznamováni s jednotlivými hradními sídly (viz výše, včetně několika menších objektů drobné šlechty, např. Semonice, Bolkov, Bradlo). Z hlediska zmíněných průzkumů vysvítá metodický postup zpracování jednotlivých souborů

v podání Pavla Drnovského. Spektrum výkladu vychází vždy od nejstarších dokladů v písemných pramenech ve sledované linii: vlastníci – držitelé – příbuzenské vazby – archeologické průzkumy – nálezové soubory. Klíčové ukázalo být předně identifikování a vyhodnocení těch souborů, které dosud zůstávaly v depozitářích ležet ladem, nebo se nacházely v soukromém vlastnictví amatérských hledačů (např. kovové předměty z Červené Hory). V souvislosti s tím autor poukázal na to, kde komplexní archeologický průzkum schází, nebo byly provedeny pouze částečné odkryvy, event. proběhl např. pouze povrchový průzkum. Ve čtvrté kapitole („Vyhodnocené soubory“) se dostáváme přímo k analýze jednotlivých nálezů, nejprve v celku Stolní a kuchyňská keramika. Pavel Drnovský upozorňuje na dosud využívané metodické přístupy při výzkumu v dílčích lokalitách ČR, včetně odlišných postupů vyhodnocování. Následně jsou představeny autorovy metodické kroky, aplikované na jednotlivé soubory jmenovaných lokalit východních Čech (nálezové okolnosti, morfologické a typologické hodnoty, technologie výpalů, příslušnost ke keramické třídě a výzdoba). Další podkapitola se věnuje kamnářské keramice. Nejprve je nastíněno vytápění domácností ve středověku, výklad pokračuje vývojem a výzdobou kachlových kamen až ke stavu a dochování ve sledovaných lokacích. Čtenář je tu seznámen s bohatou kolekcí až 17 keramických skupin kachlů, převážně na základě makroskopického pozorování. Z jednotlivých souborů lze vyzdvihnout celek z Kumburku, který, jak autor uvádí, přinesl pozoruhodnou představu o rozmanitosti a ikonografickém řešení kamnářské produkce druhé poloviny 15.–17. století (s. 111). Motivy výjevů (ry-

tířské, jezdecké, rostlinné, erbovní, portrétní, biblické ad.) představuje další podkapitola. Celek uzavírá detailní katalog motivů všech lokalit.

Následuje podkapitola s přehledem nálezových kovových předmětů ze soukromé kolekce ze sídel Červená Hora a Rottemberk. Drnovský opět upozornil na nejednotnost při posuzování těchto typů kovových artefaktů. Pozoruhodná kolekce z Červené Hory čítala 215 a z Rottemberku 151 předmětů (s. 150). Jednalo se např. o stavební kování a kovářské výrobky: hřebíky, závěsný zámek, klíč ad., dále řemeslnické a zemědělské nástroje (sekera, nebozez, kladivo, lopata/rýč, srp, nebo nálezově málo častý a interpretovaný zvonek o velikosti 60 mm ad.), výstroje pro koně a jezdce (podkova, udidlo, třmen ad.), militaria (meč, dýka, hroty šípů, sudlice ad.), a konečně součásti oděvu a osobní předměty (nože, přezky, spony, lžíce ad.).

Z hlediska interpretace popsaných nálezů vystupují do popředí militaria, a to zejména na násilím zaniklé Červené Hoře (s. 169). Další početné celky představují hlavně výstroje pro koně a jezdce, nebo nástroje pro hospodářství. V rámci analogie s nálezovými předměty z řady hradů či tvrzí z výzkumů jiných archeologů (např. Rokštejn, Vízmburk ad.) dospívá Drnovský k závěru, že zapadají do kontextu podobných hradních souborů (s. 187).

V páté kapitole se dostáváme k vyhodnocení avizované každodennosti. Čtenáře ale opět na počátku čeká úvod, co vlastně výzkum každodennosti znamená, jaká byla jeho historie, a konečně kteří domácí archeologové systematicky uplatňovali nebo uplatňují mezioborový přístup. Nechybí ani nástin terminologie, jinak řečeno výklad samotného pojmu. K meritu sdělení se tak autor dostává až poté, přičemž se pokouší zasadit

analyzované předměty do koloběhu každodenního života sledovaných hradů a tvrzí. Přestože se v řadě úsudků v zásadě opakuje, zaujmou například stručné úvahy k předmětům či výbavě pro uspokojení víry, nebo akcent na sociální různost obyvatel tvrzí, stejně jako jeho výklad volného času ve středověku. K dalším zajímavostem se řadí zvažování distribuce skla nebo kachlů na delší vzdálenost (s. 196–197).

V závěru práce Drnovský bilancuje celkový stav poznání hmotné kultury ve středověkých východních Čechách. Poukazuje na míru ne/zpracování nálezů například oproti materiálům z jižních Čech a jižní Moravy, na absenci analýz a srovnání s městskými lokacemi, stejně jako na rozkolísanost metodických přístupů. Apely, jež z těchto řádků cítíme, jednoznačně nastiňují možné cesty a rovněž i pro historiky nabízejí vhled do témat každodennosti z jiných perspektiv, tudíž nutnosti trvalé mezioborové spolupráce. Po závěrečných soupisech pramenů a literatury nelze pominout rozsáhlou obrazovou přílohu s nákresy hrnců, pánví, talířů, pohárů a dalších položek keramického celku, stejně jako nákresy a fotografie kamenných pozůstatků kachlů nebo kovových předmětů.

V rámci výtek k autorově jinak záslužné práci by stála za úvahu důslednější editace. Mám na mysli například pátou kapitolu, v níž se teprve dozvídáme o genezi dějin každodennosti z hlediska historiků i archeologů. Tento výklad by se měl nacházet v úvodu publikace, konkrétně v kapitole věnované přehledu dosavadního bádání a literatury, včetně přehledu metodik. To platí i pro jiné (pod)kapitoly, kde se tento diskurz opakuje. Přes uvedené zůstává ale práce Pavla Drnovského obohacujícím a podrobným dílem, které mohou jen dopo-

ručit všem zájemcům o všední dny středověku. Historikům zůstává bezpochyby výzvou při vyhodnocování, jak s dějinami každodennosti pokračovat, nebo (nejen) v domácích podmínkách motivovat mezioborovou spolupráci, či se třeba jen nechat inspirovat.

Dana Dvořáčková-Malá

Knut GÖRICH – Martin WIHODA
(Hrsg.) unter Mitarbeit von Richard
ENGEL – Stefan FRANKL
*Verwandschaft – Freundschaft –
Feindschaft. Politische Bindungen
zwischen dem Reich und Ostmitteleuropa
in der Zeit Friedrich Barbarossas*
Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2019, 350 s., ISBN 978-3-412-51207-2.

Svazek bezprostředně navazuje na sborník o Friedrichu I. v moderní historiografii (viz v tomto čísle). Jde totiž o výstup brněnského navazujícího sympozia, konaného v roce 2017, kde řadu referentů sympozia z roku 2015 doplňují další mediévisté, tentokrát zejména čeští. Krátká curricula autorů (a jedné autorky), s jakými jsme se užitečně setkali v předchozím svazku, tu bohužel nepřicházejí. Nehledě k úvodu jde o 12 autorů a příspěvků; pět z nich jsou Češi (včetně Anny Kernbach – Smékalové), čtyři Němci, dva Poláci a jeden Maďar, a tak už jejich jména a původ do značné míry naznačují, jakými tématy se asi budou zabývat. A to tím spíše, že ve stručném úvodu redaktoři naznačují tři základní dimenze souboru, i když už sám titlek knihy to podtrhuje. Hlavním tématem, od kterého se vše odvíjí, je ovšem říše, tedy římský král nebo císař. A geografická specifikace jednoznačně akcentuje český „stát“ v širším „římskokrálovském“ rámci a království polské, jež bylo

v hledáčku říše na této světové straně bezprostředně na pořadu. Ovšem byla tu i Východní marka, která byla v úzkém dotyku s královstvím uherským, a tak není divu, že muselo být reflektováno i ono. Stalo se tak prací Dániela Bagiho: *Die Arpaden und Barbarossa*.

Už titul Bagiho příspěvku podtrhuje hlavní tenor knihy, že totiž při všem důrazu na primárnost politiky je třeba přihlížet k faktu, že vládnoucí element latinské Evropy tvořila „rodina králů“, protkaná navzájem mnohdy až těžko sledovatelnými příbuzenskými vztahy. Ty „vystřelovaly“ i do církevní sféry a umocňovaly nejrůznější kontroverze a emoce. Ambicí otřesených referátů, které je nutno chápat jako partes pro toto, bylo demonstrovat tuto skutečnost na příkladech v rámci vybraného regionu.

Protože pak tyto vazby můžeme nejčastěji sledovat prostřednictvím dobových, nebo jinak blízkých kronikářů, není div, že jim musela být věnována zvýšená pozornost. To dokumentuje už první příspěvek (s. 15–52) Anny Kernbach, autorky monografie o našich dvou nejdůležitějších kronikářských pramenech pro dějiny 12. století, totiž Vincenciovi a Jarlochovi (2010). Zde Kernbach referuje o tom jak Vincencius chválí svého knížete (praví-li autorka při této příležitosti, že dle Wihody byla česká královská koruna nezávislá od struktury českého státu, je možno dodat, že stejný názor vyslovil před lety v jinak zbytečně pointované stati též Zdeněk Fiala). Vincencius svým způsobem chválí i Barbarossu, u polského Kadlubka který jej považuje za „rudého draka“(!), je tomu opačně. A právě jim věnoval svou stat Michal Tomaszek.

Jürgen Dendorfer klade v článku „*Vasallen und Lehen unter Friedrich Barbarossa: Politische Bindungen durch das Lehswesen?*“

nové otázky na staré problémy (klassische/s/ Lehnswesen als eine historiographische Fiktion). Libor Jan, *Die Lehnbeziehungen der böhmischen Herzöge zu Friedrich Barbarossa* ukazuje po dlouhém exposé o bitvě u Chlumce mezi Soběslavem I. a Lotharem III., že vedle teorie mají (skoro) vždy poslední slovo praxe, mocenské ambice a peníze. Lukáš Reitinger ve stati *Imperator posuit in caput eius coronam* záslužně zasazuje „vícefázový“ zisk Vladislavovy královské koruny Barbarossou do širších souvislostí a evropských analogií.

Další příspěvky zmiňme už jen bibliograficky, i když většina z nich má bohemikální obsah či aspoň významné konotace a stojí za to, aby jim byla věnována pozornost: Zbigniew Dalewski pojednal o polských vévodech a říši ve 12. století. Knut Görich věnuje opět po letech ve stati *Verwandte Gegner: Friedrich Barbarossa und Erzbischof Adalbert III. von Salzburg* pozornost zajímavému faktu, totiž zcela ojedinělému obsazení říšského arcibiskupského stolce Přemyslovcem, synem Vladislava II., Vojtěchem. (V literatuře, citované v příspěvku, ovšem postrádám 2. svazek I. dílu *Novotného Českých dějin*.) Martin Wihoda přispěl studií: *In zweierlei Diensten. Die Bischöfe von Prag zwischen Friedrich Barbarossa und den böhmischen Herzögen*. Eduard Mühle sledoval polský episkopát během tzv. alexandrinského schismatu (1159–1177).

Studie André Thieme, Wettiner, Přemyslen a Ludowinger. *Verwandschaft zwischen Freundschaft und Feindschaft* částečně, ale smyslně přesahuje časový horizont knihy, neboť sleduje manželské eskapády Přemysla I. s jejich politickými konsekvencemi a ovšem zejména s jim předcházejícími rodovými vazbami. František Kubů pojednal o svém oblíbeném tématu:

Die Stadt Eger und die staufische Ministerialität als Gegner im staufischen und nachstaufigen Egerland. Celkově se sborník vhodně doplňuje s předchozím svazkem a takřka lze říci, že by se hodilo „vzít do ruky (asi nerealizovatelný) třetí svazek“, který by pojednal o středoevropské (nepolitické) kultuře této doby v širokém slova smyslu.

Ivan Hlaváček

Knut GÖRICH –

Martin WIHODA (Hrsg.)

Friedrich Barbarossa in den Nationalgeschichten Deutschlands und Ostmitteleuropas (19.–20. Jh.)

Köln – Weimar – Wien, Böhlau 2017, 343 s., ISBN 978-3-412-50454-0.

Tato kniha by jistě před čtyřiceti lety nevznikla. Téma je aktuální, i když dnes už zdaleka nejde o tak velké politikum, kterým bylo ještě nedávno. A šlo o velmi ožehavé, byť středověké politikum, které ovšem bylo často na obou stranách zveličováno a zneužíváno. Z celého českého středověku – snad s odhlédnutím od tematiky husitství, která ale měla zcela jiný charakter – nejožehavější, ba neztídká velmi osobní. Ovšem nejen současné politické klima, ale zejména pokrok historického výzkumu zejména v oblasti právní a správní kultury tu ukazují cestu k lepšímu, plnějšímu chápání středověku a jeho myšlenkového světa a zbavují postupně dnešní pohled nacionalismu. Aby mi ale bylo rozuměno. Česká problematika je tu nutně jen jedním, i když důležitým segmentem, který stejně tak jako ty ostatní je třeba nahlížet z obou stran. A zejména nejde primárně o ponoření se do spleť historie 12. století, i když se i tu samozřejmě dozvíme leccos ze srovnávacích dějin vrcholné-

ho středověku. Jde o jeho reflexi v národních historiografiích 19. a 20. století v širokém mezinárodním kontextu.

Historický ústav Masarykovy brněnské univerzity uskutečnil v září 2015 mezinárodní sympozium o tématu jež je zároveň titulem referované knihy, která spatřila světlo světa v době výrazně kratší, než je zpoždění, s nímž se na ni reaguje zde. Včetně úvodního slova editorů jde o 13 příspěvků dvanácti autorů. Sedm z nich působí na německých univerzitách, tři na polských a dva jsou z Masarykovy univerzity. Pokud jde o jejich zaměření, poněkud překvapivě zní, řekne-li se, že s výjimkou dvou (Christoph Cornelißen a Jiří Němec) jsou ostatní profilovanými medievisty střední generace, každý s řadou obecně uznávaných knižních publikací.

Ale domyšleno do důsledků je to vlastně přirozené, protože v posledních dvou stoletích šlo v podání této problematiky vždy primárně o středověká východiska – jak pramenná, tak interpretační. Ta medievista snáze zasadí do nové doby, která se s nimi vypořádává, než by tomu mohlo být obráceně. Ovšem třeba konstatovat, že akcent předkládaného je jen částí daleko širšího problémového okruhu říšských dějin 12. století, stejně tak jako jejich historiografie je jen dílčí součástí dějin dějepisců. A to i když je v leccems neuralgického charakteru: především ve vztahu k interpretaci nacionálních dějin v návaznosti na středověku blízký vyšší ideový, politický či jinak strukturovaný celek, jímž byla římská říše.

To vše se snaží postihnout Christoph Cornelißen ve vstupní stati Zum Spannungsverhältnis von nationaler Geschichtsschreibung und europäischer Erinnerungskultur. Další dva příspěvky jsou věnovány Polsku. Bývalý ředitel Německého historického

ústavu ve Varšavě Eduard Mühle sleduje „krok za krokem“ vývoj německého pohledu na polské dějiny ve 12. století prismalem deseti vydání (počínaje rokem 1891) svým způsobem klasické německé příručky, tzv. Gebharda: Polen im 12. Jahrhundert. Wahrnehmungen deutschsprachiger Mediävisten des 19. und 20. Jahrhunderts. A konstatuje, že právě zkoumání tohoto století bylo svým způsobem „upozaděno“ proti nacionálně vyhraněnějším dobám předchozím i následným.

Andrzej Pleszczyński ve stati Die politische Öffentlichkeit im 19. und frühen 20. Jahrhundert gegenüber den preußischen Initiativen zur Verherrlichung Friedrichs I. Barbarossa sleduje polské veřejné mínění, tedy jeho reakce v žurnalistice všech tří segmentů tehdy neexistujícího státu na pruskou adoraci Barbarossy a překračuje i rok 1918 do období samostatnosti, konče před hitlevskou nenávistí.

Jiří Němec zkoumá v textu: Das Bild des Mittelalters in den tschechischen und deutschen Erinnerungskulturen Böhmens, Mährens und Schlesiens. Eine Stichprobe aus den österreichischen und tschechischen Lehrbüchern für Geschichte poměrně krátký časový segment od 2. poloviny 19. století po první československou republiku. Friedrich I. se na jedné straně v Němcově výkladu zřetelně ztrácí. Překvapivě tu postrádám základní česko-rakouskou vlivnou učebnici, která vyšla v řadě vydání, totiž dílo V. V. Tomka.

Další dva bohemikální příspěvky je třeba nalistovat až skoro závěrem knihy, stejně tak jako zbývající dva polské příspěvky. Rozsáhla stať Jürgena Dendorfera, Der König von Böhmen als Vasall des Reiches? Narrative der deutschsprachigen Forschung des 19. und 20. Jahrhunderts im Licht der Diskussion um das Lehnswesen (s. 229–284)

se ovšem netýká lenních vztahů v českém státě ale vztahu jeho panovníka k říši. Autor reflektuje i některé extrémní názory obou stran, podmíněné nejdříve nacistickou ideologií a pak bezprostřední německou katastrofou II. světové války, vyostřenou českou obranou.

Martin Wihoda pak ve stati Friedrich Barbarossa und die böhmische Staatlichkeit (s. 285–304) podává – vedle různých s názvem jen volně spojených exkurzů o Karlu IV. aj. – stručnou přehledku názorů obou stran, české i německé, a vytýká dnešní historiografii, že setrvává „pod dlouhým stínem Palackého“. Jen u některých i předních starších a mladších představitelů konstatuje jejich samostatná stanoviska. Kouzlem nechtěného při zdůrazňování rozdílu mezi udílením čelenky (circulus) a koruny (diadema) Barbarosou šotek způsobil přesmyčku, takže Vladislav II. byl „dekorován“ roku 1185 (správně 1158).

Dvě polonika přidávají Zbigniew Dalewski, Kaiser und Polen. Polnisch-deutsche Beziehungen in der polnischen Geschichtsschreibung des 19. Jahrhunderts, i když připomíná už polské humanisty 16. století Matěje z Miechowa a Martina Kromera, resp. Marcin Pauk, Auf dem Weg zur Scheidung? Schlesien und die Staufer in der polnischen Historiographie des 19. und 20. Jahrhunderts, končící až autory po II. světové válce (Zientara, Gawlas). Tři stati sledují další pro poznání Barbarosových východních aktivit významné rozměry Rudovousových vojenských a politických akcí. Ty už jen výčtem: Christoph Dartmann analyzuje reflexi Friedrichova vztahu k severoitalským komunám, Jochen Johrendt k papeži Alexandru III. (1159–1181) a Jan Keupp k říšským knížatům. To vše v rámci 19. století.

Ivan Hlaváček

Petr HRUBÝ

***Metalurgická produkční sféra
na Českomoravské vrchovině v závěru
přemyslovské éry***

(= Spisy Filozofické fakulty

Masarykovy univerzity Brno, 487)

Brno, Filozofická fakulta,

Masarykova univerzita 2019, 260 s.,

ISBN 978-80-210-9226-6.

Petr Hrubý předložil svoji výrazně přepracovanou habilitační práci, jež vychází z jeho mnohaletých výzkumů v prostoru Vysočiny. Kromě bohatých terénních zkušeností se tato výrazně interdisciplinární studie opírá o dokonalou znalost vhodně aplikovaných přírodovědných metod, geologii oblasti i historický kontext v celoevropském rámci. Kniha je velmi hutná, bohatě strukturovaná, s mnoha grafy a obrazovou dokumentací. Je rozdělena do sedmnácti kapitol, v jejichž rámci se autor pokouší o co nejkomplexnější uchopení horenských a metalurgických aktivit na Vysočině v období vrcholného středověku (primárně 13. století). Některé kapitoly tak svým rozsahem nepřekračují několik málo stran.

Prvních šest kapitol (osidlování Vysočiny; zlato a polymetalické rudy v oblasti; zdroje stříbra a barevných kovů v Evropě do 13. století; metalurgie a distribuce barevných kovů v přemyslovském státě a její periodizace; organizace produkce stříbra a mince v přemyslovském státě) nastiňuje základní rámce, ve kterých se pohybuje další výklad. Ukazuje průběh osidlování Vysočiny proti proudu vodních toků od počátku 12. století, a to zprvu primárně v režii církevních institucí.

Zatímco poříčím Jihlavy a horním Podyjím se probíjeli osadníci Třebíče, Louky či olomouckého biskupství, k nimž se přida-

li kolem roku 1200 želivští premonstráti a tišnovské cisterciáčky a po roce 1220 také šlechta; vstříc jim údolím Sázavy se značným odstupem od čtyřicátých let 13. století sekundovali osadníci, smlouení s Lichtenburky, ale také s méně významnými šlechtickými rody. Okolí Želivi, Pelhřimovsko a Humpolecko byly osidlovány v režii pražského biskupství a kláštera Želiv. Spolu s geologickou charakteristikou zkoumaného regionu a sumářem znalostí o rozvoji středověkého hornictví a metalurgie představují tyto úvodní kapitoly vhodný kontext pro další kapitoly.

Ty již rozvíjejí konkrétní autorova zjištění ohledně vývoje hornictví a metalurgie na Vysočině. Pozoruhodná je už sedmá kapitola „Zlato a železné rudy: předejra stříbrorudného hornictví?“, jež obsahuje stručné, avšak hutné analýzy jednotlivých „těžebních oblastí“. Jejich chronologie je kromě tradičních archeologických postupů postavena na hojném využití dendrochronologie a C14. Hrubý je toho názoru, že rýžovací aktivity stály primárně pod kontrolou vrchností. Upozorňuje na testování know-how na Jesenicku a ve Slezsku a vidí je jako užitečný předstupeň rozsáhlejších těžebních aktivit na Vysočině. Zároveň dokládá, že prospektorské aktivity zaměřené např. na zlato a železo nepřímou vyústily v těžbu dalších kovů. Cenné informace poskytuje následující kapitola „Obecné rysy hornických a hutnických areálů z přemyslovského období“, jež si všímá odlišného vnitřního uspořádání jednotlivých těžařských regionů. Ukazuje, že na Jihlavsku se město Jihlava stalo přirozeným, naprosto dominantním centrem, na Havlíčkobrodsku převážily menší lokality v okolí samotného Brodu, na Pelhřimovsku pak lze zachytit větší množství samostatných center vzdálených od Pelhřimova

a situovaných převážně na řečickém biskupském panství.

Autor dále upozorňuje na obtíže při rozeznávání reliktů horenské a rýžovnické činnosti a upozorňuje na klíčový význam celkového uspořádání prostoru oproti např. tvaru reliktů (s. 80–91). Podobně nejasné se jeví i stopy po primární úpravě rudy (s. 92–112). Nepřímo lze usuzovat na existenci rudných mlýnů, o něco zřetelnější svědectví nabízejí zbytky mlecích žernovů či dřevěných nádrží jako součást zařízení na gravitační separaci. Doklady úpravy rud a hutnictví sleduje Hrubý mozaikovitě v následujících dvou obsáhlejších kapitolách (s. 113–158). Ty m.j. nabízejí cenné dílčí vhledy do dobové hutnické technologie.

Fungováním hornických sídel se zabývají další dvě kapitoly, v nichž Hrubý upozorňuje zejména na jejich konjunkturální charakter a z toho vyplývající převažující charakter otevřených neopevněných sídel, jež se ve skutečná města proměnila jen výjimečně. Nejčastěji se v nich vyskytovaly zahloubené stavby, které však sloužily spíše jako dílny a sklady než jako obydlí. Nepřekvapuje, že tato sídla z více důvodů nebyla autarkní: koncentrace na samotnou těžební a hutní činnost, snaha nepodvázat svobodný status prací na závislé půdě, jež nad to nebyla dvakrát vhodná k pěstování obilí pro vysokou nadmořskou výšku i nevhodné klimatické podmínky z toho plynoucí.

V důsledku limitované pramenné základny jsou tyto informace bohužel založeny jen na rozboru pylových dat z omezeného segmentu lokalit. Cenný je také vhled do zoo-osteologie hornických sídlišť, jež se však může opřít jen o jediný rozsáhlejší (2 698 fragmentů) soubor ze Starých Hor u Jihlavy. Jen jedno procento souboru tvo-

ří kosti koní, více než třetinu představuje 862 fragmentů kostí jiných velkých kopytníků, z toho 57 % představují kosti tura (nejméně 28 kusů, z toho 23 dospělých; u tří krav stopy přetěžování v tahu). Další 32 % připadá na vepře (alespoň 19 jedinců, jen tři dospělí jedinci). Podstatně menší význam mají kozy/ovce (6 %) a kur (3 %). Zcela zanedbatelné jsou pak stopy lovné zvěře (0,3 %).

Soubor kostí svým charakterem vykazuje paralely s městským prostředím. Stopy chovu zvířat poskytují stopy pícnin získané díky palynologii (rozboru doložených pylů). Profil chovaných a konzumovaných zvířat zhruba odpovídá tomu, co známe z měst. Primárně se setkáváme s pracovními zvířaty, nechybí ale třeba i kusy určené na mléko. Celkově nálezy z hornických osad připomínají městské prostředí, avšak vykazují specifický charakter. Ten je dán tím, že se jednalo o prosperitní centra, jen málokdy se transformující v klasické město, nicméně s městským prostředím byla provázána prostřednictvím měšťanů blízkých měst, kteří působili jako zásobovatelé a organizátoři. Konečně se autor vyrovnává s dopadem hornické a metalurgické činnosti na krajinu. Za důležité považují zejména zjištění, že v případě Vysočiny horníci a hutníci mohli přicházet do již využívané krajiny. Knihu uzavírá bilance stavu výzkumu, která názorně upomíná na jeho lakuny.

Knihy Petra Hrubého je dílem velké erudice a výsledkem dlouholetého systematického zájmu. Autorova maximální ponořenost do tématu zřejmě způsobila, že v textu některé zdánlivě samozřejmosti nenacházíme. Citelně chybí seznam zkoumaných lokalit a jejich charakteristika, schází rovněž úvaha nad reprezentativností pojednávaného souboru. Seznam několika lokalit s jejich

nanejvýše stručnou charakteristikou je nedostatečnou náhradou (s. 67–79), zejména když není zcela jasné, zda je tento soupis úplný, respektive jakou roli zaujímají vybrané lokality v rámci zkoumaného regionu. Je možné, že se na úrovni odborníků v oboru montánní historie a archeologie jedná o banalitu, mimo úzký expertní okruh to však oslabuje sdělnost a přesvědčivost knihy. Podobně budí mnoho informací dojem nahodilosti. Jakkoli je jasné, že mnohé z uvedeného padá na vrub pramenné základně, čtenář je ponecháván v hluboké vodě bez vysvětlení. Tyto nedostatky značně oslabují možný dosah knihy, která je jinak nabytá závažnými informacemi.

David Kalhous

Bernd SCHNEIDMÜLLER (ed.)
*König Rudolf I. und der Aufstieg des
Hauses Habsburg im Mittelalter*

Darmstadt, Wissenschaftliche
Buchgesellschaft 2019, XIV+512 s.
s řadou vyobr., ISBN 978-3-534-27125-2.

Nevýznamný a nepříliš reprezentativní, ale starobylý hrad Habsburg ve švýcarském kantonu Aargau ani zdaleka nedává tušit, kam až to dotáhli jeho majitelé. I když Habsburkové už ve 13. století ještě před Rudolfem o sobě dávali vědět jako regionální síla, byl to teprve on, od roku 1273 jako římský král Rudolf I. (1218–1291), kdo vstoupil impozantně už ve více než zralém věku na celoříšské jeviště, které zejména proti Přemyslu II. postupně ovládl. Jeho významu odpovídá i vědecká literatura – říšská i česká. Tě už takřka 120 let dominuje mohutná, více než osmisetstránková biografie od Oswalda Redlicha (1903, reprint 1965), kterou autor doprovodil zpracováním Rudolfova reges-

táře v rámci Regest Imperii a vydáním edice příslušné formulářové sbírky (Die Wiener Briefsammlung).

Už titulek této knihy naznačuje, že jde o soubor statí spíše nesourodého charakteru, ale přesto mapujících aspoň základní středověké uzlové situace habsburských dějin. Rodu přes různá protivenství a porážky nakonec vždy přálo štěstí. Že se jeho strůjci ve dvou středověkých zlomových situacích stali českými králi, je svým způsobem možná ironií osudu. V nadsázce platí, že nechybělo mnoho, aby Přemysl II. v bitvě na Moravském poli nepodlehł (a stačilo opravdu málo, aby se tak stalo), a aby pak o necelého půldruhé století později byl k dispozici mužský potomek alespoň jednoho z Karlových synů; buď Václava IV., jeho bratra Zikmunda, a možná i Jana Zhořeleckého. Nestalo se tak. Naopak Habsburkové zvládli srovnat se jak s porážkou svého pretendenta Friedricha Sličného, tak s neúspěchem v soupeření o říšský trůn koncem 14. století (které barvitě vylíčil v roce 1960 Alois Gerlich), majíce ovšem nadto z roku 1363 v rukou významnou dědickou smlouvu s Lucemburky, tedy Karlem IV., jenž vystupoval a zavazoval i svého dvouletého syna Václava.

Ale obraťme pozornost k tomu, co nám nabízí celkem 19 povětšinou analytických studií, které jsou členěny do pěti okruhů. Předchází jim předmluva představených nadace císařského dómu ve Špýru, který je místem posledního odpočinku nejen samotného Rudolfa, ale i řady jeho předchůdců a následovníků. Navazují pak dva úvodní příspěvky redaktorovy. První vytyčuje základní ideu knihy, kterou vidí ve třech podstatných problémových okruzích, i když kniha sama se člení do pěti. Stručně řečeno: nejdříve jde o samotného Rudolfa I. jako osobnost

a politika. Druhá část se zabývá špýrským dómem a městem Špýrem. A posléze třetí sleduje vzestup Habsburků od Rudolfa I. až po svět objímající vládu Maxmiliána I. (1486–1519) a Karla V. († 1558), ovšem nahlíženou evropocentrickými očima.

Druhý Schneidmüllerův příspěvek (s. 9–42), na němž je vidět, že byl prvotně určen pro veřejnou přednášku u příležitosti 800 let od Rudolfova narození, začíná citací kolmarské kroniky, která ojedinělým způsobem podává popis Rudolfovy tělesné schránky a neheroizujícím způsobem se pak vyrovnává s jeho vzhledem. Následně Schneidmüller provází Rudolfa životem s akcentací historie, anekdot, nadávek či chvalořečí, jimž jej středověk v hojně míře častoval, až ke konstatování o jeho bezpříkladné mírumilovnosti, o čemž lze mít z hlediska jistého odstupu dost pochybností. Rudolfův vztah k Václavu II. a navázání rodinných vazeb s Přemyslovci ovšem patřily ke středověké vše pokrývající pragmatičnosti.

Schneidmüller návazně provádí v hutné zkratce oprávněnou kritiku středověkého kronikářství a nemohl neskončit u Grillparzera, a v jeho dramatu u monologu Ottokara z Hornecku (= Otacher ouz der Geul). Snad jen jedna diplomatická poznámka se týká hodnocení konsensu významných osob v Rudolfových listinách. Není to podle mého domnění důsledek jeho mimořádné touhy či snahy zapojit tuto vrstvu do děje dotazem na její mínění, ale běžnou formulí, která v privilegiích prochází staletími. K ostatním rozpravám už jen telegraficky.

První je věnována obnově královské moci v říši po řadě let trvajícím interregnu. Druhým tématem jsou teritoria vlády a vzestup Habsburků k dynastii evropského rozměru především ve 14. a prvních desetiletích následného věku. Další dva příspěvky se

zabývají Špýrem. Z nich první se zaměřuje na dóm s jeho sochařskou výzdobu a také na jeho funkci jako exkluzivního pohřebiště. Druhý obecněji na Špýr jako město a na tamní církev ve vztahu k říši. Posléze pak pátý přináší pět vhlédů do různých speciálních otázek habsburského růstu k světovému významu. Upozornit mohu jen na některé, které by českého čtenáře mohly zejména zajímat.

V stručném úvodním textu (s. 43–56) Martin Kaufhold upozorňuje na někdy přehlížené aspekty Rudolfova panování a na jeho chování, kdy jako „parvenu“ měl obzvlášť obtížnou pozici. Martina Stercken sleduje počátky vzestupu rodu. Andreasi Büttnerovi pak jde o osudy říšských klenotů za prvních tří habsburských králů. Druhý oddíl uvozuje Christina Lutter statí o zakotvení Habsburků v Rakousku od Rudolfova udělení v léno jeho synům r. 1282 až do 15. století. Dieter Speck skicuje paralelní děje v rakouských „předních“ zemích včetně vztahu k Spříšeženstvu.

Julia Hörmann-Thurn und Taxis sleduje snad nejvýznamnější instrument habsburské politiky, totiž jejich sňatkovou politiku ve 13. a 14. století, v níž Lucemburkové hráli významnou roli a upozorňuje i na aspekty vymykající se úzu doby (mesaliance, význam papežských dispensů). V přehledné tabulce pak sestavuje v úvahu připadající jedince i s nerealizovanými spojeními (s. 157–186). Christian Lackner s bohatým bibliografickým aparátem představuje vídeňskou Rudolfinu, i když v život vešla vlastně až jako Albertina (s. 187–201). K tomu, že by to byl Rudolfův „ureigenstes Projekt“, jak uvádí Lackner s tím, že o tom nikdo nepochybuje, bych jen dodal, že tu pražská fundace jeho tchána rozhodně nebyla bez inspirativního významu.

Pokud pak jde o výše zmíněná spirensia dvou dalších okruhů, stačí konstatovat, že jde o analýzu Rudolfova předpokládaného náhrobního obrazu Matthiasem Mullerem na jedné a Gabrielou Köster analyzovaný nedokončený císařský memoriál Maximiliána na druhé straně. Manuel Kamenzin sleduje pohřební obřady po skonu Rudolfa I. se zázlehy do novověku. Gerhard Fouquet rekonstruuje postavení špýrského kostela (tedy dómského kléru) v Rudolfově době, Kurt Andermann si všímá vztahu Rudolfa a města Špýr a Benjamin Müsegades dómského patrocina. Alexandru Schubertovi jde o habsburskou minulost jako objekt veřejné prezentace.

Poslední okruh uvádí Martin Kintzinger statí o habsburském císařství v pozdním středověku a o tom, jak z „okrajového království“ se dospělo k císařství přesto, že nebylo moderováno z centra. Julia Burkhardt sleduje středovýchodní Evropu od smrti Ladislava Pohrobka v jejích kontroverzních vztazích (s. 393–410).¹ Klaus Oschema se obrací k habsburské expanzi na západ v letech 1477–1519. Claudia Mártl stopuje vztah Habsburků k osmanské říši do roku 1519. Sborník uzavírá Heinz-Dietrich Heilmann: Plus ultra? Von Kaiser Friedrich zu König Rudolf I. von Habsburg, Habsburgs Aufbrüche in die Welt, das Scheitern imperialer Weltherrschaft Kaiser Karls V. und

die Zeichen dynastischer Erinnerungsbehaftung bis zu Kaiser Franz Joseph I. von Österreich am erneuerten Dom zu Speyer (s. 459–485).

Knihu uzavírá zjednodušený rozrod Habsburků ve středověku, stručné biogramy autorů, soupis početných černobílých vyobrazení a jmenný rejstřík. I když jednotlivé příspěvky mají bohatý poznámkový aparát, cílený soupis speciální literatury by nepochybně nebyl na škodu. Jistě lze litovat s Martinem Wihodou, že se české produkci nevěnovala dostatečná pozornost, ale o jeho domněnce, že německá historická bohemistika se nachází na prahu klinické smrti, lze dost důvodně pochybovat.² Ostatně stačí upozornit na „Barbarossovské“ sborníky, jejichž je Wihoda spoluvydavatel.

Ivan Hlaváček

František ŠMAHEL

***Tábor, I. Od počátku osídlení
do roku 1452***

Praha 2020, Nakladatelství Lidové noviny, 550 s., ISBN 978-80-7422-741-7.

Od prvního vydání Dějin Tábora uplynulo více než třicet let. K sazbě byl rukopis podle tirage odevzdán 27. ledna 1988. První svazek knihy vyšel nákladem 4150 kusů, což byl náklad na tehdejší poměry relativně nízký. Druhý svazek šel na sazbu po roce a měsíci 28. února 1989. Náklad byl překvapivě zvýšen na 4400. Čtenářsky příhodná byla jistě skutečnost, že druhý svazek byl paginován průběžně (začínal stranou 335 a končil stranou 696). Relativně bohatý obrazový doprovod se zaměřil především na hmotnou kulturu. Nové, jednosvazkové vydání nazvané

1 Snad tu lze upozornit na ji uváděnou, ale v bibliografické bázi HÚ AV nepodchytenou, poměrně rozsáhlou statí Magdy Schusterové o mírovém projektu Jiřího z Poděbrad: Magda SCHUSTEROVÁ, *Der Friedensvertrag Georgs von Podiebrad von 1464 vor dem Hintergrund der spätmittelalterlichen Vertragspraxis*, Osnabrücker Schriften zur Rechtsgeschichte, Bd. 17, Göttingen – Osnabrück 2016.

2 Časopis Matice moravské 138, 2019, s. 417.

„Tábor, I. Od počátku osídlení do roku 1452“ po formální stránce odráží změny, jež nastaly v českém knižním trhu. Kniha byla zařazena do ediční řady Nakladatelství Lidové noviny „Dějiny českých měst“, přičemž se předpokládá, že po něm budou následovat další dva svazky (na konci osmdesátých let minulého století se to také předpokládalo, avšak k sepsání raně novověkých a moderních dějin města nedošlo). Obrazový doprovod se částečně změnil, přibýly i barevné obrázky.

V letech 1988–1989 získaly Dějiny Tábora z formálního hlediska dosti nezvyklou podobu. Ve stručném historiografickém úvodu (v nynějším vydání byl doplněn a přesunut společně se soupisem literatury a pramenů na konec knihy) vzdal František Šmahel, tehdy odborný pracovník Muzea husitského revolučního hnutí v Táboře, dnes světově respektovaný medievista, hold svým předchůdcům, kteří se zasloužili o poznání dějin husitského Tábora i husitské revoluce. Následoval soupis vydaných pramenů a literatury. Ten byl nutný k tomu, aby se čtenáři mohli snadno orientovat v hutném poznámkovém aparátu. Šmahel zvolil na tehdejší poměry neobvyklý úzus citování jen příjmením autora či editora, rokem vydání práce a paginací. Jedině tímto způsobem mohl do poznámkového aparátu skrýt vše podstatné a vytvořit si podklad pro připravovanou čtyřsvazkovou Husitskou revoluci.

Z hlediska poznámkového aparátu mají Dějiny Tábora a Husitská revoluce jedno společné. Šmahel v nich předložil koncept permanentní diskuse s dosavadní odbornou literaturou prostřednictvím krátkých glos, vysvětlení či polemik. Důraz přitom kladl na genezi dané interpretace, přičemž pečlivě rozlišoval, kdo s danou interpre-

tací přišel, kdo s konkrétním pramenem pracoval poprvé a kdo ke staršímu bádání něco podstatně nového přinesl. Nešlo tedy o vyčerpávající citování veškeré literatury, jak se dnes často děje, z níž mnohé kusy nic neobjevují a pouze jako kovářičci po kovářích opakují. Šmahel neviděl důvod k odkazování na syntézy, jež jsou pro jednotliviny zcela bezvýznamné, ale naopak kladl důraz na analytické studie, v nichž jsou skryty skutečné objevy.

Rozdíly mezi vydáním v letech 1988–1989 a v roce 2020 jsou jen velmi malé. Oproti prvnímu vydání autor zredukoval úvodní kapitolu „Osídlení a hmotná kultura na Táborsku od příchodu Slovanů do počátků husitství“, kterou na konci 80. let napsal společně s tábořskými archeology, a nově ji včlenil do kapitoly „Předhusitské Táborsko, jeho osídlení, mocenské, církevní a sociální poměry“ (s. 13–94). Nové archeologické nálezy a poznatky pak na konci nových dějin Tábora reflektovali Miloš Drda, František Janda a Jiří Bumerl (s. 303–332). Názvy jednotlivých kapitol a podkapitol zůstaly ve vydáních dějin Tábora z let 1988–1989 a 2020 víceméně stejné, někdy s drobnými formálními změnami.

Rovněž text jednotlivých kapitol, napsaný koncem osmdesátých let, se v novém vydání výrazně nezměnil. Autor tedy do textu zasahoval jen minimálně, neměnil smysl ani plynulost výkladu. Pouze tu a tam ho obohatil o nové poznatky. Největších změn doznal poznámkový aparát. Šmahel zachoval původní citační úzus, jednotlivé poznámky však důsledně doplnil o novou literaturu, veden stejným principem jako u původního vydání. Aparát tedy rozšiřoval pouze v případech, kdy skutečně došlo k posunu ve stávajícím poznání. Díky tomu se tak z jeho dějin Tábora nevytratilo to podstatné:

povědomí, kdy autor vede dialog s Josefem Mackem, kdy s F. M. Bartošem či kdy navazuje na Rudolfa Urbánka, resp. kdy vůči nim i všem ostatním posouvá dosavadní znalosti a mění úhly pohledu. Stejně tak v knize zůstal zachován příběh, který lze jinak u dějin měst jen obtížně konstruovat a především vyprávět.

V souvislosti s jen drobnými změnami oproti vydání v letech 1988–1989 se naskytá otázka, zda není poněkud zpozdilé vydávat po třiceti letech téměř identické znění Dějin Tábora. Vždyť přece knihy zastarávají a výzkum husitské revoluce měl za tři dekády podle obecně rozšířeného laického mínění, živěného reklamními kampaněmi, jež z nových knih bombasticky činí práce téměř planetárního formátu, podstatně pokročit. Skutečnost je ale mnohem prozaičtější a tkví v podobě Dějin Tábora konce osmdesátých let. František Šmahel k jejich sepsání původně nesměřoval. Když se po mnohaletém řízení pražských tramvají stal pracovníkem Muzea husitského revolučního hnutí v Táboře, bylo jeho cílem zrevidovat existující prameny a stávající bádání.

Záhy se však ukázalo, že ona revize povede k moderně pojatému studiu městských dějin, nahlížených prizmatem dějin politických i sociálních. V této souvislosti si je třeba uvědomit, že výzkum dějin středověku, u nás tak intenzivní v 60. letech, v letech normalizace stagnoval: chyběli badatelé, chyběla témata a především byl přerušen kontakt s moderním západním (ale i moderním polským) bádáním o městských dějinách. V tomto historiografickém vakuu začal František Šmahel zkoumat tábořské prameny očima demografie, sociotopografie, sociální mobility a reprezentace.

V osmdesátých letech publikoval několik zásadních studií, jež vycházely z reflexe

moderního bádání a v mnoha aspektech novým způsobem interpretovaly sociální a politické aspekty dějin tábořské republiky. Mnoho prostoru Šmahel věnoval společenské situaci před založením Tábora, stejně jako změnám, k nimž ve městě a regionu, který Tábor politicky ovládal, došlo v důsledku husitské revoluce mezi rokem 1420 a zánikem politické samostatnosti města v roce 1452. Stranou pozornosti nezůstaly ani vesnice v okolí Tábora, jež tvořily součást jeho hospodářského zázemí, stejně jako politická moc městských svazů a šlechtických spojenců Tábora. A právě tyto analytické studie, publikované především na stránkách Husitského Tábora, časopisu, který Šmahel vydával společně s Jiřím Kořalkou, se staly základem moderně pojatých Dějin Tábora. Ty v městském bádání sedmdesátých a osmdesátých let 20. století neměly obdobu a dodnes představují vrchol synteticky pojímaných urbánních dějin v České republice. Dnes k podobnému vrcholu tendují některé svazky prozatím nedokončených Dějin Brna, aniž by však plně vyčerpaly všechny dostupné prameny, jako je tomu v případě dějin Tábora. I v tom tkví jedinečnost Šmahelova díla, stejně jako v inovativnosti, již na konci osmdesátých let významným způsobem obohatil bádání o dějinách měst.

Martin Nodl

Martin MUSÍLEK

Hertvíkové z Rušinova. Východočeská šlechta ve víru husitských bouří

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2021, 808 s., ISBN 978-80-7422-763-9.

V poslední době se česká mediévistika začíná více věnovat problematice nižší šlechty, tématu až na výjimky dosud

poměrně opomíjenému. Největší pozornost se logicky zaměřuje hlavně na jednotlivé husitské a pohusitské hejtmany. Jedná se často o výrazné a známé osobnosti, navíc z doby, kdy už se pramenná základna o něco rozšiřuje. Jedním z takových hejtmánů a příslušníků tzv. válečnické aristokracie (dodejme, že sám autor však tento terminus technicus oprávněně podrobuje jisté kritice) byl i Jan Hertvík z Rušinova. Janova osobnost tedy není v historiografii zcela neznámá, ostatně už v roce 1877 se mu na stránkách Časopisu Matice moravské stručně věnoval Bohuslav Rieger. Martin Musílek přináší zcela nové, moderní zpracování životních osudů Jana a jeho rodu.

Přestože kniha nese širší název Hertvíkové z Rušinova, hlavní pozornost je věnována nejvýraznějšímu představiteli rodu. O jeho ostatních příslušnících se nám mnoho zmínek nedochovalo. Janovi předkové patřili mezi drobnou šlechtu a ani jeho potomkům už se Janovo postavení nepodařilo udržet. Kniha však nezůstává pouze u tohoto rodu. Autor si v úvodu stanovuje ambiciózní cíl: na příkladu Jana Hertvíka z Rušinova vytvořit kolektivní biografii těchto tzv. válečnických aristokratů. Cílem práce tedy není pouze zaměření na vlastní osobnost Jana Hertvíka, ale i širší interpretace jeho životních osudů.

Druhá kapitola přináší vedle zhodnocení pramenů a literatury i podkapitolku, věnovanou některým terminologickým problémům. To v pracích tohoto typu není standardem. Jedná se o velmi užitečnou pomůcku, neboť právě neujasněnost pojmů bývá mnohdy příčinou různých významových posunů či nepochopení, obzvlášť v případě velice problematické šlechtické titulatury. Vlastní práce je rozdělena na dva díly, první se zaměřuje především na osobnost sa-

motného Jana Hertvíka z Rušinova a na jeho příbuzné, druhá se věnuje obecnějším strukturálním otázkám. V prvních kapitolách autor rozkrývá sociální síť Janových předků, píšících se původně po Ostružně, které pojily především úzké vazby na sousední vilémovský klášter. S použitím analogií autor uvažuje i o možném měšťanském původu rodu. Přestože se z tohoto období nedochovalo příliš pramenů, autor na základě obecnějších úvah a analogií rekonstruuje možnou pozici vladýků z Ostružna v lokálních událostech, především v tamějších konfliktech.

Další kapitoly už se věnují samotnému působení Jana a jeho staršího bratra Hertvíka v husitských válkách. Opět ale nezůstává u pouhého vrstvení pramenných zmínek, ale autor hledá motivy, proč se oba bratři aktivně zapojili do válečného dění právě na reformní straně. Následně se věnuje vzestupu samotného Jana po Hertvíkově smrti v čele orebských vojsk v roce 1425. Z vojenských událostí, kterých se Jan účastnil či účastnit mohl, lze vyzdvihnout především rozsáhlou a vyčerpávající analýzu obléhání Lichtenburka, která kombinuje písemné zmínky s výpovědí archeologických průzkumů. Dále se autor věnuje jeho postupnému přechodu k „husitskému středu“ Hynka Ptáčka z Pirkštejna, který byl zároveň Janovým blízkým přítelem, a konečně i jeho mocenské a společenské pozici jako čáslavského hejtmána až do smrti v roce 1455.

Krátké kapitoly jsou věnovány ještě Janovým potomkům, kteří však o rozsáhlé dědictví po Janovi rychle přišli, a dále jeho vzdálenějším příbuzným a ženám. Zde je třeba ocenit především podrobný rozbor vazeb těchto chudnoucích vladýků k městskému prostředí. Dodejme, že i v případě žen se autor pokouší o nějaké komplexnější

zhodnocení jejich postavení ve společnosti, alespoň v té míře, jak mu to umožňuje (ne)zpracovanost této problematiky. První díl knihy uzavírá rozbor Janova majetku. Po krátkém zhodnocení obecných ekonomických tendencí následuje soupis a popis Janových hradů, tvrzí, měst a zabraných majetků vilémovského kláštera. Nechybí ani příslušné obrázky a přehledná mapa. Na příkladu Heřmanova Městce autor krátce nahlíží i na chod vnitřní správy jeho domény. Druhý díl otevírá podrobný náhled do sociálních sítí pozdně středověké šlechty, klientely a vojenských družin, odhadu jejich rozsahu, charakteru atd. Součástí je i několik medailonů Janových klientů. Velice cenná je kapitola o válečné ekonomice. Následují kapitoly o sněmovnictví, finančních aspektech, šlechtické mentalitě a rodových pečetích. Z těch je třeba vyzdvihnout především kapitolu o šlechtické mentalitě, která je i vynikající a vyčerpávající charakteristikou Janovy osobnosti. Jedná se vlastně o shrnutí Janových politických, vojenských, hospodářských predispozic, jeho konfesionálního přesvědčení a některých dalších aspektů jeho osobnosti, včetně porovnání s některými dalšími typickými představiteli tzv. válečnické aristokracie.

Svůj cíl – vytvoření kolektivní biografie válečnické aristokracie – Martin Musílek jednoznačně splnil. Nejedná se o pouhé vytvoření základních kontur životního příběhu jednoho šlechtice, autor jde mnohem hlouběji. Informace rozsáhle interpretuje, domýšlí, hledá analogie a vše zasazuje do širšího kontextu, aniž by se však z textu vytratila Janova osoba. Výsledkem je tak mnohem plastičtější a barvitější obraz jeho života, než který by bylo možné vytvořit pouze na základě omezených pramenů vztahujících se k němu přímo. Mnohdy samozřejmě za

cenu pouhých hypotéz, nicméně toho si je autor vždy vědom. Mnohé informace jsou šíře aplikovatelné.

Knihy je spíše biografií Jana Hertvíka z Rušínova, s přihlédnutím k osudům jeho příbuzných, než podrobným líčením životních osudů jednoho příslušníka rodu za druhým. To je ale dle mého soudu její předností. Tvoří tak mnohem sevřenější celek a je v důsledku mnohem čtivější; umožňuje též věnovat větší prostor obecnějším problémům: v souvislosti s tzv. válečnickou aristokracií a nižší šlechtou obecně či s orebskou šlechtou a východočeským regionem během husitských válek. Práce Martina Musílky je velice kvalitním dílem, které plně ob stojí před nároky moderní historické vědy.

Martin Juříčka

Alexandra KAAR

Wirtschaft, Krieg und Seelenheil. Papst Martin V., Kaiser Sigismund und das Handelsverbot gegen die Hussiten in Böhmen

(= Regesta Imperii. Beihefte: Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters, Bd. 46)

Wien – Köln – Weimar 2020, Böhlau Verlag, 388 s., ISBN 978-3-205-20940-9.

Monografie Alexandry Kaar, věnovaná problematice zákazu obchodu s husitskými Čechami v letech 1420–1436, vychází z dizertační práce, obhájené na vídeňské univerzitě v roce 2017. Autorka se zde systematickým způsobem pokouší zpracovat problematiku, již nejen česká historiografie v posledních desetiletích věnovala nemalou pozornost. Oproti dřívějšímu důrazu na normativní prameny, jež ze své podstaty odrážejí rovinu církevních i světských představ, jejichž cílem bylo v duchu kanonického práva

zamezit obchodu s heretiky, ukázali především František Šmahel, Jaroslav Čechura a Miloslav Polívka, že v rovině každodenní praxe nebyla striktní nařízení dodržována. Válečná ekonomika v katolických i husitských oblastech hledala a vskutku i nalézala cesty, jak se s nařízeními vyrovnávat. Budiž autorce ke cti, že dosavadní české bádání reflektuje dosti výstižně, přičemž kriticky se staví k těm autorům, kteří bez pramenných dokladů předkládali tezi o výrazných ekonomických dopadech zákazu obchodu na celou husitskou společnost.

Spektrum pramenů, jež je možné využít ke studiu omezování obchodu v českých zemích v letech 1420–1436, je omezené. Kaar si je toho velmi dobře vědoma, stejně jako si připouští limity nových zpracování. Doposud známé prameny se autorka snažila rozšířit o zdroje nové, opět povětšinou normativní povahy. To se jí v jednotlivostech podařilo. Ve svém výzkumu se ale zároveň zaměřila i na korespondenci městských kancelářů, jež se zasazovaly za obchodní zájmy svých měšťanů a jež reagovaly na panovníká nařízení, zakazující obchod s heretiky. I zde se jí zdařilo doplnit jak nová svědectví norimberské korespondence, tak zprávy a relace z jiných měst, jež barvitě ukazují, jak intenzivní obchod i přes zákazy probíhal, a to jak obchod černý, tak víceméně tolerovaný městskými radami.

Ostatně všeobecné zákazy – jak autorka postřehla – někdy byly v rozporu s místními privilegii. Zásadní problém ale samozřejmě spočíval ve skutečnosti, že Čechy nebyly v době husitské revoluce nábožensky koherentní zemí a že zde vedle sebe žili utrakvisté i katolíci, na něž se zákazy obchodu de facto nevztahovaly a s nimiž obchod nikdy být přerušen nemusel. Především účty katolické karlštejnské posádky z dvacátých let

15. století, již několikrát z nejrůznějších aspektů analyzované, jednoznačně dokládají obchodní zvyklost i praxi revolučních let.

Z hlediska vydávaných zákazů obchodu, jež Kaar považuje za jeden z prostředků vedení války, poukázala na skutečnost, že takováto nařízení nepředstavovala žádné novum a byla známa již ve 12. století. I z toho plyne, že papežské zákazy obchodu s husity byly adresovány „všem věřícím“: nesměrovaly tedy vůči konkrétním osobám, ačkoli tyto osoby, především norimberští obchodníci a norimberské obchodní společnosti obchodující s Čechami, mohly být známy i mimo území německé říše. Autorka rekonstruuje základní síť těchto osob, a to nejen v Norimberku, ale i v dalších německých městech.

Spolu s tím určuje na základě korespondence hlavní komodity dálkového i příhraničního obchodu v období husitské revoluce: sůl, víno, jiné potraviny a nápoje, exotické zboží, zbraně a předměty spojené s liturgickým provozem. Mimo to Kaar vysledovala i příklady kontroly obchodních cest a mýtných stanic a poukázala na „policejní“ využití glejtů a ochranných listů, jimiž se obchodníci museli vykazovat. Byť jen ojediněle, přesto se jí rovněž podařilo doložit také faktické postihy obchodníků, kteří překročili zákaz obchodování s husity, opět především v Norimberku a Olomouci. Tresty, jež mohly být uvaleny na ty, kteří zákazy přestupovali, známe ale až na výjimky opět jen z normativních pramenů: zabavení zboží či uvěznění, k nimž se pojily i církevní tresty pokáním počínaje a exkomunikací konče.

Druhá část knihy je věnována dnes módní problematice symbolické komunikace. Autorka zde obchodní zákazy traktuje jako eticko-morální diskurz o legitimitě či nelegitimitě hospodářských a ekonomických vztahů s nekřesťany. Opět především

prostřednictvím panovnických mandátů a nařízení, v ojedinělých případech však velmi vhodně doplněných dobovými písněmi a vyprávěcími prameny, listy teologa Jana Nidera či aktovým materiálem biskupských manželských procesů, se snaží odpovědět na tři základní otázky: Jakým způsobem byly morálně hodnoceny, resp. diskvalifikovány obchodní vztahy s husitskými heretiky, zda byly tyto vztahy označovány za hříšné a zda husité v rakouském a německém laickém prostředí vskutku vyvolávali strach a paniku. Vedle toho se autorka ptá, za jakých okolností byla vznášena obvinění z obchodu s heretiky a jakým způsobem dotčení na tato obvinění reagovali. V posledku pak hledá odpověď na to, zda byl zákaz obchodu využíván propagandisticky jako prostředek panovnické legitimizace ve vztahu k poddaným.

Na konkrétních případech Kaar popisuje praktiky, jimiž městské korporace i jednotlivci hájili svoji čest, přičemž příklady si opět bere především z Norimberka a Olomouce. Z komparativního hlediska si zaslouží pozornost autorčiny postřehy týkající se propagandistického užití zákazů obchodu s husity Zikmundem Lucemburským a jeho politickým rivalem, polským králem Vladislavem Jagiełłem, jenž se proti římskému králi pokoušel stavět sám sebe do pozice skutečného zachránce křesťanské Evropy před herezí. Zde by však přece jen bylo třeba, aby autorka mnohem více přihlížela k interpretacím dané problematiky polskými medievisty, především Pawłem Krasem a Jarosławem Nikodemem, a nehledala odpovědi pouze prostřednictvím již dříve výstižně analyzovaných pramenů.

Kaar se pokusila nahlédnout problematiku zákazu obchodu s husity, resp. hospodářských důsledků těchto zákazů, kvalitativ-

ním i kvantitativním způsobem. Z hlediska kvalitativního výstižně popsala propagandistické užití zákazů pro upevnění panovnické moci. Rovněž z kvantitativního hlediska se jí podařilo doložit, že zákazy reagovaly na velmi intenzivní obchod s husitskými Čechami. Doklady, které snesla, po mém soudu jednoznačně dávají za pravdu představě, že dopady obchodní blokády nebyly pro ekonomickou situaci Českého království zásadní a nevedly k některými badateli nesprávně interpretované ekonomické krizi.

Martin Nodl

Raný novověk

Bożena CZWOJDRAK – Jerzy SPERKA
– Piotr WĘCOWSKI (edd.)

*Jagiellonowie i ich świat. Polityka
kościelna i praktyki religijne Jagiellonów*
Kraków, Societas Vistulana 2020, 376 s.,
ISBN 978-83-65548-62-7.

Čtvrtý svazek ediční řady Studia Jagiellonica přináší materiály konference, která se uskutečnila v Osvětimi v říjnu roku 2018. Společné téma studií šestnácti polských a dvou českých historiků představuje církevní politika a náboženské praktiky Jagellonců ve 14.–16. století. Vymezením se samozřejmě nejedná o téma nijak nové. Přesto je ale na konferenčním sborníku znát, že jagellonská témata patří v soudobé polské medievistice k preferovaným a prostřednictvím grantové politiky také hojně a systematicky financovaným.

Konferenční sborník je rozčleněn do čtyř pododdílů. První se zabývá zbožností jagellonských panovníků a panovnic. Z textů zde zastoupených zaslouží největší pozornost studie Jarosława Nikodema o religiozitě

příslušníků rodu Giedyminiů. Ačkoli prameny, které pro ně máme k dispozici, jsou ve srovnání se zprávami o synech, vnucích a pravnucích Jagiella přece jen velmi skromné, přesto jasně ukazují, že na konci 14. století byl rod Giedyminiů z hlediska náboženské příslušnosti heterogenní. Vedle knížat, jež se hlásila k pravoslaví, zde najdeme i pohany, kteří i po Jagiellově katolickém křtu konverzi k jakékoli formě křesťanství odmítali. Případ knížete Witolda, který se nechal pokřtít třikrát (na čas se vrátil k pravoslaví), byl výjimečný.

Trefné postřehy přináší i studie Moniky Saczyńské. Ta analyzovala privilegia, která byla v souvislosti se soukromou zbožností papeži udělována jagellonským králům a jejich manželkám. Tato privilegia podle autorky vysokým počtem svědčí o výrazné individualizaci zbožnosti v aristokratickém prostředí. V některých případech měla privilegia legitimizovat dědické nároky žen, jimž se v nich dostalo práv, která jinak příslušela pouze korunovaným osobám. Komparativně pojatý text Marka Walczaka všestranně interpretuje v panovnickém prostředí výjimečně ztvárněný náhrobek polského krále Kazimíra IV. jako reflexi extaticky pojímaného ars moriendi.

Druhý oddíl knihy je věnován klasickému tématu panovnických, především klášterních fundací. Třetí oddíl vychází z nových prosopograficky pojatých výzkumů panovnických dvorů 15. a 16. století. Dariusz Wróbel v dlouhé časové perspektivě zkoumá roli duchovních v panovnické kanceláři. Marek Ferenc rozkrývá vliv kleriků na dvoře krále Zikmunda I. Starého. Z interpretačního hlediska mají největší dosah texty z posledního, čtvrtého oddílu nazvaného „Hereci a jinověrci“. Wojciech Świeboda navázal na starší výzkumy jagellonské politiky vůči

husitům a zaměřil se na vztah Jagiella a Witolda k papežské inkvizici. Ta představovala protipól antiheretické, fakticky však výhradně antihusitské činnosti polských biskupů. Oba panovníci podle Świebodových zjištění poskytli papežským inkvizitorům všestrannou podporu. Z propagandistického hlediska tato podpora zdůrazňovala krakovskými univerzitními intelektuály umně črtaný obraz polského krále a litevského velkoknížete jako křesťanských panovníků, kteří dbají o spásu svých poddaných a chrání je před nebezpečím hereze.

Vztahu Jagiella a Witolda k husitům je věnována i studie Přemysla Bara. Ten na základě jejich korespondence podpořil starší interpretace, jež dospěly k názoru, že ve veřejném prostoru oba odmítali jakoukoli podporu husitských heretiků. Na druhé straně se ale Bar správně ptá, zda listiny, zasílané papeži či Zikmundovi Lucemburskému, vskutku odrážejí reálné postoje obou panovníků. Pravdivost názorů, reprezentovaných v listinách, autor zpochybňuje s akcentem na změnu Witoldova postoje během jeho snah o povýšení Litvy na království. Ve chvíli, kdy bylo již víceméně jasné, že Jagiello nedá svolení k jeho litevské korunovaci, začal velkokníže svého bratrance očerňovat z podpory husitů a sám sebe vyvyšovat jako jediného, pravého obránce katolické víry v polsko-litevském soustátí. V politice účel vždy světlí prostředky. Jeden den je možné vystupovat po boku krále jako ochránce víry a druhý den krále nařknout z podporování heretiků. Jen na okraj je k tomu ale třeba připomenout, že ve veřejném mínění 20. let 15. století získal punc straníka husitů mnohem více Vitold než Jagiello.

Vyvážený pohled na náboženskou toleranci přináší Tomasz Kempa. Systematicky

zpracoval postoje polských králů a litevských knížat vůči vyznavačům pravoslaví na Litvě přelomu 15. a 16. století. Největší pozornost věnoval zákazům staveb nových kostelů, které panovníci, počínaje Jagiełlem i Witoldem, opakovaně vydávali. Kempa soudí, že na rozdíl od zákazů manželství mezi katolíky a pravoslavnými byly zakazy staveb nových kostelů (a přestaveb dřevěných kostelů na kamenné) reálně dodržovány. Na základě dochovaných pramenů však odmítá názory o netolerantním chování vůči pravoslavným v podobě odnímání kostelů (s výjimkou Vilna). Postavení katolíků považuje sice za privilegované, pro počátek 16. století však zdůrazňuje stále patrnější intenzivní posilování autonomie pravoslavného obyvatelstva, včetně šlechty a duchovních. Starší snahy vytlačit pravoslavné z držení zemských úřadů přestaly podle jeho soudu účinkovat, stejně jako zakazy, podle nichž nesměli pravoslavní měšťané zasedat v městských radách. Díky privilegiím polského krále Alexandra a následně i jeho bratra Zikmunda I. Starého získali pravoslavní duchovní ekonomické imunity srovnatelné s výsadami katolických duchovních. Pravoslavní biskupové však i přes nově nabyté autonomní postavení zůstali ve srovnání s katolickými biskupy chudými preláty. Nemohli vést tak okázalý život a nebyli schopni rozvíjet umělecký mecenát.

Martin Nodl

19. a 20. století

Marian HOCHEL

Vivant Denon a kouzlo empiru.

Napoleonova hvězda, která ožívuje duši

Praha – Opava, Togga –

Slezská univerzita v Opavě 2020, 420 s.,

ISBN 978-80-7476-202-2.

Publikace opavského historika Mariana Hochela patří k pozoruhodným počínům. Nejen proto, že se vědomě nachází na pomezí dvou oborů, a sice dějin umění a dějin jako takových, ale také proto, že podobně osciluje mezi (přínejmenším) dvěma žánry. Ač autor sám vysloveně uvádí, že kniha nemá být pojímána jako biografie, o specifickou biografii svého druhu se přece jen jedná. Nicméně ta je balancována, místy až zatlačena do pozadí kvalitní uměnovědní analýzou. Obě jsou pak obohacovány vhodně zvolenými narativními (až anekdotickými), reflexivními pasážemi a diskursivními analýzami.

Publikace vychází z autorovy disertační práce, přičemž je částečně přepracována a doplněna, zejména o rozsáhlé textové přílohy. Hochel si za cíl výzkumu stanovil analýzu obrazu francouzského císaře Napoleona a jeho následnou prezentaci a reflexi v kontextu formování empirového stylu ve Francii. Středobodem jeho náhledu však není osoba císaře, ani jeho vlastní umělecký styl, ale postava českému čtenáři prakticky neznámá, generální ředitel muzeí doby konzulátu a císařství – Dominique-Vivant Denon, hlavní Napoleonův poradce ve věcech vkusu a umění. Nikdo více než Denon se totiž v intencích propagandy nepodílel na formování Napoleonova obrazu ve veřejném mínění, a tudíž i na genezi jeho kultu osobnosti.

Kniha je členěna na rozsáhlý metodologicko-koncepční úvod a pět nesterjné rozsáhlých

kapitol. Ty sice působí místy disparátně (patrně se do nich promítá různá doba a motivace textace), nicméně společně kladené otázky, neustálý zřetel na pointu celé knihy a zejména vysoký jazykový styl, obohacený častými figuracemi, drží text pohromadě a vytváří dojem kompaktního promyšleného díla.

V úvodu Hochel podotýká, že zabývat se empiriem ve středoevropském prostoru je opodstatněné, ba žádoucí. A nejde jen o zaplňování příslovečných bílých míst. Tím, že si autor všímá především instrumentalizace uměleckého slohu, zasazuje jej do celospolečenského kontextu. Vyvaruje se tak chyb, kterých se dopouštějí mnozí historikové umění, resp. za které jsou klasickými historiky velmi často kritizováni. Hochel navíc v souvislosti s definovanými fenomény propagandy a mýtem připouští nutné ovlivnění umění dalšími obory, jako je estetika, filozofie, politologie, psychologie, sociologie, muzeologie, lingvistika a také třeba žurnalistika. Je třeba poznamenat, že podněty většiny z nastíněných oborů jsou v knize jasně patrné.

Závěrem myšlenkově inspirativního úvodu si autor klade několik otázek, které se pak v průběhu celé knihy vrací, je na ně odpovídáno nebo jsou naopak dále problematizovány. Většina z nich se točí kolem ústředních dvou postav celé knihy: prvního konzula, resp. císaře Napoleona a vrchního ředitele muzeí Denona. Autoritářský sluha versus autoritářský pán. Kdo byl zrcadlem toho druhého? Do jaké míry bylo Denonovou činností ovlivňováno veřejné mínění ve Francii? Bylo jeho působení v Napoleonových službách koncem jedné epochy a počátkem nové? Jaký obraz vládce, symbol integrující a obrozující, stavěl Denon do popředí pozornosti (nejen) francouzského

publika, aby si podmaňoval veřejné mínění a posiloval základy, na nichž byla postavena jeho autorita? Byla tato řízená oslava Napoleonovy osobnosti pokusem o soustavné potvrzování legitimacy jeho vlády? Do jaké míry byl Denon schopen ovlivňovat veřejné mínění v Napoleonův (a zcela jistě i ve svůj) prospěch a v jaké míře se jeho aspirace promítly v novém reprezentativním stylu francouzského vladaře?

V první kapitole „Vivant Denon: arbit, censor a Napoleonův hlavní poradce v otázkách umění a vkusu“ se Hochel pokouší odpovědět na otázku, do jaké míry měla Denonova a Napoleonova autorita ve světě oficiálního francouzského umění vliv na formování empirického stylu. Kapitola zkoumá vztah mezi Napoleonem a jeho hlavním poradcem v oblasti umění. Snaží se vymezit jejich ambice v rámci státní kulturní politiky a poodhalit jejich specifika v otázkách vkusu.

Následující kapitola „Denon: mistr propagandy?“ nastiňuje nejzajímavější propagandistické projekty, u jejichž zrodu stál Denon a představuje jej jako schopného manipulátora. Čtenář se pak nemůže ubránit, aby společně s autorem nepřemýšlel nad komplementaritou vůlí obou osobností. Byla Napoleonova řízená glorifikace prostředkem nebo účelem? Kdo z dvojice ředitel – vládce byl nástrojem ambicí toho druhého? Denon snil svůj sen a Napoleon mu jej plnil. Napoleon současně snil sen svůj a Denon ho v něm rád a umně utvrzoval.

Kapitola „Denon a imperiální propaganda v tisku“ poté demonstrovuje, že napoleonská propaganda měla skutečně působit ve dvou směrech a využívat sílu obrazu i slova. Napoleon si byl vědom síly tisku, věděl, že „tisk je arzenál“. A právě z toho důvodu nemůže být tisk k dispozici všem, tím méně těm,

kteří by mohli ohrožovat jeho pozici. V této kapitole najdeme literárně nejzdařilejší pasáž knihy – metaforu o dirigentu. Její hravost, ale zejména funkčnost a přiléhavost zaujmou nejednoho čtenáře.

Poměrně rozsáhlá je kapitola o medailérství – části uměleckého spektra, které dnes již nemá takový impakt jako před 200 lety. Kapitola „Denon a formování Napoleonova obrazu prostřednictvím medailérského umění: od histoire métallique k histoire napoléonienne ukazuje, že Denonovi byl tento obor nejbližší. O medailérské umění se zajímal ještě ve službách Ludvíka XV., byl vášnivým sběratelem a uměleckým kritikem.

Závěrečná kapitola „Denon versus Napoleon: socha versus architektura“ představuje dva rozsáhlé skulpturně-architektonické objekty estetického a komemoračního charakteru. Byly vztyčeny v pařížském veřejném prostoru, aby upoutaly zájem širokého publika a stavěly jeho očím pilíře a symboly Napoleonova režimu. Jejich přípravu, organizaci a kontrolu vedl z pověření císaře Napoleona opět generální ředitel muzeí Denon. První realizací je triumfální oblouk na náměstí Carrousel a druhou vítězný sloup Velké armády na náměstí Vendôme. V těchto projektech se propojuje role Denona coby vysokého státního úředníka, organizátora státních zakázek, návrháře, uměleckého kritika a výkonného umělce.

Jedním z mnoha důvodů, proč knihu doporučit, je skutečnost, že Hochel umí psát. V tomto banálním sdělení se skrývá informace, že umí psát tak, aby čtenáře „chytíl a nepouštěl“. Čtení příběhu o Denonovi, o empiru a o Napoleonově propagandistickém obrazu je vysloveně příjemnou aktivitou. Autor byl ovlivněn francouzským dějepiscetvím a specifickým syžetem vyprávění. Zejména v pasážích o architektonických re-

alizacích se čtenář nemůže ubránit srovnání s prvními kapitolami Schamových Občanů. A z tohoto srovnání vychází Hochel se ctí. Drobné „neduhy“, jako například poznámkový aparát na konci knihy, který dává tušit, že publikace je určena i laické veřejnosti, jsou pochopitelné a omluvitelné. Kniha je pozoruhodným počinem, který lze jen doporučit.

Vojtěch Kessler

Arno MENTZEL-REUTERS –

Martina HARTMANN –

Martin BAUMEISTER (Hrsg.)

Das Reichsinstitut für ältere deutsche Geschichtskunde 1935 bis 1945 – ein „Kriegsbeitrag der Geschichtswissenschaften“? Beiträge des Symposiums am 28. und 29. November 2019 in Rom

(= Monumenta Germaniae Historica.

Studien zur Geschichte der Mittelalterforschung 1)

Wiesbaden 2021, Harrassowitz Verlag,

ISBN 78-3-447-11631-2, XII+250 s.

+ řada fotografií.

Máme před sebou smutnou, ale poučnou četbu, která zapadá do už po desetiletí intenzivně pěstované německé (sebe)kritiky, směřující k vypořádání se s dobou nacismu a jeho znásilňováním svobodné vědecké práce, a to i po stránce organizační. Že toho nezůstala ušetřena ani medievistika, rozumí se samo sebou, i když to nebylo navenek vždy dostatečně patrné. Zatím vedla cesta bádání většinou formou biografii různých „ikon“, jejichž aura často přežívala i po válce, ač se dnes ukazuje, že jejich prezentovaný (často jde o autoprezentaci) morální profil leckdy ani zdaleka neodpovídal skutečnosti (např. Karl Bosl, ale i Edmund

Ernst Stengel a další). Jediný soustavnější pohled podává – pokud vím – protokol symposia Kostnického kruhu na ostrově Reichenau, které ale pojednávalo celé 20. století (Vorträge und Forschungen 62). Minulostí nezátížená generace soudí nemilosrdně, i když jde často o její učitele, jejichž ediční či badatelský vklad je namnoze nepochybný. Pozornost věnovaná institucionálnímu vývoji ale zejména v mediévistice vykazuje často bílá místa. Platí to do značné míry právě pro její centrální instituci, totiž Monumenta Germaniae Historica. V rámci oslav jejího široce pojatého dvousetletého jubilea v roce 2019 došlo i na autokritiku,¹ která porůznu pronikla sice do jednotlivých přednášek, protože však jde o mimořádně důležité téma, bylo mu věnováno celé samostatné sympozium konané v Římě v listopadu 2019 a to stylově na půdě Německého historického ústavu v Římě, který je, a zejména byl, významně s MGH propojen. Chvályhodně za necelého půldruhého roku leží před námi příslušný svazek, který je překvapivě-nepřekvapivě pilotním titulem nové řady publikací MGH, která se má věnovat historiografii. Tedy studiu mediévistiky, i když zatím není povědomost o tom, co, jak a kdy, bude následovat (srov. ale závěrem této zprávy).

Ale nechme se překvapit a spokojme se zatím s devíti příspěvky, které zazněly v Římě a nyní, opatřeny aparátem, jsou k dispozici. Stojí za to podchytit všechny stati alespoň bibliograficky, případně připojit glosu či stručný komentář: Klíčový příspěvek předložil Arno Mentzel-Reuters, Das Reichsinstitut zwischen Ahnenerbe und Westforschung. Sleduje historii MGH, která záhy

po uchopení moci nacisty byla přejmenována a cíleně odkláněna od vědy k výzkumům pochybných bludů o germánské rase podle Himmlerových šílených představ, který Reichsinstitut (MGH) štědře dotoval.

Sven Kriese sleduje v příspěvku Die Preussische Archivverwaltung und das Reichsinstitut für ältere deutsche Geschichtskunde válečnou spolupráci obou institucí při „ochraně“ archivního a knižního bohatství na Západě ve Francii a Belgii a zejména Lucemburska, po přepadení SSSR i na Východě; samozřejmě v zájmu říše.

Franziska Rohloff sleduje v článku Sie haben Ihre Sache in Rom ebenso gut gemacht wie ihr Berliner Antipode schlecht institucionální uspořádání Reichsinstitutu (MGH) v letech 1940–1942. Christian Fuhrmeister, Die Mediävisten der „Abteilung Archiv- und Bibliotheksschutz“ in der deutschen Militärverwaltung in Italien 1944 (und 1945) popisuje údajné válečné snahy o uchránění kulturního a historického dědictví italské historie: spíše to však často byly pokusy o jeho zavlčení do Německa. Vyskytli se ale i tací, kterým se podařilo tyto snahy mařit.

Jiří Němec, Die Reinhard Heydrich-Stiftung in Prag. Ein Kriegseinsatz der Geschichtswissenschaft im Protektorat Böhmen und Mähren se zařadil mezi početné autory, studující snahy nacistů vybudovat v Praze pracoviště, které by vytvořilo koncepci dějin Čech dle nacistických představ. Pro krátkost času ale k výraznějším krokům nedošlo, i když projekt měl podporu nejvýznamnějších říšských politických činitelů; s mrazivým pocitem jsem vnímal fotografii, jak K. H. Frank řeční ve „velké posluchárně“ filozofické fakulty UK.

Karel Hruza, „Mit dem arischen Flügel“ – Heinz Zatschek und seine Abkehr von

1 Srovnej: Ivan HLAVÁČEK, *Monumenta Germaniae Historica – 200 let*, ČCH 117. 2019, s. 832–837.

der MGH-Edition der Epistolae Wibaldi, který tomuto profesoru pomocných věd historických na pražské německé univerzitě již věnoval více než stostránkovou stať v jím redigovaném souboru statí o rakouských, československých a německých historících první poloviny 20. století,² tentokrát podrobně sleduje Zatschkův odklon od vážné ediční práce k propagování nacistických myšlenek, aby po válce skončil jako muzejní pracovník.

Anne C. Nagel, „Allein unter Kollegen“ – Theodor Mayer und die MGH im Krieg. Také Mayer prošel Československou republikou a ještě v r. 1944 mu byl připraven sborník Spolkem pro dějiny Němců v Čechách, a to jako 7. svazek časopisu Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte. Byl vytištěn, ale už nebyl čas na expedici a celý náklad zůstal v Archivu hlavního města Prahy a prakticky zapadl, takže v 50. letech byl vydán v Německu jako Prager Festgabe für Theodor Mayer. Snad stačí jen upozornit na Mayerovu válečnou rozpravu Geschichte des „Deutschen Grusses“.

Text Folkera Reicherta, Herr und Knecht: Theodor Mayer und Carl Erdmann, se čte s velkou nostalgií o jednom spravedlivém, jehož smrt má na svědomí válka, i když nepadl přímo na bojišti. Hedwig Munscheck-von Pöllnitz popisuje v článku „Der Liber Vitae Pauli Fridolini Kehr“ oder eine neue Quelle zu Paul Fridolin Kehr, komplikovaně

vané pátrání po ztracených resp. zasutých a posléze znovu objevených (ovšem s mezerou právě pro kritická léta 1938–1940) pamětech významného medievisty P. F. Kehra (1860–1944). Ten proslul jako editor jak císařských listin v rámci oddělení Diplomata v MGH, tak mnohasvazkovou evidencí papežských listin (deset svazků Italia pontificia) do roku 1198 (v rámci tzv. Papst Pius XII. Stiftung) a vedle toho i svou mimořádnou prací organizační (byl mj. dlouhá léta ředitelem jak Monument, tak současně Německého historického ústavu v Římě). Dle autorčina sdělení se na edici Kehrových pamětí pracuje a tak lze počítat s vydáním – snad v této řadě. Rozhodně by to byl významný příspěvek k dějinám evropské medievistiky první poloviny 20. století.

Snad lze závěrem dodat, že tento svazek není první, který účtuje s nacistickou minulostí v historiografii. Znovu podtrhuji: poválečné generace – snad s výjimkou té první (Bosl a další a někteří jejich žáci) – tak činí rázně a počet titulů monografií, sborníků a edic i rozprav, věnovaných těmto otázkám, jde už do stovek. Právě představovaný svazek se mezi nimi ale rozhodně neztrácí, i když neřekl – a vlastně nemohl – říci poslední slovo. Ostatně lze odkázat na mou úvodem citovanou zprávu o oslavách 200. výročí a na tam zmiňovaný výstavní katalog. Dodatečně se dozvídám, že by v příštím roce měla vyjít o Erdmanovi dvousvazková monografie s edicí jeho korespondence. Bude to jistě významný počín.

Ivan Hlaváček

2 Karel HRUZA, *Heinz Zatschek (1901–1965). „Radikales Ordnungsdenken“ und „gründliche, zielgesteuerte Forschungsarbeit“*, in: Karel Hruza (ed.), *Österreichische Historiker 1900–1945. Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und der Tschechoslowakei in wissenschaftsgeschichtlichen Porträts*, Bd. I., Wien – Köln – Weimar 2008, s. 677–792.